

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

<http://dergipark.gov.tr/mikad>
NİĞDE/ TÜRKİYE

MIKAD

cilt 4
sayı 1
Haziran 2020
ISSN: 2587 - 1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 4- Sayı: 1- Haziran 2020
ISSN: 2587-1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal (Türk Dünyasını kapsayan) hakemli bir dergidir.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, Türk Dünyasının dergisidir. Dergimize, Türkçe (tüm lehçelerinde) makale kabul edilmektedir.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen ve/veya dergide yayımlanan yazılara ilişkin her türlü yasal sorumluluk, yazarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Editörden

Kurullar

Hakemler

Makaleler

Bülent KARA	Başlarken - Yeni Toplumsallaşma ve Serbest Sosyolojik Analiz	(1-21)
Bülent KARA	Sosyolojinin Tamamlayıcılık Sorunu Ya Da Tamamlayıcı Sosyoloji	(22-37)
Hacıyeva HAQİQAT Şahin KESKİN	Efsanelerin Sırp Milliyetçiliği Ve Balkanlardaki Çatışmalarda Rolü	(38-54)
Fatma KOÇ	Karışık Dilli Eserlerin Fonetik Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme	(55-68)
Aytek MEMMEDOVA	Azerbaycan'ın Türk Dünyasındaki Mevkiine Tarihsel Bakış	(69-79)
Hasan Çağrı ŞAŞMAZ	Zeynep Atikkan'ın "Avrupa Benim" Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi Konusundaki Yaklaşımının Önemi	(80-95)
Bolathan SARBASOV T. ERALİEVA	Мақал-Мәтелдерді Оқытудың Тілдік Ерекшеліктері	(96-100)
Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA	Türk El Sanatları Tanıtma Derneği Ve Faaliyetleri (1953-1960)	(101-113)
Nevzat TOPAL	Söküncür Vilayetinin Yeri Üzerine	(114-121)
Tahir AŞİROV Çağdaş ALBAYRAK	Ilyasov, K. – H. Goçmiradov. H. (1990). Dövrün Aynası ("Sovet Türkmenistanı" Gazeti 70 Yaşadı), Aşgabat: Türkmenistan. 208 S.	(141-146)
Bülent KARA	Kitap Tanıtımı - Mirsaid Sultangaliyev	(122-140)

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 4- Sayı: 1- Haziran 2020
ISSN: 2587-1331

EDİTÖRDEN

Kıymetli araştırmacılar,

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergimiz “*TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Park Sistemi*” bünyesinde hizmet vermekte olup dergimizde yayımlanan yazılara ilişkin her türlü sorumluluk yazarına aittir.

Dergimiz, hiçbir resmi ya da gayrı resmi kurum veya kuruluşun yayın organı değildir.

Millî Kùltür Araştırma Dergisi, Sosyal ve Beřeri alanlarda yapılan çalışmaları Kabul etmektedir. Bu çerçevede dergimizde **Beřeri Bilimler** (Antropoloji, Arkeoloji, Dil Bilim, Edebiyat Araştırmaları, Psikoloji, Tarih, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Dini Araştırmalar, Felsefe), **Eğitim Bilimleri**, **İktisadi ve İdari Bilimler** (Ekonomi ve İşletme, Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler), **Sosyal Bilimler** (Coğrafya, Çok Disiplinli Bilimler, İletişim, Kütüphanecilik, Bilgi ve Belge Yönetimi, Turizm) ve **Sanat** sahalarında kaleme alınan makale, tanıtım yazıları ve çeviri yazılara yer verilmektedir.

Dergimiz, üçüncü yılını doldurarak yedinci sayısını yayımlamıştır. Dergimizin bu sayısında 7 makale bulunmaktadır. Ayrıca kendi 2 yazım ve kitap tanıtımım bulunmaktadır. Dergimiz Türk Dünyasının ulusal yayını olup, bu dünyanın çalışmalarını akademiye kazandırmayı bir görev bilmektedir.

Dergimizin sonraki sayılarında siz değerli araştırmacıların yazar ve hakem olarak katkılarını bekliyor, saygılarımızı sunuyoruz.

Editör
Prof. Dr. Bülent KARA

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 4- Sayı: 1-Haziran 2020
ISSN: 2587-1331

Editör: Prof. Dr. Bülent KARA Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Editör Yardımcısı: Gürkan BAYINDIR Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Ziya AVŐAR Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM Üniversitesi Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel METİN Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Tarık SEVİNDİ Aksaray Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Faruk ÇOLAK Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARTAL Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram ÜNAL Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Veysel BOZKURT İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Yaőar KAYA İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Turgut KOÇOĞLU Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan TUNÇ Anadolu Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hikmet KORAŐ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Bekir ÇINAR Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Metin ÖZKUL Süleyman Demirel Üniversitesi

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 4- Sayı: 1-Haziran 2020
ISSN: 2587-1331

Prof. Dr. Gencyay ZAVOTÇU	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice İÇEL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Bibigül İLİYASOVNA İMANBEKOVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup ALTAN Doç. Dr. Serdar	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan BAYER ALTIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Rıza SAM	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat TOPAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Hamdi DOĞAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa ERKAYA	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZDEMİR	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramis KARABULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram POLAT Dr.	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Öğr. Üyesi Mehmet GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İncinur ATİK GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Savaş MARAŞLI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Keziban PAKSOY	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülin ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 4- Sayı: 1-Haziran 2020
ISSN: 2587-1331

Dr. Öğr. Üyesi Ercan BAĞÇECİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan GEÇGİN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kamil Ali GIYNAŐ	Karamaoglu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elçin YILMAZKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Huriye ALTUNER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 4- Sayı: 1- Haziran 2020
ISSN: 2587-1331

HAKEM LİSTESİ

(Haziran, 2020, Cilt: 4- Sayı: 1)

Prof. Dr. Bülent KARA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat TOPAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Altan	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşat KOÇAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz YILDIRIM	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emin SALİHİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem YELOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayten CAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Gülgüney MASALCI ŞAHİN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şenay ATAM	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ	Atatürk Üniversitesi
Dr. Abdullah YILDIRIM	İnönü Üniversitesi
Dr. Osman TÜRK	Harran Üniversitesi
Dr. Ercan PETEK	Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi
Öğr.Gör. Perizat YERTAYEVA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

BAŞLARKEN

YENİ TOPLUMSALLAŞMA VE SERBEST SOSYOLOJİK ANALİZ

GİRİŞ

Sosyoloji değişen toplum yapılarını incelemek, açıklamak analiz etmek için her zaman kavram kuram ve paradigma değişikliğine muhtaçtır. Bu muhtaçlığın sebebi ise olaylar ve durumlara göre değişen toplum yapılarındaki parametrelerdir (Canlıoğlu, 2008:19). Sanayi devrimi ile üretim ilişkilerindeki serilik ve insan hayatını kolaylaştıran makinelerin artmasıyla üretim yöntemlerinin farklılaşması siyasi otoritelerin buna bağlı olarak sürekli yenilenip değişmesi gibi sebepler bütün dünya toplumlarında değişimlere ve dönüşümlere yol açmıştır. Sosyoloji bu değişim ve dönüşümü açıklamak için bilimsel ölçütler etrafında kendini sürekli yenilemeyi benimser.

Bireysel olanın toplumsal olarak açıklanması sosyolojinin ayrı bir disiplin olarak kendisini kabul ettirmesi, kendine özgü araştırma, kuramlaştırma ve açıklama biçimleri ile diğer disiplinlerden ayrılmasını sağlamıştır. Bu nedenle özellikle toplumsal bir sorun olarak kabul edilen bireysel davranışların açıklanmasına yönelik çalışmalar sosyoloji çalışmaları içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Bu durum aynı zamanda sosyolojinin ortaya çıkış koşullarından da kaynaklanmaktadır. Büyük bir toplumsal değişimin yaşandığı dönemde bir bilim olarak ortaya çıkan sosyoloji, toplumsal değişimi açıklama çabasının yanında toplumsal sorunların nedenlerini bulma ve çözüm önerileri ortaya koyma iddiasında da olmuştur.¹

Günümüzde sağlık hukuk, insan hakları, komşuluk – üst ve alt sosyolojik birimler olarak-toplumun içinde mevcut bir yapı olarak yer almaktadırlar, bu alt ve üst kavramlar sosyolojinin kanatlarından ve kendi kanatlarından tamamen sıyrılmış ve çok farklı anlam ve ifadelerle bürünmüştür. Hiçbir kavram sosyolojinin alt kavramı olarak gerçekliğini

¹ Avcı, M.G., Klasik Dönem Sosyoloji Metinlerinde Bireysel Bir Eylem Olarak Şiddet, *Sosyal Bilimler Metinleri*, S.02, 2018. s.100.

**Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi
(MİKAD)**
CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

Bülent KARA
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, Prof. Dr.,
bkara@ohu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-
6021-085X

**Gönderim Tarihi
Recieved**
15. 05.2020

**Kabul Tarihi
Accepted**
25.05.2020

Atf

KARA, B.(2020).
Başlarken
Yeni Toplumsallaşma Ve
Serbest Sosyolojik Analiz,
Millî Kültür Araştırma
Dergisi, (4/1). 1-21.

tanımlanamamaktadır. Burada muhakkak yapılması gereken bir tek yöntem vardır, o da tamamlayıcılıktır. Tamamlayıcılıkta amaç, her sosyolojik olgunun birbirini tamamlamasıdır.

Tamamlayıcılık tanımı, bütünlüçilik tanımının üstünde ve ötesindedir; şöyle ki: bütünlüçilikte söz konusu olgunun eksik olduğunun kabulü, tanımın tabiatında zaten vardır, eksik olan bir şey bütünlenecektir; dolayısıyla bütünlüçilikte ele alınan sosyal sorun bir diğere sorunla kaynaşırken çatışır, ayrışır, olaya bir anlamda ötekileştirerek bu bütünlüçileme yapılmaktadır. Oysa tamamlayıcılıkta her kavram birbirini tamamlamaktadır. Bu durumda sosyolojik sorun ve ilişki kavramları birbirini tamamlayarak, ötekileştirmeden, anlamlandırılarak yeniden var edebilecektir.

Tamamlayıcılık ilkesi ile ele alınan modernizm ve postmodernizm ayrıştırmadan toplumsal gelişmeler içinde yorumlanarak ve anlamlandırılarak yeniden inşa edilebilir. Çünkü hakikatte modernizmin içinde boğulan toplumla, postmodernizme kaçarak özgürlük arayışı içerisindeki bireyler birbirini tamamlamaktadır. Postmodernizmi seçen bireyle çatışan toplum da bu tamamlayıcılığın halkalarından biridir. Her biri, bir diğereğini tamamlamaktadırlar. Ulaşılması hedeflenen sosyolojik hedeflere de ancak bu anlayışla kavuşulabilir. Tamamlayıcılıkta bütün yapı içindeki unsurlar, birbirini tamamlar ve anlamlandırır.

Geçmişteki sosyolojik tahliller de tamamlayıcı anlayışla ele alınmalıdır. Bu şekilde ele alınan sosyolojik olay ve olguların, toplumsal yapının karşılıklı etkileşimle birbirini tamamladıkları görülecektir. Hiçbir olay, durum ya da sonuç müstakil bir zeminde, sathi bir alanda değerlendirilmemelidir. Bilimsel analizlerle ortaya konmaya çalışılan sosyolojik tahliller, birbirlerini tamamlayan bu olgular arasındaki ilişkileri izah etmekte yetersiz kalmaktadırlar.

Toplumunu oluşturan unsurları birbirinden ayırt edemeyiz. Nasıl ki birey toplumu oluşturan bir varlık ise bireylerin etkileşim ve sorunları da toplumu oluşturur. Toplumunu oluşturan tüm unsurlar reel bir küme içerisinde toplanırlar. Birbirini tamamlayıcıdır. Peki tamamlayıcı olmak olması, bütünlüçileci olması manasına mı gelir? Sosyolojinin bir başka sorunu da budur. Yine birçoğumuz tamamlamak ile bütünlüçileştirmeyi eşdeğer görürüz oysa tam aksine birbirinden farklı desenleri yani sosyal rolleri bir yapbozun parçaları gibi bir araya getirip anlamlı bir bütün oluşturur, bütün içinde tüm parçaları anlamlandırırız.

Bir toplumun bütünlüğünü sorunsuz sağlamak için toplumsal normlara ihtiyaç duyarız. Bu normlar oluştururken en gerekli olan ise tamamlayıcılıktır. Tamamlayıcılık ile toplumun sürekli değişen ihtiyaçları, düzenleri, değişimlerine uygun oluşan normlar oluşturulabilir. Bu

dinamizmin yönünü ve değişen yönler içinde ki karmaşıklığın tutarlılığını ancak anlamlı bir bütün oluşturabilen tamamlayıcılık oluşturabilir.

Burada önemli olan bir başka konuda toplumlara, toplumun sağlıklı ilerleyişini sürdürebilmeleri için toplumsal normlara ihtiyaç olduğunu ikna ettirmek ve kuralsızlığı önlemektir. Bunun sağlanabilmesi için ise yenilikçi bir gelişim gösteren dinamik normlar oluşturmak gerekir. Normlar oluşurken var olan gerçek roller ve varmış gibi görünen gerçeklerin gölgeleri bir arada görülür. Yani realist ve sembolist düşünceler birbirini tamamlar. Gerçekleşmiş ve gerçekleşebilecekler birlikte temel alınır. İnsan bunları yaparken duygusal yönü bir tarafa bilişsel yönünü bir hayli kullanır. Oluşturduğu sarmalları bir mantığa oturtarak güvenilirlik ve geçerliliğini artırır. Bunu yaparken aklına sığınır.

İnsan aklı ise kendini en çok serbest ve yalnız olduğu ortamlarda ortaya koyar. Birey böyle zamanlarda kendinin yani aklının farkına varır ve aklını yönetip yetkinliğini ortaya koyabilir. Akıl ve onun beraberinde gelen mantık ihtiyaç olmayıp odaklanmayınca gizlenmeye devam eder. Peki saklanan insan aklı kendi başına sosyalleşebilir mi? Burada zıtlıkların çekiciliğinden faydalanıp kendini tamamlayan birey doğasıyla ve sosyal çevresiyle birbirini tamamlar. Sürekli hareket halinde ve etkileşim içinde olan birey hareketlerini engellemez. İnsan doğası gereği etki tepki içerisinde kendini bulur. Bütün parçaların birleşmesinden daha fazladır ve sosyoloji tam anlamıyla buna tekabül etmektedir. Realist ve sosyalist düşüncelerin birleşmesi aslında toplumdan beklenen normların arkasında yatan etmenlerin tamamını oluşturmasıyla mümkün olur. Bu da toplumda gerçekleşen ve gerçekleşmesi beklenen kuralların zamanla toplumda oluşması beklenir. Zaten bir anda normların topluma uyarlanması mümkün olmaz. Duyuşsal ve bilişsel yönümüzü normların uygulanmasında kullanırız. Çünkü insanoğlu bazen aklın yanında duyularla da olaylara yaklaşır. Çünkü insanoğlu yapısı gereği bazen duygusal bazen de mantığıyla kurallara yaklaşır. Bu kurallar aslında toplumda kabul görünmesini bekleyen olgular bütününden ibarettir. Toplumda tüm bireylerin kimlikleri bu normlara uymasıyla değişime uğramaktadır. Sebebi ise kimlik kişinin karakterinin şekillenmesindeki ön koşuludur. Bu kuralları uyguladıkça kimlikte değişim meydana gelmektedir. İnsanların etki tepki ilişkisinde normlara cevap vermesiyle akıldaki zıtlıklar da örtülür yani birbirini tamamlamış olur. Burada aslında bir nevi duyuşsal yönde devreye girer. Birbirlerini tamamlaması olasıdır. Çünkü hem mantık hem duygular normlarla birleşir. Uyumlu hale gelir.

İnsanların toplumsal hayatı en normal günlük etkinlikler sırasında, ilişkilerinde hem şekillenir hem de yeniden şekillenir. Bundan hareketle insan ilişkilerini dönüşümsel olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Toplumsal sistemin içerisinde, sistemin yapısal özelliğinden

hareketle toplumsal davranış şekillerinin zaman ve mekan içerisinde sürekli olarak yeniden üretildiğini görmek mümkündür. İlişkilerimize değinirken asıl olan ilişkilerin ana kaynağı dildir. Dil etkinlik formudur. Bireyler dili hem kullanan hem de üreten pozisyonundadır. Dolayısıyla dil bizi ilişkiler ve etkileşim içerisinde tutan bir argümandır. Burada birey hem etken hem de edilgen konumundadır. Faucault; dönemsel olarak toplumsal yapıların bir bilinçsel bitiş olduğunu söyler. İlişkilerimiz de anlam kayması yaşarız. Bu da anlamın sürekli üretildiği ve zorunlu olarak etkileşim içerisinde olacağımızın zorunluluk halidir. Postmodern zaman dilimi içerisinde zaman ve mekânın sıkışması bireylerin artık çoklu mekân ve çoklu zamanlarda yaşamasına sebep olmuştur. Toplumdaki ilişkileri kuran ve devam ettiren bir devletten bahsetmek mümkün yani koruyucudur tahakküm kurar ve biz bunu işte içselleştiririz. İçselleştirme dediğimiz şey de zor olan durumun rızaya dönüşümüdür. Nasıl oluyor da bir toplumsal konu hakkında düşünüyorum ya bu düşündüğüm şey yanlışsa, değişirse, neden böyle düşünüyorum? Bizler gündelik yaşamımızı yüzyıllar üzerine kurulmuş bir yapının çatısının belirlendiğini düşünemiyoruz. Bu yüzden düşündüğümüz ve ilişki içerisinde bulunduğumuz şeyler bize doğru (meşru) gelir. Toplumla- birey arasında özne ile nesnenin arasındaki dikatomik ilişkilerin modernizmin vermiş olduğu dualiteyi ortadan kaldırmak istiyor. Toplumsal yapının içeriğinin ne olduğuna bakarak, toplumların homojen olmadığı kanaatine gelirse dışlanırız, çünkü toplumlara genel nitelik koyamayız. Bir toplum nasıl oluşur? Toplumsal diye gördüğümüz şeydeki kolektifliği yaratan sistemde herkes eşit mi? toplumsal yapıyı oluşturan parçalar arasındaki işlevlerde bir eşitlik görebiliyor muyuz? gibi sorularla hareket edip cevaplarını bulmaya çalışalım. Toplum; etnik bağlardan gelirse etnik olmayanları, sınıfsal bağlamdan gelirse sınıfı olmayanların mutlaka bir grubu dışlayarak kurulabilir yani bir ötekinin varlığıyla anlam kazanır. Toplum diye kurguladığımız yapının dönüşümüne baktığımızda o toplumsal yapının içerisindeki bizim özel biçimimizden çıkıp başka yönler gitmemiz işbölümü fikrinin gelişmesini, onunla aile formuna dönüşmesini sağlıyor. Adorno; “toplum dediğimiz şey bir tözden değil, kültürel inşadan ibarettir.” der. O kültürel inşa içerisinde her birimizin kimlikleri, kendi kimliklerimizin ilişkileri devletin genişlemesi ve bireylerin toplumsal yapıda ki işlevleri ile belirlenir. Toplum bireyi temsil eder birey toplumu değil. Toplumsal yapı bizim toplumsal işlerliğimizi kendi ekonomik ilişkilere uygun hale getirir ve sürekli dönüştürür ve değiştirir. Toplumsal ilişkileri üretim ilişkilerinden bağımsız düşünmek yanlış olur. Sürekli bir dönüşüm içerisinde olurken üretim ilişkilerine bağlı olarak sürekli bir toplumsal örgütlenme modeli içerisinde oluruz. Birey toplumsal ilişkilerin de bu ortak paydalara, değerlere sahip, aynı üretim ilişkilerinde olan bireylerle etkileşim halindedir. Bu şunu gösterir ki, toplumsal yapıda ki sınıfsal

konumlarımıza bağı olarak geliştireceğimiz ilişkiler sınırlı ve türdeştir. Yani aynı sınıfsal durumda olan insanların gireceği ilişkiler bir ortak yaratacaktır. Toplumsal yapı artık sınıfsal kökenlere göre ayrışacağı ve mülkiyet ilişkisinin korunmasından dolayı toplum oluşur. Modernizm bizi evrensel bir tek soyutlanmış toplumsal model yapısına taşır. Postmodernizmde ise bireyler birbiriyle ilişkisel olarak vardır. İçerik olarak o ilişki üzerinden, ilişki varsa içerik vardır. Bizim biyolojik yaratıklar olduğumuzun ve bedenlerimizin bizim için çok önemli ve dönüşümsel ya da toplumsal insan eyleminde çok merkezi bir yer tuttuğu ve bütün toplumsal etkileşim bedensel varlığın yapısı ve o yoldan ifade edilir.

İlişkisel sosyoloji, toplumsal hayatı toplumsal ilişkileri inceleyerek araştırır. Bu ilişki araştırmalarını sosyologlar tarih boyunca birbirinden farklı çeşitli nesnelere odaklanarak tanımlanmıştır. İlişkisel sosyolojinin önemli düşünürlerinden biri olan Bourdieu da ilişkisel sosyolojiye farklı bir boyut kazandırmıştır. Bourdieu, ilişkisel düşünürken, benzerlik ve farklılıkları birbirine bağlayan anlamların ilişkisel ilişkisel biçimlerini ortaya koymak amacıyla kültürel anlamlara odaklanmıştır.

Elias ise birey ve toplumun oluşturduğu ilişkiyi, birey ve toplumun birbirinden kopmayacak olan bağına açıklamak için mevcut sosyolojik kavramları yetersiz bularak üzerinde çalıştığı “figürasyon” kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Figürasyon kavramı ise insanın tek başına var olamayacağını, başka ilişkiler olmazsa anlamlandırılmayacağını yani insanın diğer nesnelere birlikte varlığını kabul ettireceğini açıklar.

İnsan yaşamının kilometre taşlarını oluşturan insan ilişkilerini düşünecek olursak birey ve onu oluşturan toplum (nesne) birbirine bağlıdır. Birey ve toplum birbirinden ayrı kalır karşıt varlıklar olur ise birey kendini toplumun bir parçası olarak göremez bu da bireyin kendini anlamlandırıp değerlendirmesine engel olur. Böylelikle sosyal mesafeler oluşarak, toplumu ve onu oluşturan unsurları, başta birey olmak üzere olumsuz etkileyecektir.

Toplum ilişkilerinde insanları birbirine bağlayan toplumsal roller de ilişkisel sosyolojide önemli bir yer kaplamaktadır. Toplumsal rollerimiz bizlerin kimliğini nitelendirmek için kullanılır. Örneğin öğretmen olan bir birey toplumda anılırken öğretmen bey ya da hanım olarak tanınır ve bir öğretmenin niteliği artık o kişiye aktarılmış olur.

Toplumsal rollerimiz bazen olanı yansıttığı kadar olmak istediğimizi de yansıtabilmekte toplumu yanılgıya da düşürebilmektedir. Bu konu da Goffman’ın örneğini verebiliriz. Goffman’a göre yaşam bir tiyatrodur ve insanlarda bir oyuncudur. Sahne arkasında ne olmak istediğine karar veren birey sahne önünde onu canlandırmaktadır. Daha somut bir örnek verecek olursak, birey kendisini sosyal mecralarda arz ederken olmak istediği

kimliğini sunar. Gündelik yaşantısında ise olmak istediği role bürünmek için sahne arkasında hazırlıklar yapar.

İnsan doğası gereği beğenme ve beğenilmek arzusuna sahiptir. Birey içinde bulunduğu yaşam alanını, ilgi, alaka, duygu- düşünce ve tutumlarını cezbedici görseller, sesler ve metinler halinde paylaşarak kendini çekici hale getirir. Böylelikle beğenilme arzusu giderilmiş olur ayrıca olmak istediği kimliği de yansıtabilir. Birey kendini paylaştığı gibi kendisini lanse eden profilleri de takip ederek beğendiği rolleri de tekrar edebilir.

Bireylerin sosyal mecralarda paylaşmış oldukları görsellerin oluşturduğu mekanlar ve kimlikler sosyolojiye kazandırılan “Habitus” kavramının somut ve görsel halini yansıtır. Sosyal ağlar toplumu aynı anda birçok durumdan haberdar etme, bir araya getirme gibi birçok faydası olduğu gibi insan ve doğa ilişkisini olumsuz etkilemektedir. İnsanın doğaya hükmetme arzusunu arttırmaktadır.

Bourdieu gibi Mohr da ilişkisel sosyolojiye farklı bir boyut kazandırmıştır. Bourdieu ideaları, maddelerin oluşturduğunu söylerken, Mohr’a göre düşünce ve madde birbirini karşılıklı olarak oluşturur. Yani teoriden uygulamayı bir arada yürütme söz konusudur. Burada görülüyor ki, birçok sosyoloğun görüşünde bireyin sosyalleşmesi ve toplumda kabul görmesi için normlara uyulması gerektiği noktasında birçok noktaya değinildiği görülmektedir. Normlar toplum içinde değişime uğrayabilir. Bu yüzden sosyalleşen bir birey yeniden sosyalleşme yoluna gitmezse toplumda dışlanmaya neden olur. Bu yüzden bireyin teknoloji, değişme, kentleşme, evrilme vs gibi faktörlerde ortaya çıkan izolasyonu yenerek yeniden sosyalleşme yolunda adımlar atması gerekir. Zaten her sosyolog her toplumu farklı yorumlar. Çünkü her toplumun normu farklılık gösterir. Tabi her normlara uymak şarttır. Yoksa bireyde sosyalleşme ilerlemez. Sabit kalır ya da durur. Sosyologların belirtmek istediği şey tüm toplumun koyulan tüm normlara uyması ve bunun ışığında kendilerini sosyalleşme yolunda geliştirmelidir. Bu sosyalleşme değişim ve dönüşümle kendini ortaya koyar. Bu yüzden tamamlayıcılık önemli ve gereklidir. Sebebi ise toplumda değişim ve dönüşüme uyan ve uymayanlar da tamamlayıcılık söz konusu değildir. Bu yüzden herkes uyarak tamamlayıcılık gerçekleşir. Tüm toplumdan beklenen şey; normlarla birlikte değişim ve dönüşüme ayak uydurmak ve gelişimi sağlamaktır. Toplumda yapılan gündelik imgelemler veya eylemler belirsizlik sonucunu doğurmamalıdır. Burada anlatılmak istenen asıl mesele, toplumdaki eylemlerin akışkanlığı ve hızının düzenli olmasıyla birlikte karmaşık, çetrefilli toplumsalı anlamlandırmaya çalışmak ve anlamlandırmak için tamamlayıcılığa duyulan ihtiyaç toplumun sosyal bir gereği ve gerçeğidir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tamamlayıcılık Nedir?

Öyle bir şeydir ki eksik olanın kıyası ile elde edilebilecek ölçümlerin idealizesidir. Teknoloji bir ikame değil, tamamlayıcı olarak yeniden üretime tabii tutulmalıdır. Teknoloji insanı ve doğayı tamamlayıcı olarak yeniden üretim ilişkisi olmalıdır. Örneğin bilişim teknolojisi ve onun yarattığı uzaktan eğitim bir kurum olarak örgün eğitimin tamamlayıcısı olmalıdır. Teknolojinin kuşatmasını yarmanın tesirinin tüm olumsuzluklarının bertaraf edilmesi teknolojinin son ilişkisini tamamlamakla mümkündür. Toplumun krizinin aşılması, teknik kapalılıktan sosyal açıklığa yeniden ulaşılmasıdır. Bu ancak teknolojinin-sermayenin sınıfsal ve statü olarak bireyleri ve toplumu kuşattığı tüm katmanlardan yeniden tamamlayıcılığı sağlamakla mümkündür. Uğraşarak düzeltilemeyen tüm süreçlerden vazgeçerek gerçekleştirmekle mümkündür. Bu sözü temel ilke olarak kabul etmeyenler hayatın (covid-19 gibi) esiri olacaklar ve mutluluğu toprağa gömeceklerdir. Mutluluk toprakta değil ruhta yeşerir. Yani mutluluğun toprağı ruhtur. Tamamlayıcılık ruh ile bedenin yeniden dengelenmesidir.

Radyo, tv ve gazete gibi merkezi iletişim araçları, modern birey üzerinde özgür bir birey olabilme yetisini kısıtlamaktadır. Merkezden tekel olarak üretilen iletişim biçimi bireyleri tek tip davranmaya zorlamaktadır ya da aynı kalıplar üzerinde parça parça düşünme ve davranmaya zorlamaktadır. Modern insanın özgürleştirici yönünde inanılan algı aslında merkezi iletişim araçlarının ya da büsbütün olarak modern sistemin topluma inandırdığı bir yanılgıdır. Bu yanılgı modern bireyi özgür oluşuna ikna etmekte fakat onu Weber'in değimiyle bürokraside demir kafesi içine hapsedmektedir. Weber'e göre rasyonelleşme ile dünyanın büyüğü bozuluyor. (dünyaya büyü veren şey dindir.) Rasyonelleşme ile bir girdaba giriyor. Büyünün rolü gerilerken akılcı zihniyet daha egemen bir konuma yükseliyor. Weber, modern toplumdaki saf akıllaşma eğilimlerinin, bireyi rasyonelitenin zindanlarına özellikle bürokratik oluşumlar içinde mahkum edeceği endişeni taşımaktadır. "demir kafes metaforu" olarak bilinen ve modern hayatın en önemli handikapı olarak nitelenen durumun gerçekleşmesi halinde Weber'in ifadesiyle, insanlık bürokrasinin ve rasyonel hukuki otoritenin demir kafesi içerisinde kısıp kalkacaktır.

Demir kafes metaforu, Weber'in sanayileşmiş çağdaş dünyanın bireyciliğe ve özgürlüğe karşı bir tehdit oluşturduğunu bundan dolayı da demokrasi için olumsuzluklar barındığına ilişkin derin bir kaygının yansımasıdır. Kapitalist ekonomik düzen o kadar güçlüdür ki Weber ondan bir çıkış göremez. Weber açısından gelecekte bireyi ve toplumu sarmalayacak olan demir kafestir. Tamamlayıcı sosyoloji bu kafesi kırarak hapsolmaktan

kurtulmanın arayışıdır. Weber'e göre; sosyoloji sosyal eylemleri yorumlayarak anlamak ve bu sosyal eylemleri kendi süreç ve etkileri çerçevesinde nedensel olarak açıklamak amacıyla olan bir bilimdir. Bu tanımlamadan anlaşılacağı üzere sosyoloji bir sosyal eylem bilimidir. İnsanların toplumsal davranışlarının anlamlarını açıklamaya çalışır. Sosyoloji çalışmalarının çıkış noktası insanların yaşanmış eylemlerinin anlamlandırılmasıdır ve bu eylemlerin dış dünyadane tür bir bakış açısı oluşturduklarının araştırılmasıdır. Sosyoloji biliminin konusu, toplumsal olguların iç mantığının, olayların gerisinde bulunan bağlantıların ortaya çıkarılması ve yeniden kurulmasından ibarettir. (Demirel, 2013, s.362) Globalleşen dünyada sorunlar ve krizlere yönelik sosyolojik çözümler çağın uygunluğuna olacak şekilde olmalıdır, yani tamamlayıcı bir sosyolojiye yeni bir soluk aldırabilir. Krizlere ve sorunlara çözüm olarak bakıldığında, sorunları alt dallara da çözüm aramak yeterli değildir. Kendi alt dallarında çözüm olsa bile bu çözüm yeterli değildir. Aslına bakılırsa, parçalarının her biri diğer her parçayı bir şekilde etkilemiyorsa ya da ne kadar dolaylı olursa olsun, etkilerin karşılıklılığı herhangi bir noktada kesilmişse birlik kelimesi kullanılamaz. Sorunları tek bir alt dallarını indirgemek çözüm için olanak değildir. Bir bütün olmalıdır. Parça her ne kadar kendi içinde tutarlı ve çözümlü olsa da parça tamamına delalet etmemektedir. Parça bütünlüğü temsiliyeti söz konusu değildir. Aslında bugünün sosyolojide sorunu budur. Alt kategorilere indirgemektir.

Merkezi iletişim araçlarının ürettiği ve ardından topluma pompaladığı davranış modelleri birey üzerinde bir uyulması gerekli olan bir vazifeyi de zorunlu kılmaktadır. Bu vazife yine toplumun kendisi tarafından sıkı bir denetime tabii tutulmaktadır. Tamamlayıcı sosyoloji modelin dışına çıkma arayışıdır. Bu modelin dışına çıkma cesareti taşıyan bireyler toplumdaki bu denetleme mekanizmasını karşısında bulmaktadır. Toplum, merkez tarafından kendisine dayatılan bu modelin zamanla muhafızı haline gelmektedir. Dolayısıyla modern birey sistem tarafından hiç olmadığı kadar sıkı bir denetime tabii tutulmaktadır. Bu durum Postmodern karşıtlığı bir düşünce sistemini ve modelini oluştururken bireyin adeta toplumun sıkı denetiminden kurtulmak için postmodernliği bir kurtarıcı ilah olarak sarıldığı ve koşulsuz emirlerini yerine getirdiği gözlemlenmektedir. Bu durum toplumsal denetim mekanizmalarının değişim ve dönüşümünü zorunlu kılarken bu değişim ve dönüşümün toplumsal yapıyı yozlaştırdığı ya da çözülmeye uğrattığı anlamlı bir gerçek olarak karşımızdadır. Tamamlayıcı sosyoloji anlayışı yapının tamamını göz önünde bulundurarak onu anlaşılır ve anlamlı hale getirirken kaosu önce dengeye getirme sonra da toplumsalı kendi içinde sosyal ilişkilerini ve bunu oluşturan bütün yapı araçlarını yeniden üretip tanımlayarak anlamlandırma sürecidir.

Geçmişten bu yana gelen uygulamaların sürekliliği toplumsal yapıyı anlamlı kılınması için süregelen şeylerin tamamlayıcı anlayışla ele alınması gerekmektedir. Toplumsal yapılar arasında karşılıklı bir bağımlılık vardır. Bu bağımlılığın akademik bir analizle gerçekliğe kavuşması ancak bağımlılık ilişkisinin tamamlayıcı olması gerekmektedir. Tamamlayıcı sosyolojide bilginin kaynağı kadar onu temellendirmekte önemlidir. Ancak en önemli yol bilgiyi tamamlamaktır. Bu tamamlamaya yapacak yegane şeyin ta kendisi ise kıyastır. Kıyas, aklın gıdasıdır. Kıyas yaparken de dikkat edilecek en önemli husus işin mahiyeti gereği kıyasın adaletli, ölçülü ve sosyal gerçeğe uygun yapılmasıdır.

Siyaset sosyolojisi açısından tamamlayıcılık dördüncü dünyanın gerçeğinden hareketle, gelişmiş, gelişmekte ve geri olanlarla birlikte tutunamayanların ya da hiç gelişemeyeceklerin gerçekliği varlığıyla birlikte küresel, bölgesel ve ulusal söylem-eylem ve tüm paylaşımların form değiştireceğinin varlığı olarak kendini göstermektedir. Siyasal davranış ve katılımların Anadolu'dan var olan “ Bizim yemlikte yemlenip başkasının folluğuna yumurtlamak” sözünün kendini siyasal aktörler açısından yem-folluk ilişkisinin sınırlarını değiştirmeye yönelecektir. İçe dönük yeniden siyasal inşayı önelemede şeklinde tezahür edecektir.

Tamamlayıcılık yaşamsal tüm döngü dinamiklerinin (toplum-doğa)ikileminde oluşan yaşam fonksiyonlarının (ilişki-çıkar-amaç) tıpkı kar taneleri gibi birbirine benzemeyen, yağarken birbirine hiç değmeden eylemselliği gerçekleştirmesidir. Bu gerçekleşmenin sonunda o tüm ihtişamıyla doğal kendiliğinden oluşan güzelliğin oluşmasıdır. Önemli olan bu güzelliğin kalıcı olmasını sağlamak ve onun yeniden güzelliğini bozmamaktır.

Bilimsel gelişmelerinin yönünü belirleyen en önemli şey toplumsal değişmedir. Bu değişmeler yeni bakış açısının oluşmasına yeni yönelimlerin meydana gelmesine sebep olabilmektedir. Bu bakış açısı özellikle toplumsal bakış açımızdan ve onu anlamlandıran akıl ilişkilerinde öncelenmektedir. Tarihsel tüm süreçlerde toplumsal değişmeyi sağlayan olaylar ve olgular sosyoloji biliminde yeni bakışları ortaya çıkartmış olup nu bakış açıları yeni paradigmaların varlığını tartışmaya açarak kendi yolunu çizmiştir. Günümüzde de karşı karşıya kaldığımız toplumsal değişme yeni bir bakış açısını zorunlu kılmaktadır. Bu bakış açısı aynı zamanda yeni bir bilimsel anlayışının dimağlarına yolculuğu sağlarken yeni bilim dallarını ya da alt dallarını da zorunlu olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu bilim dalı ya da alt dalının oluşumu mesleki yeni iş gücü tanımlamasını da beraberinde getirmektedir. Bu makalemizde bunun kısa bir panoromasını yapmaya çalışacağız.

Değişimin ortaya çıkarttığı yeni toplumsal yapıların oluşumunu neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele almanın yanında ortaya çıkan toplumsal olgunun belirsizliklerinin sınırlarını

içselleştirilerek toplumun yeni düzenliliklerinin devamlılığını müşterek akılla istikrarının mümkünlüğüne ışık tutmaktadır.

Tamamlayıcılık bireyin istek-amaç-ilişki ve tüm düzenliliklerinin duygularından çok aklına dayanmasıdır. Duygularının (nefsinin- zevklerinin..) aidiyet oluşturmamış tüm eylemselliğinin yeniden sosyal kontrolün bir işlevi olarak nesneyle ilişkisinde yani sosyal oluşumunda aklın unsurlarının işlevselliğinin belirleyiciliğinin yeniden eşitler arasında öncü olmasıdır.

Toplumsal değerlerin oluşmasında olduğu kadar değişip gelişmesinde toplumsal değişimin belirsizliği toplumsal ilişki ve bunun oluşturduğu düzenliliği önemli oranda olumlu/olumsuz etkilemektedir. Küresel tüm çıkarımlar belirsizliği arttırırken genelde dini değerlerin (özelde inanç değerlerinin) rolünü dominant ya da baskın olması yönünde bir gelişmeyi önclemiştir. Değerlerin inanç değerleri üzerinden tanımlanarak, anlamlandırılması adeta toplumsal mühendisliğin sihirli maymuncuğu olarak kullanılmasını sağlamıştır. Sosyolojik bir gerçek vardır ki dini değerlerin bu eksen belirleyiciliği aktörel tüm toplumsal yapılarda toplumun diğer değerlerinin değişimini ve bu değişime bağlı gelişimini sınırlamaktadır. Özellikle de toplumla ilgili değişim ve gelişmeleri etkileyen toplumsal ilişkileri düzenleyen toplumdaki güç ve güç ilişkileridir. Bu güç ilişkilerini tanzim edenler, toplumu var eden tüm değerleri tamamlayıcı unsur olarak anlamalı, anlamlandırmalı ve yeniden tanzim etmelidir. Verili değerlerin yeniden üretilmesinde inanç değerlerini temel belirleyici olarak etkinleştirmek toplumsal değişimin yönünü negatif yapacağı gibi toplumsal çözülmeye sebep olmaktadır. Toplumsal değişimin yarattığı yapılardaki bu belirsizlik bireyler de ve bireylerin sosyalleşmesinde yeniden sosyalleşmeyi sağlarken ya da anlamlandırırken bu toplumsal olguyu dikkatten kaçırmamalıdır.

Bütün bu sosyalleşme süreçlerimizin oluşmasında etkin belirleyici ve idealize rolü olan değerlerin etkin belirleyici ve idealize rolü olan değerlerin yeniden sosyalleşmemizi sağlarken karşımıza çıkacak en önemli toplumsal yapıdaki normallik kavramlaştırması ve pratiği mutlaka değişecektir. Eskiden aslında normal olarak kabul edilen fakat gerçekte normal olmayan alışkanlıklarımız davranışlarımız gerçekten normal olacak. Örneğin el ve yüz yıkama temizliği gibi. Bunun yanında normal dışı ilişkilerimizde normal olarak toplumsal norm haline gelecektir.

Küçük homojen toplumlardan büyük karmaşık toplumlara geçildiği andan itibaren sosyolojinin konusu ve sınırları da karmaşıklaşmıştır. Değişim sürecinde sabit kalan bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Toplumların geçirdiği başkalaşımalar diğer tüm bilimlerde olduğu gibi toplumun içerisinde oluşan ve toplumla derinleşen sosyolojiyi de

başkalaştırmıştır. Sosyoloji bu kaçınılmaz başkalaşım sürecinde kendini farklı dallara ayırmıştır ve bu durum zaman zaman sosyolojiyi anlamından uzaklaştırmıştır. Sosyolojide eksiklerin tespit edilebilmesi ve tamamlanması hem bilimin kendini gerçekleştirebilmesi hem de toplumların anlaşılır kılınabilmesi adına önemlidir. Parçayla çıkılan yolda asıl amaç tutarlı, anlamlı bir bütüne ulaşmaktır. Bütüne ulaşıldığında parçanın anlamı kavranır. Bir şeyin anlamının kavranamıyor oluşu onun her zaman anlamsız olduğundan kaynaklanmayabilir. Bazı anlamsızlıklar parçanın bütünde kendini bulamamasından kaynaklanır. Bu noktada denilebilir ki toplumu oluşturan birey toplumla, toplum ise diğer toplumlarla birbirinin tamamlayamıyorsa, farklılık ve eksiklikleri ortaya çıkaramıyorsa etkileşim sürecini yeniden anlamlandırmak gerekir. Yeniden anlamlandırma sürecinde tamamlayıcılık önemlidir.

Günümüzün sorunsalını sosyolojinin alt dalları üzerin de kendini varestede her bir dal bunu dağıtarak anlamından uzaklaştırmaktadır. Günümüzde ki uzaklaştırma kavramının anlamı sosyal mesafedir. Çünkü sosyolojinin konusu sosyalleşmedir. Toplumsal yapı ve toplumsal mekanizma şeklinde kendini oluşturmak istese de bunu sağlamakta günümüzde çok zor ve sıkıntılı bir durumdur. Toplumsal alanda insan eylemlerinin olan ile olması gereken arasındaki farkındalığın irdelenmesi, düşünülmesi gerekir. Olağan bir durumda eczanedeki kadına herkesin düşünmeden yardım etmesi zaten gerekli bir durumdur, fakat sosyal izolasyonun ihlali ile virüs bulaşan birey etrafındaki yakın ailesi başta olmak üzere kontak kurduğu çoğu insana hastalık bulaştırıp ölümüne sebep olma riski ile karşı karşıya. Sosyallik kendini yeniden konumlandırdı. Eski bilinen doğrular şuan için yanlış oldu. Her bir olayın kendi içinde doğası ölçülebilir olması ancak her olayın diğeriyle bağı kadar kendi içinde tamamlanmasına bağlıdır. Hızlı ve belirsizlik bunu günümüzde mümkün kılmakta bu durum sosyal olanı anlaşılır-açıklanır kılmaktan alıkoymaktadır. Gündelik hayatın mcdonaldlaşması. Hızlıca tüket düşüncesi içinde yaşadığımız tüketim toplumunda tüm hızıyla popüler olarak devam eden bir modeldir. Bu durum tamamlayıcı sosyolojide bir şeyin yan tesirlerini dikkate alarak kendi içinde kapalı devreler oluşturmayı negatif anlamda etkileyen bir etmendir.

Tamamlayıcı sosyoloji modelin dışına çıkma arayışıdır. Modelin dışına çıkma cesareti gösteren bireyler toplumdaki denetleme mekanizmasını karşısında bulur. Toplum merkez tarafından kendisine dayatılan bu modelin zamanla muhafızı haline gelmektedir. İnsanlar kabul ettikleri şeyleri sonradan değiştirmede çok isteksiz davranırlar. Çoğu insan ömrünün sonuna kadar bu durumun savunucusu olur. Doğrularının gerçekten doğrumu olduğunu sorgulamadan ölürler. Postmodernliği bir sığınacak liman olarak gören insanlar çağımızın en büyük hastalığı amaçsızlık, kendini bir yere ait hissedememe sorunsalına sahiptir. Postmodernizmin koşulsuz emirlerini yerine getirirler.

Günümüzde oluşan kriz aslında tamamlayıcılık sorunsalı kavramı daha çok öne çıkarmıştır. Tamamlayıcılık sorunsalı bütünleştirmek değildir. Tamamlayıcılık farklı örüntülerin oluşturduğu sosyal rolün ne olduğu ile ne olmasının ayrıntılaşmamak bir mana etrafında anlaşılır- tamamlanır ve anlamlı olmasıdır. Örnek vermek gerekirse kültür ve kültürleşme kavramları. Kültürün maddi ve manevi ihtiyaçlar üzerinde durması yani bir unsurun ortada olduğu belli olacaktır. Ama kültürleşmeyi incelemek istersek işte burada sosyolojinin tamamlayıcı unsunu ön plana çıkacaktır. Çünkü kültürleşme sosyolojiyi daha kapsamlı ve ayrıntılı olarak genelleme yapmaktadır. Karşılıklı alışveriş içerisinde. Kendi öğrendiği kültürü, kendisinde karşı tarafa başka bir kültür öğretmektedir. Burada ki asıl amaç sosyalliğin kendini yeniden konumlandırarak tamamlamasıdır.

Kuralın düzenin gelişmesini değişimin istikametinin hangi yönde olduğunun tespiti kadar yönün kendi içinde tutarlılığının imkanının varlığını eğilim safhalarının temelleme etmesinin asgari müteşekkulinin içselleştirme süreci dikotomisinin hikayelendirmesidir. Kuralsızlığının kural haline gelmesinin önleme sürecidir. Toplumsal kuralların günümüze kadar gelmesini sağlayan en önemli şey sosyolojinin tamamlayıcı unsurudur. Tamamlayıcılık unsuru akıl irade ile ilişkilendirilmiştir. Yapılan eylem ile birbirini bütünleştirerek kıyaslama imkanına sahip olmuştur. Birey kendisine akılla amaç edinmesine devamlı bir şeyler üretmesine yeniden mücadeleler vermesini sağlar. Bunun için gerçekliğe yönlendirmesinde tamamlayıcılığa ihtiyaç duyulmuştur.

Bireyler kendi doğası içinde ölçülebileceği ve bunu da diğer yaşadığı olaylarla kendi içinde tamamlamasına bağlıdır. Bu gibi durumlar hızlı ve karmaşık bir biçimde sağladığı taktir de anlaşılır olmasını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Karmaşık bir yapının incelenmesini zor olduğu için bunu kendi imkanları ile en aza indirgeyerek tamamlanmasına bağlıdır.

Aguste Comte'nin toplumu statik ve dinamik tarafları olduğunu söylemiştir. Dinamik olması toplumun sürekli etkileşim ve durağan olmamasıdır. Bu sürekli etkileşim aslında sosyolojiye duyulan ihtiyacı da artırmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte artan etkileşim sosyolojinin sınırlarını ve alanlarını genişletmiştir. Zaten sosyolojiyi sınırlamak gibi bir durum olamaz. Fakat bugün dünyada sosyolojiye birtakım sınırlılıklar ve dayatmalar vurulmuştur. Kısıtlanmış bir sosyoloji bireye, bireyler arasındaki etkileşime ve topluma ne kadar yarar sağladığı sorusunu sormak zor olmamalıdır. Bu dayatmalar ve kısıtlamalar aslında sosyolojik olarak da bir sorundur. Sorunlara karşı çözüm üreten ve onları eleştiren sosyolojiye sınır konulması çözüm üretmekten ziyade sorunu, sorunla sorun oluşturmaktadır. Kısıtlanmış bir sosyoloji bir çözüm alanı olmaktan çıkmaktadır ve hatta sosyolojiye ket vurmaktadır.

Özgür bir düşüncenin ve sosyolojinin olmadığı yerde sosyoloji çözüm aracından ziyade sadece bir uğraş olarak kalmaktadır. Bu yüzen tamamlayıcı sosyoloji bir kısıtlama noktasına getirilmeden birbirini tamamlama üzerine olmalıdır.

Globalleşen dünyada sorunlar ve krizlere yönelik sosyolojik çözümler çağın uygunluğuna olacak şekilde olmalıdır, yani tamamlayıcı bir sosyolojiye yeni bir soluk aldırabilir. Krizlere ve sorunlara çözüm olarak bakıldığında, sorunları alt dallara da çözüm aramak yeterli değildir. Kendi alt dallarında çözüm olsa bile bu çözüm yeterli değildir. Aslına bakılırsa, parçalarının her biri diğer her parçayı bir şekilde etkilemiyorsa ya da ne kadar dolaylı olursa olsun, etkilerin karşılıklılığı herhangi bir noktada kesilmişse birlik kelimesi kullanılamaz. Bir şeyi var eden anlamlı kılan tamamıdır. Parça bütünden gelir. Parça ile bütün arasındaki ilişkiler birbirinden bağımsız rastgele tesadüfi değil, düzenli sistemli ve birbirleriyle bağlantılıdır. Parça bütün ilişkisi kadar parçalar arasındaki ilişkilerde birbirleriyle bağlantılıdır. Parsons' un terminolojisinde, “aynı eylemi gerçekleştirmek için birleşen birimlerin karşılıklı ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir küme” olarak tanımlanan sistem, toplumu temsil eden bir kavramdır. Bir başka ifadeyle sistem bütünü oluşturan, birbiriyle ilişkili parçaların örgütlenmesidir. Sistem, Parsons'un “alt-sistem” adını verdiği birbirleriyle ve bütünle karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olan parçalardan oluşan ve kendini devam ettirme özelliği bulunan, bütünlük arz eden dengeli bir yapıdır.

1.2. SOSYAL İŞ GÜCÜ

Tamamlayıcı sosyolojinin sosyologlara yüklediği en önemli görev bu işleri yerine getirirken ona uygun yeni bir mesleki formasyon ve nosyon yaratmaktır. Çünkü eskinin sosyolojik olarak yeniye tezahürü mesleki olarak da sosyoloğa yeni bir iş gücü tanımı yüklemektedir. Kanaatimce bu yeni iş gücü sosyal iş gücüdür. Dolayısıyla sosyal iş gücü tanımı önemli bir kavramlaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojik gelişme ve buna bağlı tüm değişimler bireyi kuşatarak kendine bağımlı bir yaşama deseni oluşturmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk özellikle bireyin sosyalleşme ve yeniden sosyalleşme sorununu öne çıkarır. Çünkü yeniden sosyalleşmeyen birey sosyal varlık olma niteliğini yitirmeyle yüz yüzedir. Bu sorunun çözümü emeğin yeni evrilmeye tabii tutularak bu arızı durumu bertaraf etmeye yönelik bir iş gücünü adeta yeniden keşfetmeye bizi mecbur kılmaktadır.

Sosyal iş gücü, emeğin niteliğinin bireyi sosyalleştirmede etkin kullanımını temine ve yeniden üretmeye çalışan iş gücüdür. Yeniden üretim prosesleri içerisinde temel ve vazgeçilmez bir iş gücü olarak tanımlanmalıdır. Bunun arz-talep ilişkisinin tezahür alanını toplum oluşturur. Belirleyicisi birey-toplum ilişkisi etkileşimidir. Bireyin teknoloji, değişim, kentleşme, belirsizlik gibi faktörlerin yarattığı izolasyonu yenerek yeniden sosyalleşmesini

sağlayan her türlü yeni üretim faktörlerini içermektedir. Bu sosyal vaka yeni meslek trendinin ortaya çıkmasına yol açacak sosyolojik gelişmelere ihtiyaç duymaktadır. (Sosyal izolasyon adeta yukarıda belirttiğimiz belirsizliklerden çocuğu korumak için aile tarafından günümüzde tek kurtarıcı olarak görülmekte ve toplumsal denetimin en yalın şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.) Bu parantez içindeki örnekte olduğu gibi bu olgu-olay kıyasının ortaya çıkardığı yanlışlığı ancak sosyal iş gücü kullanarak ve bu iş gücünün tek vasıflı formasyonuna sahip sosyolog tarafından amacına uygun çözüme kavuşacağı bilinmelidir.

Bilgi toplumunun bir sonucu olarak ortaya çıkan, bilginin güç ve bireyi tanımlayan, ona statü katan, varlığının tahayyülünü sağlayan, tözünün ürünü olan benlik adeta kapalı devre çalışmak zorunluluğu hissetmiştir. Bunu aşmak için bir “öğreticiye” ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın-amaçla dikotomisinin, açmazının anlamlandırılması sosyal iş gücünü zorunlu kılmaktadır. Teknolojik tortuların bireyde yarattığı tüm olumsuzlukların manipülasyonu bertaraf edilerek bireyin sosyalliğini ön plana çıkarma işidir sosyal iş gücü. Sosyal işgücü tanımı gereği her türlü harcanan emeğin bir yeniden sosyalleşme ve buna bağlı üretimin yeniden sermayeye dönüşmesinin karşılığı olanı tamamladığı sürece toplumun emek değerinin anlamlı olması mümkün olacaktır.

Bu ise ön koşullu tanımlanan yeni emek türünün artı değer yaratması prosesleriyle mümkündür.

Sosyoloji işgücünün ortaya çıkması en çok emeğin ikamesini zorunlu kılmıştır. Bir yandan teknolojiye gelişmeler insanın boş zamanlarını artırırken diğer yandan bu zamanın nasıl doldurulacağı insanoğlunun karşı karşıya kaldığı temel çıkmazların başında geliyor. Belki de sosyal işgücü çıkmazın panzehiri olarak anlaşılmalı yani boş zamanların ikamesi olarak görülebilmelidir.

Sosyal işgücünde harcanan emek diğer insanın kendi öz ihtiyaçlarına denk gelecek şekilde organize edilerek bireyin günlük pratiklerinden başlayarak kaydı hayat ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmalıdır.

Örneğin; sosyal medyada ortaya gelen emek iyilik; ortak çıkarların birlikteliği yol göstericilik gibi faaliyetlerin ortaya çıkardığı her türlü eylemsellik yine bireye emek karşılığı olmak üzere onun yararına ihtiyaçları karşılanmak üzere kullanılabilir.

Bu durum bir yandan da bireylerin sosyal medyayı fayda-iyi ekseninde kullanmayı özendirerek olumsuzluklardan arındıracak bir işleve dönüştürebilir. Aynı zamanda sosyal medya kullanımında özendiricilik yanında bir sosyal kontrol aracı olmayı da teşvik edebilir. Şöyle ki olumsuz kullanılmayı denetleyen ondan alıkoyar ya da kötü yaklaşımları birer taraf eden bir yöneylem çizelgesi oluşturabilir.

Damgalama² ayrımcılık ve ırkçılık zemininde gelişerek belli bir topluluğa ya da ülke vatandaşlarına yönelik de olabiliyor. Örneğin, korona virüs hastalığı (COVID-19) ile birlikte, Çinlilere yönelik bir ırkçılığın da yayıldığını gözlemledik. Bu tutum Çinlilerle sınırlı kalmadı, kısa sürede farklı ülkelerde Asyalılara karşı gelişen bir ayrımcılık ve dışlamaya dönüştü. Bu tutumun, belirli topluluklara uygulanan ayrımcılığın bir aracı haline gelmesi de mümkün. Damgalanmayı artıran etkenler arasında medyanın yanlış bilgi aktarımının rolünü de unutmamak gerekiyor. Salgın hastalıklara karşı verilen mücadele, damgalamaya ve ayrımcılığa karşı verilen mücadeleden ayrı tutulamaz. Salgın geçer, ayrımcılık baki kalır!³

2. SOSYOLOJİNİN TAMAMLAYICILIK SORUNU YA DA TAMAMLAYICI SOSYOLOJİ

Sosyoloji; toplumsal grupları, örgütlenmeleri, kurumları, kurumlar arası ilişkileri, toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve gelişim süreçlerini, toplumsal olay ve olguları sonuçlara ulaşılmasını sağlayan sosyal bir bilimdir. Sosyolojinin temel sorunlarına baktığımızda tamamlayıcılık sorununun varlığından söz edilmektedir. Bir olayı ele aldığımızda tamamlayıcılık sosyolojisi ile ele almak gerekmektedir. Tamamlayıcılık dediğimiz yapı bütünleştirmek demek değildir. Aksine sosyal rolün ne olduğunun ve ne olması gerektiğinin anlaşılır ve anlamlı olması gerektiğidir.

Sosyolojik bakış açısı kendisini tamamlayıcılık üzerinden var etmez ise sosyal ilişkiyi ve sosyalizasyonu yeniden anlamlandırma da büyük sorunlar yaşanmaktadır. Var olan bir sorunu çözmemizin tek yolu ise sosyolojiye tamamlayıcı bir bakış açısıyla ele almaktır. Bakıldığında reçete sunmak yerine sorun ile ilişki arasında ki izolasyonun tamamlayıcılığının farkındalığını açığa çıkarmak önemlidir. Bir şeyi var eden onu anlamlı kılan o şeyin tamamlanmasıdır. Her bir parça, sosyolojik bir yapı kendi içinde anlamlı görülse de bu var olan toplumsal yapıyı açıklamakta yarım kalmaktadır. Bunun sonucunda ise tamamlanmamış bir parçadan sosyolojik bir analiz yapmak mümkün olmamaktadır.

Bir olayı temellendirirken kıyas çok önemlidir, kıyaslayarak tamamlamak vazgeçilmez bir unsurdur. Tamamlayıcılık sorunsalı bütünleştirmek ile ilgili olan bir yapı değildir. İçinde bulunduğumuz bu virüsü ele alacak olursak Covid-19 tanımlamasının her birinde aşı bulunsa

² Damgalama: bir kişiye veya bir olaya karşı itibarını kaybettirici, gözden düşürücü, aşağılayıcı, hor görücü bir tavır veya negatif bir davranış sergilemektir.

Taplı, E. (2018). Stigma (Damgalama, Etiketleme) Nedir?. Hipokamus Akademi.

Erişim Tarihi (17.04.2020) <http://hipokampusakademi.com/stigma-damgalama-etiketleme-nedir/>

³ Tükel, R. (2020). Salgın Hastalıkların Toplumsal Etkileri Üzerine. BirGün Gazetesi Haber Portalı.

Erişim Tarihi (17.04.2020) <https://www.birgun.net/haber/salgin-hastaliklarin-toplumsal-etkileri-uzerine-291803>

bile ilk olarak vücudumuzun bunu kabul etmesi ve entegrasyon süreci oldukça önemlidir. Öyleyse sosyalliğin kendini konumlandırarak yeniden tamamlamasıdır. Bir sorunun bütününe anlayabilmek, tamamlamak için ayrıntılandırmak gerekmektedir. Bazı durumlarda ise bu sorunun tam tersi mümkün olabilmektedir. Toplumsal normun oluşabilmesi için tamamlayıcılık çok önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse sosyolojinin temel sorunu olan sosyalizasyon, sosyalleşme olgusu ıraksama dediğimiz uzaklaşmaya döndüğünde bir diğer durum olan sosyal kontrolü ön plana çıkarmaktadır.

Sosyal kontrol dediğimiz yapı; grup veya toplumun, kişinin davranışlarını sınırlandırması ve bu sınırlandırma yoluyla toplumsal değerleri ve normları benimsemesinin sağlanması demektir. Sosyal kontrol mekanizması sayesinde kişiler, toplumun ortak değer ve kurallarına uygun davranışlarda bulunmaya zorlanmış olurlar. Toplumsal ilişkilerin normlaşması günümüzde mümkündür ve günümüzde en etkin animasyon olarak vardır. eylemin akılla ilişkisininin tamamlamak etkileşime dönüşme sürecinin her aşamasına yani anlamlandırmaktır.

Kişi yalnızlıkta açığa çıkar ve kendini bu zamanda yetkinleştirir ve tamamlar. Birey yalnız kalarak, uzaklaşarak doğayla ve sosyal çevresiyle var ederek kendisini tamamlar. Her bir olay kendi içinde ölçülebilir olmalıdır ancak her olayın diğeriyle bağı kadar kendi içinde tamamlanmasına bağlıdır. Tamamlayıcılık bir şeyi yan tesirlerini dikkate alarak kendi içinde kapalı yapılar oluşturarak bu yapıyı kendine hapsederek yapmaktadır. Var olan parça-bütün ilişkisini ancak tamamlayıcı bir anlayışla sosyolojik çözüme kavuşturabiliriz.

Covid-19 salgınının üstesinden gelebilmekte bu şekilde mümkün olabilmektedir. Var olan parçaları ne kadar düzenli bir şekilde korursak istediğimiz sonuca bütüne ulaşmak o denli mümkündür. Bakıldığında sosyal medya araçları, radyo, televizyon gibi merkezi iletişim araçları, modern birey üzerinde özgür bir birey olabilme yetisini kısıtlamaktadır. Tamamlayıcı sosyoloji ise bu girdaptan kurtulmanın arayışını oluşturmaktadır. Tamamlayıcı sosyoloji, bir itiraz olarak var olabilmektedir ve var olan modelin dışına çıkma arayışıdır. Var olan modern birey sistem tarafından sıkı bir denetimle başbaşa kalmaktadır. Bu durumdam kurtulmak isteyen birey ise postmodernliği kurtarıcı bir araç olarak görmektedir ve emirlerini yerine getirmeye çalışmaktadır.

Ancak postmodernlikte bireyi bu olgudan kurtarmaz yalnız ve yalnız tedavi etme sürecini üstlenmektedir. Tamamlayıcı sosyoloji anlayışı yapının tamamını göz önünde bulundurarak onu anlaşılır ve anlamlı hale getirirken kaosu önce dengeye getirir ve daha sonrab toplumasalı kendi içinde tamamlayarak anlamlı olmasını sağlamaktadır.

Tamamlayıcı sosyolojide bilginin kaynağı kadar temellendirmekte oldukça önemlilik arz etmektedir. Ancak en önemli yol bilgiyi tamamlamakta yatmakta olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Geçmişten bu yana gelen uygulamaların sürekliliği ve var olması toplumsal yapıyı anlamlı kılınması için süregelen şeylerin tamamlayıcı anlayışla ele alınması yatmaktadır. Bakıldığında toplumsal yapılar arasında da karşılıklı bir bağımlılıktan söz etmek mümkündür. Bu durumun akademik bir gerçekliğe kavuşması bağımlılık ilişkisi ile mümkündür.

3. Tamalayıcı Sosyolojisi Üzerine Dünya Salgını Korona Virüsün Analizi

Aralık 2019'un sonlarında Çin'in Wuhan kentinde bir bulaşıcı hastalık olarak tanımlanan Korona Virüs'ün meydana gelmesi tüm dünyayı etkilemiştir. Bulaşıcı hastalığın hızlı yayılması ve ölümlerle sonuçlanan olaylar tüm dünya nüfusunu baskısı altına almıştır. Bulaşıcı hastalık için toplum içinde alınan önlemler sosyal mesafe, temas, izolasyon ve karantina dahil olmak üzere tümü dikkate alınmıştır. Sosyolojinin konularından olan sosyal hareket, günümüzde yaşanan bulaşıcı hastalık için insanların birey ve toplum içinde temas, sosyal mesafe ve izolasyona dikkat etmeleri için en önemli hususlardan düşünülmektedir. Bu süreç tam da Marshall McLuhan'ın kitle iletişim araçları aracılığıyla oluştuğunu söylediği, dünyanın küresel köy haline gelmesinin örneği oldu. Üstüne üstlük ülke çapında yayın yapan tüm TV kanallarının neredeyse 24 saat boyunca virüs salgını hakkında haber yapması paniğin süregelen hâl almasına neden oldu.

Medyanın kendisini şişirmek ve ön planda tutmak yerine sorumluluğunun bilincinde olma noktasında durması gerekmektedir. Sistemi ve süreci istediği gibi yönetmek değil, sadece ileten durumda olmaya özen göstermelidir. Toplumun sürü psikolojisine girmemesi için çalışılmalı ve sistemde negatif yönde tozun dumana katılmaması için gereken yapılmalıdır. Hastalıklı bir iletişim toplumu zor alanlara sürükleyecektir. Sonuç ise koskocaman bir karmaşa ve kaos olarak belirecektir.⁴

Sosyal hareket kavramı, 20. Yüzyılın büyük bir bölümünde sosyal hareket, sosyologlar tarafından oldukça sıra dışı, eylemler olarak görülmüştür, sosyal hareketler, toplum içindeki kalabalıklar, ayaklanma ve devrimler tarzında bir kolektif davranış türü olarak algılandığından, hakim sosyoloji anlayış açısından uç bir eylem olarak nitelendirilmiştir. Sosyolojide sosyal hareketlerle ilgili, çalışmaların gidişatını, hakim gelenekler için marjinalleştirilmiş aykırı tipler oluşturulmuştur. Sosyal hareketler çeşitli aşamaları içeren bir yaşam döngüsüne sahiptir. Söz konusu aşamalardan ise insanların bir

⁴ <https://www.milliyet.com.tr/pembelar/aynur-yuce/corona-ve-kollektif-bilinc-2910304> 24 Nisan'da alınmıştır.

sorundan dolayı endişe duymaya başladıkları zaman ortaya çıkan, sosyal mayalanma aşamasıdır. Sosyal hareketler toplumların politik yaşamında, oldukça önemli bir unsur haline gelmiştir (Giddens ve Sutton, 2014: 42-46).

Panik, insanların gerçek ya da hayali bir tehditle karşı karşıya kaldıklarında ya da kaldıklarını düşündüklerinde bu tehditten kaçışı ya da tehdit karşısında alınan eylem biçimlerini ifade eder. Eylemin irrasyonel olması paniğin meydana getirebileceği zararı da anlatır. Aynı şekilde tehdidin, gerçek olması yanında hayali bir tehdit de olabileceği düşünülmelidir. Panik davranışı temelde mantıksızlığı, çılgınlığı ve bazen de kendi kendine zarar verme eylemini gerçekleşmesine sebep olabilir. Ancak panik davranışının artmasına neden olan ana etkenin esas olarak medya olduğunu unutmamak gerekir. Medya alıcısına istediğini aktarma gibi tamamen ticari bir ilke ile hareket ederek, insanların sağlık ekseni kaygı ve korkularını suistimale varan biçimde işleyerek paniği diri tutmaktadır.

Okulların geçici olarak tatil edilmesi ve yeni bir eğitim yöntemi olarak uzaktan eğitim tekniğinin devreye sokulacağı yönündeki açıklamalar aslında dünyanın eğitim alanında nasıl bir yol izleyeceğini gösteriyor. Bu tür virüs salgınlarının yaygınlaşacağına dair varsayım, eğitim ve sosyalleşme alanında nasıl bir gelecekle karşı karşıya kalınabileceği konusunda yeni soruları beraberinde getirmektedir. Sadece eğitim alanında değil alışveriş alanında da giderek hacmi genişleyen sanal alışveriş, sanal ticaret kendisine özgü birçok yeni sorunla birlikte giderek daha da genişleyecektir. Şimdiden bu oranın çok yüksek oranlarda arttığı çeşitli şirketler tarafından açıklanmaktadır.

Sosyal kontrol, toplum içinde uyum ve düzeni sağlamaya dönük resmi ya da gayri resmi içsel ya da dışsal kontrol mekanizmalarının tümünü içermektedir. Gerçek manada bizler kendi kendimizi sansürleriz yani kendi davranışlarımızla ilgili denetleme faaliyetlerinin çoğunun kendimiz ayarlarız. Sosyal kontrol ve düzen problem boyunca bir dönemdir sosyolojik kuramının konusudur. Düzen sorununa çözüm getirmek sosyologları yapısal problemler ve kurumları mikro-makro düzeydeki olguları ve bunlarla ilişkili sosyalleşme ve uyum konularını ele almaya yönlendirilmiştir. Ayrıca sosyal kontrol bireylerin ve sosyal grupların sosyal düzenin gereklerine uygun biçimde davranmalarını sağlamaya yönelik önlemlerin tümünü ifade eder (Giddens ve Sutton, 2014: 354-359).

Bu süreç, dünyada mevcut savaş ve çatışmaların durdurulması, uluslararası anlaşmazlıkları çözebilen etkin bir uluslararası faaliyet mekanizmasının tesisi ve küresel düzeyde risk oluşturan çevre kirliliği gibi birçok olumsuz durumun engellenmesi hedeflerini güçlü bir şekilde gündeme getirebilir. Yine bu süreç gelişmiş ülkelerin eğitim, sağlık, altyapı ve sosyo-ekonomik proje destekleriyle az gelişmiş ülkelerde sürdürülebilir kalkınma

çizgisinin yakalanması açısından bir fırsat olarak değerlendirebilir.⁵ Korona virüs, sosyal yapıyı hem psikolojik hem de ekonomik açıdan vurdu. Panik krizine neden oldu, insanlar büyük açıdan korkuya düştü, korku paniğe neden olur ve göğüslemede aşırıya kaçılır; güvensizlik koşulları yaratır.

Salgın süresince yaşadıklarımız ve edindiğimiz alışkanlıklar bundan sonraki hayatımızı değiştirecek etkiler bırakabilir. Bugüne kadar kaynakları tüketme biçimimiz, günlük hayatta kullandığımız araçlar, yoğun üretim ağı, teknoloji gibi birçok etken ile yaşam alanlarımız farklılaşmıştır. Önümüzdeki dönemlerde de başka salgınlar bizimle birlikte olmaya devam edecek; bu nedenle bundan sonra yaşam şeklimizi farklılaştırmamız ve yeni alışkanlıklara adapte olmamız gerekecektir. İş yaşamında da belki de önümüzdeki dönemde daha çok evden çalışılacağı bir sisteme geçilmesi, daha verimli öngörüler için veri bazlı çözümlere yatırım yapılması gibi değişiklikler de görülebilir. Hammaddede teslimatının gecikmesi ile önde gelen şirketlerin bile üretim tahminlerini aşağıya çektiğini düşündüğümüzde alternatif üretim yollarının aranması, tedarik zincirinin farklılaşması ve olası problemler için daha etkili algoritmaların üretilmesi söz konusu olabilir. Günlük hayatta bilgi alınan kaynakların daha da kritik hale geleceği bu dönem ile sosyal medyadaki görünürlük herkes için daha önemliken birçok marka ve bireyin buradan sesini duyurması bir yana sosyal medya sitelerindeki altyapılardan anlık analizler kitlelerin düşünce biçimlerinin daha kolay belirlenmesini sağlayarak farklı öngörüler yaratılmasına yardımcı olabilirler.⁶

Devletler bu salgın nedeniyle içlerine kapanacaklar ve ulus devlet modelleri ön plana çıkacaktır. 21.yüzyılın gelişmiş devletleri küreselleşmeden olabildiğince uzak durarak kendi köklerine, kültürüne, kimliğine daha çok önem vereceklerdir. Devletler ekonomik üretim faaliyetleri değişerek, dijitalliğin baskın olduğu üretim metotlarına ağırlık verilecektir. Fabrika, şantiye gibi toplu yerlerde mekanik aletler yerine daha çok robotik makineler ile üretim faaliyetleri gerçekleştirebilecektir. Sanal sanayi faaliyetlerine hız verilerek evde üretim ve çalışma şekilleri üzerine stratejiler geliştirilecektir.

Devletler sağlık sistemlerini yeniden gözden geçirecekler. Sağlık alanında devletlerin büyük yatırımlar yapacak olması yeni dönemin en kesinleşen olgusudur. Sağlık sistemlerine yatırım yapmayan devletlerin nasıl müşkül bir duruma düştüğünü bütün dünya acı bir tecrübe ile görmüş oldu. Sağlık sistemlerindeki bu yatırımlar bize ileride insana verilen değerlerin daha da artabileceğini göstermektedir. Buna ek olarak temizlik ve hijyene daha çok önem

⁵ <https://www.cnnturk.com/saglik/koronavirus-toplumsal-aliskanliklari-degistirebilir1> 24 Nisan'da alınmıştır.

⁶ <https://webrazzi.com/2020/04/02/corona-virus-salginina-bakis-acisi/> 24 Nisan'da alınmıştır.

verilecektir. Dünyanın temizlik alışkanlıklarında çok yönlü değişiklikler olacağı artık kesinleşmiştir. Örneğim, Hindistan da tuvalet temizliğinin çok zayıf olduğu söylenmektedir. Yeni düzen ile birlikte Hintliler de temizlik hijyen anlayışları daha da gelişecektir. Çin de hareket eden bütün canlıların besin olarak kullanılması yasaklanabilir. Bu yeni dönem ile artık Türkiye de fabrikalarda çalışan işçilere yemekler kapalı paketler halinde kumanya şeklinde verilmektedir.

Ülkeler ithalata ve ihracata kısıtlamalar getirebilir. Dünya tedarik pazarına büyük oranda Çin'in hâkim olmasından dolayı diğer ülkeler temel sağlık ürünlerine istedikleri zamanda ulaşamamıştır. Bu durum bütün dünyada şok etkisi yaratmıştır. Birçok ülke ilk önce kendi halkım ve ülkem diyerek temel sağlık ürünlerinin ihracatını durdurmuştur. Bu durum herkesi temel ihtiyaç ürünlerini kendisinin üreteceği sisteme doğru yönlendirmiştir. Zenginlerin kendi ülkelerine yatırım yapmaları gerekliliğinin idrakine varmasına neden olaaktır. Belki de fakir ve yoksul ülkelerin zenginleri kendi ülkelerini kalkındırmak mecburiyetinde kalacaklardır. Unutmayalım ki yoksul ülkeler de zenginleri çok zengin fakirleri de çok fakirdir. Milli tarımsal faaliyetlere önem verilecektir. Türkiye Tarım alanın kendi kendine yetebilme noktasında dünyanın birkaç ülkesinden birisidir. Tarımsal gelişmişlik sadece tarım arazilerinin bolluğu ile ilgili değildir. Üretim ve doğru kullanımın kaliteli olmasıyla da bağlantılıdır. Bu nokta da Türkiye dünyanın en şanslı ülkesidir. Geçmişten bugüne dünyanın en önemli tarım ülkelerinden birisi olmamız bize bu nokta avantaj sağlamaktadır.

Tıp alanında geleneksel tıp ve doğal ilaçlar ön plana çıkacaktır. Endüstriyel ilaçların yan etkileri, bu ilaçları üreten gelişmiş ülkelere her alanda duyulan şüphe gibi sebepler tıp faaliyetleri üzerinde de birtakım değişikliklerin olacağını habercisidir. Yeni virüs savaş modelleri üzerinde incelemeler artacaktır. Bütün dünya korona virüsünün doğal yollar ile oluştuğuna inanmamaktadır.

Bu süreç ayrıca eğitim üzerinde de değişiklikleri meydana getirmiştir. Online eğitim ön plana çıkacaktır⁷. Korona virüsün en somut etkilerinin hissedildiği alan eğitim sisteminde olmuştur. Evde kal sloganıyla online dönüşen eğitim sistemleri bütün dünyada kitlesel olarak benimsenmiştir. Bu sistemin ilk geniş anlamda uygulayıcısı Çin olmuştur. Çin geniş çevrim

⁷ Sancer, İmer (2020, 20 Nisan). "Corona virüs sonrası için dikkat çeken sözler, yeni bir dünya düzeni oluşacak". **Hürriyet**. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/>

içi platformlar kurarak veya var olanları daha da geliştirerek e-öğrenme sistemini adapte olmak için olağanüstü çabalar içine girmiştir (Yamamoto, Altun, 2020:27)

Sonuç yeni sayılarımızda neşredilecektir.

**SOSYOLOJİNİN TAMAMLAYICILIK SORUNU YA DA
TAMAMLAYICI SOSYOLOJİ
PROBLEME COMPLEMENTAIRE DE SOCIOLOGIE OU
SOCIOLOGIE COMPLEMENTAIRE
COMPLEMENTARY PROBLEM OR COMPLEMENTARY
SOCIOLOGY OF SOCIOLOGY**

ÖNSÖZ YERİNE

Toplumsal değişim ve buna bağlı toplumsal yapıların yeni dönemde ortaya çıkardığı sosyolojik veriler ve bu verilerin analitik değerleri sosyolojide yeni bir kavramlaştırmayı ve bu kavramlaştırmaya bağlı yeni bir sosyolojik bilim dalına ihtiyaç doğurmaktadır. Bu kavram, tamamlayıcı sosyoloji, toplumsal yapı bileşkesinde ortaya çıkan, bireysel düzeyin dışında sosyalle ilişkisi kurulabilen bir anlamlandırmanın sosyolojik sistemiyle bağıntısı bakımından tamamlayıcı anlamda sosyal gerçekliğin ortaya çıkardığı toplumsal yeni sosyalleşme ve yeni ilişki biçimi tamamlayıcı sosyolojinin alanını oluşturmaktadır.

Yeni bir alan olarak tanımlanan tamamlayıcı sosyoloji; bilgi, değer, dil, gündelik pratikler ve toplumu oluşturan kurumların toplumsal yapıyı oluştururken her birinin diğeriyle tamamlayıcı olduğu sosyal gerçeğinden hareket etmektedir.

Tamamlayıcı sosyoloji anlayışını ortaya koymaya çalışırken, yeni sosyalleşme ve etkileşim süreçlerinin oluşumunda teknolojik belirleyiciliği dikkate değer bulup, buna uygun bir işgücü tanımlamayı da yapma zorunluluğu hâsıl oldu. Yeni iş gücü kavramlaştırması ise “sosyal iş gücü” olarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

**Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi**

(MİKAD)

CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

**Bülent KARA
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, Prof. Dr.,
bkara@ohu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-
6021-085X**

**Gönderim Tarihi
Recieved
15.05.2020**

**Kabul Tarihi
Accepted
25.05.2020**

Atf

**KARA, B. (2020).
Sosyolojinin
Tamamlayıcılık Sorunu
Ya Da Tamamlayıcı
Sosyoloji, Millî Kültür
Araştırma Dergisi, (4/1).
22-37.**

GİRİŞ

Dünya küresel toplum ulus üstü, ulus ve ulus altı tüm toplumsal yapılar birey, gruplar, yığınlar ve kategoriler olarak tanımladığımız tüm kesitler, Aralık 2019'dan beri ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Sorunun temeli sağlık gibi tanımlansa da bu tanım çok önemli, temel belirleyici fakat toplumsal gelişmelerin en önemli hususu, belki de eksik kalan hususu toplumsal yapımızın bu sorundan nasıl etkileneceği, ilişkilerimizin nasıl tezahür edeceği ve “Gelecekte bizi nasıl bir toplum modeli oluşturuyor?” sorusu ile karşı karşıyayız. Dünün bilgisiyle yarını inşa etme, ne kadar etkin ve tesirli olacağı ciddi sıkıntılı bir durumdur. Bu sıkıntılı sorunsalı aşmak için sosyoloji bilimine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç aynı zamanda sosyolojide de yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

“Toplum bilimi diye adlandırdığımız sosyoloji bilimi, toplum ve insanın etkileşimini en ince ayrıntısına kadar incelemektedir. Peki toplum ve insan etkileşimi hep aynı seyrinde mi devam eder yoksa dinamik bir sistem midir? İşte tam bu noktada dinamizm konusunda, birçoğumuz yanılıya düşer ve olayları zamana ve mekâna göre değerlendiremeyiz. Bu yüzden bilinmelidir ki toplum ve insanın aksaklığa uğramış etkileşimi için kapsayıcı ahlaki, siyasi, ekonomik, normlar yoktur. Burada yalnızca insan ve toplum arasında ki soruna yönelmek yerine, insan - toplum etkileşimini ve burada meydana gelen sorunları birbirini tamamlayan bir tamamlayıcı olarak görmeliyiz. Toplumun oluşturan unsurları birbirinden ayırt edemeyiz. Nasıl ki birey toplumu oluşturan sosyal bir varlık ise bireylerin sosyal etkileşim ve sorunları da toplumu oluşturur. Toplumun oluşturan tüm unsurlar reel bir küme içerisinde toplanırlar. Bu sosyal etkileşim ve sosyal sorunlar toplumda birbirini tamamlayıcıdır.”

Sosyolojik bakış açısıyla baktığımızda sosyolojinin temel sorunu tamamlayıcılık sorunudur. Yeni bir alan olarak tamamlayıcı sosyoloji bakış açısıyla olayları ele almamızın vakti gelmiştir. Belki kriz buna bir fırsat, imkân tanıdı. Şöyle ki: Sosyolojinin konusu, amacı ve sınırları yeni toplumsal ağın yapısına uygun şekilde yeniden oluşturmalıdır. Dolayısıyla asıl sorunun “Sosyolojik olabilmesi için ne yapmalı?” sorusunu anlamlandırmakla eşdeğerdir. “Aslında, ne yapmalı?” sorunsalı sosyolojinin alt dalları üzerinde kendini var etse de her bir dal bunu dağıtarak anlamından uzaklaştırmaktadır. Bu uzaklaştırma kavramı aslında bugün karşılığı sosyal mesafe, iraklıktır. Çünkü sosyolojinin konusu sosyalizasyon, sosyalleşme ve bunun ortaya çıkardığı etkileşim ve ilişkileri tanımlama, anlamlandırma biçimi ise insanı ve toplumları var eden ihtiyaçları ve amaçlarını gerçekleştirme üzerine bir örgütlenme, bir toplumsal yapı, toplumsal mekanizma örgüt ya da ağ ilişkileri içerisinde kendini var etmek istese de bunu sağlamakta ciddi sıkıntılarımız var.

Bu sıkıntılarının temelinde aslında kriz ciddi rol oynuyor ya da bu kriz sosyolojinin esas sorunsalını da açığa çıkarıyor. Sosyolojik bakış açısı kendini tamamlayıcılık üzerinden var etmezse birey diğer bireyle, birey grupla, birey toplumla ya da toplum diğer toplumlarla ya da kültür ve kültürün etkileşimini oluşturabilecek tüm oluşumlar birbirini tamamlayamazsa her birinin eksik, yanlış, hatalı ya da konumundaki farklılıkları yeniden bir bilimsel veri olarak öne sürülebilmektedir. Açık arama ya da o sorunu giderme orayı tanımlama biçimi gibi yaklaşılmalı, toplumların sorununu kamuoyuna deşifre etme ya da sorunu ele alış biçimimizde tamamlayıcı, var olma, diğerinin olumsuzluklarını öndeleme değil farklılıklarını bizim eksikliklerimiz olarak görerek tamamlama sorunu üzerinden yaklaşmazsak sosyal ilişkiyi, sosyalleşmeyi yeniden anlamlandırma da çok ciddi sıkıntımız olacaktır.

Sosyal ya da insan ilişkilerinin nasıl olacağını ihtiyaçlar ve amaçlar belirleyecek. “Korona virüs sonrası dikkat çeken ihtiyaçlarımız ve amaçlarımız ne oranda nasıl değişecektir?” Aslında farklılaşan, karmaşıklaşan ve çok sebepli belirleyiciliği olan sosyal ve onun tezahürü ilişkinin ana kaynağı ve belirleyiciliği büyük oranda tek bir sebep ya da bu tek faktörün ekseninde yeniden yapılanmaya doğru evriliyor. Öznenin benliğinin sosyali ve bu sosyalın tezahürüne kadar sadeleşirse yeni ilişki biçimi ve onun belirleyicileri de o oranda ihtiyaçlarımızı ve amaçlarımızı tesir altına alacaktır.

Sosyal mesafe ve karantinanın insanlığa öğrettiği en önemli şeyin kısıtlanmış davranışın anlamının sınırlı ya da anlamsızlığı olup özgürlük fikrinin her türlü ipoteği kaçınılmaz, karşı çıkılan bir eylemsellik olarak durmaktadır. İnsanın eylemselliğinin önemini, yeniden anlamlı ve onun tamamlayıcısı olduğu gerçeğinin tezahürünü de sağlayacaktır. Eylemselliği bu kadar önemli yapan ise eylem ile özgürlük arasındaki tamamlayıcı fonksiyondur. Buradan hareketle diyebiliriz ki davranış ile özgürlük arasında doğrusal ve tamamlayıcı bir pratik vardır. İnsanın özgürlük ideali onun vazgeçilmezi olup, yani insanın vazgeçemediği en önemli tamamlayıcı eylemi özgürlüğüdür.

Dolayısıyla her ne koşulda olursa olsun bizim bu sorunu çözebilmemizin temel şeyi sosyolojiye tamamlayıcı bir bakış açısıyla ele almak ve bu sorunu tamamlayıcılık üzerinden tanımlamaktır. Onun için bizim amacımız burada reçete anlamına gelecek kurallara oluşturmak, hedefe odaklanmak yerine sorun ile ilişki arasındaki tamamlayıcılığın farkındalığını açığa çıkarmaktır. Yani sosyal sorun ile sosyal ilişkideki izolasyonu, tamamlayıcılığının farkındalığını açığa çıkarmak lazım.

Tamamlayıcılık, her bir gündelik imgelemin ve eylemin okulla oransal ilginin belirlenerek onu kendi içinde tutarlı bir şekilde anlamlandırmaktadır. Bu kendini en çok toplumsal ağın sosyalleşme sürecini oluşturan etkileşimi sürecindeki inovasyonudur. İşte bu yeni durum, tam bir sosyolojik inovasyonu gerektirmektedir ki bu inovasyonun temel motivasyonu, belirleyicisi, dinamik gücü kendini tamamlayıcı bir anlayış üzerinden var eder.

Bir şeyi anlamlı kılan, var eden tamamıdır. Her bir eksik parçayı ne kadar niteliksel ya da niceliksel olarak akademik analize tabi tutarsak tutalım parça kendi içerisinde anlamlı gözükse de bu toplumsal yapıyı açıklamakta yetersiz kalıyor ve buradan ciddi bir sosyolojik analize götüremiyor.

“Peki tamamlayıcı olması, bütünleyici olması manasına mı gelir? Sosyolojinin bir başka sorunu da budur. Yine birçoğumuz tamamlamak ile bütünleştirmeyi eşdeğer görürüz oysa tam aksine birbirinden farklı desenleri yani sosyal rolleri bir yapbozun parçaları gibi bir araya getirip anlamlı bir bütün oluşturur, bütün içinde tüm parçaları anlamlandırırız.”

Tamamlayıcılık sorunsalı, bütünleştirmek değildir. Tam tersine farklı örüntülerin oluşturduğu sosyal rolün ne olduğu ile ne olması gerektiğini bir mana etrafında anlaşılır tanımlanır ve anlamlı olmasıdır. Sosyal rolün toplumsal yapıda olan-olması gereken boyutunun, ikili etkileşimin farkındalığının eylem düzleminde düşünselleşmesidir. Sosyallığın kendini yeniden konumlandırarak tamamlanmasıdır. Toplumun bütününe açıklamak için ayrıntılandırmak bir nesnenin bütün içindeki anlamını açıklamak ve buradan hareketle bütünü tamamlamak genellemektedir. Bazı durumlarda ise ters fonksiyon ile bunu yapmasıdır.

Şimdi karşı karşıya kaldığımız sorun da öznenin eylemselliğidir. Evde kal veya farklı bir toplumsal sorunun çözümünde ya da sorun olmaktan çıkarılıp toplumsal yaşamın amacını gerçekleştirecek dönüşte tamamlayıcı hale gelmesini sağlamak noktasında bireyin eylemselliğinin yani öznenin konumunu düşünsel anlamda izah etmektir. Çünkü sorun, korona tanımlamasının her birinde aşı bulunsa bile aşının amacı bağışıklık sistemini o virüse entegre etmek, tamamlamak. Sorun bugünkü toplumun doğanın bu virüsle tamamlanması, birbirini tamamlamasıdır.

“Burada önemli olan bir başka konuda toplumlara, toplumun sağlıklı ilerleyişini sürdürebilmeleri için toplumsal normlara ihtiyaç olduğunu ikna ettirmek ve kuralsızlığı önlemektir. Bunun sağlanabilmesi için ise inovasyonel bir gelişim gösteren dinamik normlar oluşturmak gerekir. Bir toplumun bütünlüğünü sorunsuz sağlamak için toplumsal normlara ihtiyaç duyarız. Bu normlar oluştururken en gerekli olan ise tamamlayıcılıktır. Tamamlayıcılık ile toplumun sürekli değişen ihtiyaçları, düzenleri ve değişimlerine uygun olarak meydana gelen normlar oluşturulabilir. Bu dinamizmin yönünü ve değişen yönler

içinde ki karmaşıklığın tutarlılığını ancak anlamlı bir bütün oluşturabilen tamamlayıcılık oluşturabilir.”

Toplumsal normun oluşabilmesi için tamamlayıcılık en elzem olandır. Kuralın, düzenin, gelişmenin, değişimin, istikametinin hangi yönde olduğunun tespiti kadar yönün kendi içinde tutarlılığın, imkânının varlığını temeyül safhalarının temelleme etmesinin asgari müşterekinin içselleştirme sürecinin dikotomisinin hikâyelendirilmesidir. Kuralsızlığının kural haline gelmesinin önlenmesi sürecidir. Öyleyse sosyolojinin temel sorunu olarak çıkan sosyalleşme, yakınsama ıraksamaya dönüşüp mesafe koyma, izole olma söz konusuysen bir diğer şeyi ön plana çıkarıyor; kontrol, sosyal kontrol. Yapmış gibi olan eylem-aktör ilişkisinin yeniden tanzim edilerek toplumsal ağ merkezli animasyonlaştırmasının sağlanmasıdır. Toplumsal ilişkilerin normlaşması günümüzde en etkin animasyon olarak mümkündür. Gerçek ve gerçeğin gölgelerinin toplamı total oluşturmak, animasyon ağı olarak kabulün arttırmasını bir sorun olarak mümkünleştirmektedir.

Mülkiyetin, cinsiyetin ve toplumsal eşitsizliğin meydana getirdiği çatışmacılığın meydana getirdiği çatışma ve bu çatışmanın ortaya çıkardığı, anlamsızlığı ortadan kaldırıp yeniden üretmenin belirleyiciliği, toplumsal tamamlamadır. Mülkiyetin dağılımı üretim ilişkileri ile birbirini tamamladığı, karşı cinslerin varlığı biri diğerini anlamlı kıldığı sürece var olabileceği ve her türlü çatışmanın tüm fonksiyonlarını oluşturan kurumsal ve bireysel unsurlarının birbirini tamamladığı olgusu ile ancak yeni toplumsallaşmayı ve yeni üretim ilişkilerinin oluşumunu yeni toplum modeliyle anlamlı anlaşılır olarak tanımlayabiliriz

Bugün sosyalizasyon sonucunda öznenin yeniden eylemselliğinin kurallara bağlı gelişme süreçlerinin tümü bir animasyon olarak karşımızda durmaktadır. Önemli olan bu animasyonun sosyolojik açıklamasını ve izahını yapabilmek sürecidir. Bunun içinde tamamlayıcılık üzerinden gitmenin gerekli olduğunu düşünmekteyim.

Eylemin akılla ilişkisini tamamlamak etkileşme, dönüşme sürecinin her aşamasının anlamlandırmasıdır. Çünkü genel sosyal olayların sorunsalı olarak görünen en çelişkili durum gerçeklikle-imgenin tamamlandırılmasıdır. Tamamlayıcılık bunun için gereklidir.

Unutulmamalı ki eylemin akılla denklediği merkezin en fenomen izahı kendini yalnızlıkta açığa çıkarır. Kişi, kendini bu zamanda tamamlar yetkinleşir ve yeniden yeniden var etme hedefine yönelir. Etkileşimin etkin eylemi olarak kişide var ettiği silsilelerin başlangıcı yalnızlıktır. Akıl saklanmakla kendini var eder.

“Normlar oluşurken var olan gerçek roller ve varmış gibi görünen gerçeklerin gölgeleri bir arada görülür. Yani realist ve sembolist düşünceler birbirini tamamlar. Gerçekleşmiş ve gerçekleşebilecekler birlikte baz alınır. İnsan bunları yaparken duyusal yönü

bir tarafa bilişsel yönünü bir hayli kullanır. Oluşturduğu sarmalları bir mantığa oturarak güvenirlilik ve geçerliliğini arttırır. Bunu yaparken aklına sığınır. İnsan akli ise kendini en çok serbest ve yalnız olduğu ortamlarda ortaya koyar. Birey böyle zamanlarda kendinin yani aklının farkına varır ve aklını yönetip yetkinliğini ortaya koyabilir. Akıl ve onun beraberinde gelen mantık ihtiyaç olmayıp odaklanmayınca gizlenmeye devam eder.”

Birey saklanarak kendini doğayla ve sosyal çevresiyle var ederek tamamlar. Eylem bir zorunluluk halidir. Bu hayatın her aşamasında geçerli bir kuraldır. Engellemede tahlil ve ereksel zorunluluktur. Ölüm ise mutlak amacın saklanmasıyla başka bir şey değildir.

İnsan eylemin amaçsal sapmalarını saklamak için yaşamı kurgular ki bu tamamlayıcılıktır. Dolayısıyla sosyoloji bilim olarak burayı anlamlandırılmalıdır. Aktör eylemi manipüle ederek amacını gerçekleştirir. Manipülasyon imajı yaratan bilimin köprüleşmesidir. İmaj sosyal bağı böylece imar ederek eylemselleştirir ve kendi algısını yaratarak oydaşlığını artırır ya da azaltır.

“Peki saklanan insan akli kendi başına sosyalleşebilir mi? Burada zıtlıkların çekiciliğinden faydalanıp kendini tamamlayan birey doğasıyla ve sosyal çevresiyle birbirini tamamlar. Sürekli hareket halinde ve etkileşim içinde olan bireyin hareketleri engellemez. İnsan doğası gereği etki tepki içerisinde bulur kendini. Bütün parçaların birleşmesinden daha fazladır ve sosyoloji tam anlamıyla buna tekabül etmektedir. Realist ve sosyalist düşüncelerin birleşmesi aslında Realist ve sosyalist düşüncelerin birleşmesi aslında toplumdan beklenen normların arkasında yatan etmenlerin tamamını oluşturmasıyla mümkün olur. Bu da toplumda gerçekleşen ve gerçekleşmesi beklenen kuralların zamanla toplumda oluşması beklenir. Zaten bir anda normların topluma uyarlanması mümkün olmaz. Duyuşsal ve bilişsel yönümüzü normların uygulanmasında kullanırız. Çünkü insanoğlu bazen aklın yanında duyularla da olaylara yaklaşır. Çünkü insanoğlu yapısı gereği bazen duygusal bazen de mantığıyla kurallara yaklaşır. Bu kurallar aslında toplumda kabul görünmesini bekleyen olgular bütününden ibarettir. Toplumda tüm bireylerin kimlikleri bu normlara uymasıyla değişime uğramaktadır. Sebebi ise kimlik kişinin karakterinin şekillenmesindeki ön koşuludur. Bu kuralları uyguladıkça kimlikte değişim meydana gelmektedir. İnsanların etki tepki ilişkisinde normlara cevap vermesiyle akıldaki zıtlıklar da örtülür yani birbirini tamamlamış olur. Burada aslında bir nevi duyuşsal yönde devreye girer. Birbirlerini tamamlaması olasıdır. Çünkü hem mantık hem duygular normlarla birleşir. Uyumlu hale gelir.”

Her bir olayın kendi içinde doğası ölçülebilir olması, ancak her olayın diğeriyle bağı kadar kendi içinde tamamlamasına bağlıdır. Hızlı ve belirsizlik bunu günümüzde mümkün

kılmakta, bu durum sosyal olanı anlaşılır-açıklanır kılmaktan alıkoymaktadır. Tamamlayıcılık, bir şeyi yan tesirlerini dikkate alarak, kendi içinde kapalı devreler oluşturarak, tesiri kendine hapsederek yapmaktadır. Günümüz toplumlarını analiz ederken varılan kati tavır hayatın hızlı, akışkan eylemselliği, hızın ve akışın özellikle düzenli olmadığı karmaşık, ters asimetrik. Yer yer girdaba dönüştüğü toplumsalı anlamlandırmak–anlamak için tamamlayıcı olmaya duyulan ihtiyaç sosyal bir gerçektir. Anın–bağlamıyla ilişkisinin anomaliye dönüştüğü bir toplumsallığı açıklamak ve yorumlamak parça- bütün ilişkisini ancak tamamlayıcı bir anlayışla sosyolojik çözüme kavuşturabiliriz.

Tamamlayıcılık öyle bir şeydir ki; eksik olanın kıyası ile elde edilebilecek ölçümlerin idealizesidir. Teknoloji bir ikame değil, tamamlayıcı olarak yeniden üretime tabii tutulmalıdır. Teknoloji, insanı ve doğayı tamamlayıcı olarak yeniden üretim ilişkisi içerisinde olmalıdır. Örneğin bilişim teknolojisi ve onun yarattığı uzaktan eğitim, bir kurum olarak örgün eğitimin tamamlayıcısı olmalıdır. Teknolojinin kuşatmasını yarmanın, tesirinin tüm olumsuzluklarının bertaraf edilmesi teknolojinin son ilişkisini tamamlamakla mümkündür. Toplumun krizinin aşılması, teknik kapalıktan sosyal açıklığa yeniden ulaşılmasıdır. Bu ancak teknolojinin-sermayenin sınıfsal ve statü olarak bireyleri ve toplumu kuşattığı tüm katmanlardan yeniden tamamlayıcılığı sağlamakla mümkündür. Uğraşarak düzeltilemeyen tüm süreçlerden vazgeçerek gerçekleştirmekle mümkündür. Bu sözü temel ilke olarak kabul etmeyenler hayatın (covid-19 gibi) esiri olacaklar ve mutluluğu toprağa gömeceklerdir. Mutluluk toprakta değil ruhta yeşerir. Yani mutluluğun toprağı ruhtur. Tamamlayıcılık ruh ile bedeninin yeniden dengelenmesidir.

Radyo, televizyon ve gazete gibi merkezi iletişim araçları, modern birey üzerinde özgür bir birey olabilme yetisini kısıtlamaktadır. Merkezden tekel olarak üretilen iletişim biçimi bireyleri tek tip davranmaya zorlamaktadır ya da aynı kalıplar üzerinde parça parça düşünme ve davranmaya zorlamaktadır. Modern insanın özgürleştirici yönünde inanılan algı aslında merkezi iletişim araçlarının ya da büsbütün olarak modern sistemin topluma inandırdığı bir yanılgıdır. Bu yanılgı modern bireyi özgür oluşuna ikna etmekte fakat onu Weber'in değimiyle bürokraside demir kafesi içine hapsedmektedir. Tamamlayıcı sosyoloji bu kafesi kırarak hapsolmaktan kurtulmanın arayışıdır.

Bu merkezi iletişim araçlarının ürettiği ve ardından topluma pompaladığı davranış modelleri birey üzerinde bir uyulması gerekli olan bir vazifeyi de zorunlu kılmaktadır. Bu vazife yine toplumun kendisi tarafından sıkı bir denetime tabii tutulmaktadır. Tamamlayıcı

sosyoloji modelin dışına çıkma arayışıdır. Bu modelin dışına çıkma cesareti taşıyan bireyler toplumdaki bu denetleme mekanizmasını karşısında bulmaktadır. Toplum, merkez tarafından kendisine dayatılan bu modelin zamanla muhafızı haline gelmektedir. Dolayısıyla modern birey sistem tarafından hiç olmadığı kadar sıkı bir denetime tabii tutulmaktadır. Bu durum Postmodern karşıtlığı bir düşünce sistemini ve modelini oluştururken bireyin adeta toplumun sıkı denetiminden kurtulmak için postmodernliğe bir kurtarıcı ilah olarak sarıldığı ve koşulsuz emirlerini yerine getirdiği gözlemlenmektedir. Fakat unutulmamalıdır ki postmodernlikte bireyi bu olgudan kurtarmak değil, modernliğin girdabının yarattığı olumsuzlukları telafi ve tamir etme sürecidir. Bu telafi ve tamir palyatif tedbirlerle son çeyrek yüzyılda kapitalist üretim ilişkileri içerisinde toplumun tüm çevrelerinde hissetmekte, adeta yeni sunulan her bir şey bir paradigma olarak kurtuluş reçetesi ya da yeniden toplumun kendini var etme kabulü içerisinde bir olguyla karşılanmakta fakat ne yazık ki her bir olay belirli bir gerçekleşme süreci içerisinde eskiyi aratır ya da eskiden daha kötü olur. Tüm bunlardan kurtulmak nesnel olan bu üretim araçları ya da ilişkilerinin modernlik-postmodernlik süreci içerisinde tamamlayıcı bir anlayış içerisinde toplumsal gelişmeyi dikkate alarak açıklamak, toplumun her bir faktörünü diğeriyle ilişkilendirerek tamamlayıcı bir anlayış üzerinden yeniden yorumlamak, tanımlamak, açıklamakta yatmaktadır. Bu durum toplumsal denetim mekanizmalarının değişim ve dönüşümünü zorunlu kılarken bu değişim ve dönüşümün toplumsal yapıyı yozlaştırdığı ya da çözülmeye uğrattığı anlamlı bir gerçek olarak karşımızdadır. Tamamlayıcı sosyoloji anlayışı, yapının tamamını göz önünde bulundurarak onu anlaşılır ve anlamlı hale getirirken kaosu önce dengeye getirme sonra da toplumsalı kendi içinde sosyal ilişkilerini ve bunu oluşturan bütün yapı araçlarını yeniden üretip tanımlayarak anlamlandırma sürecidir.

Geçmişten bu yana gelen uygulamaların sürekliliği toplumsal yapının anlamlı kılınması için süregelen şeylerin tamamlayıcı anlayışla ele alınması gerekmektedir. Toplumsal yapılar arasında karşılıklı bir bağımlılık vardır. Bu bağımlılığın akademik bir analizle gerçekliğe kavuşması ancak bağımlılık ilişkisinin tamamlayıcı olması ile mümkündür.

Tamamlayıcı sosyolojide bilginin kaynağı kadar onu temellendirmekte önemlidir. Ancak en önemli yol bilgiyi tamamlamaktır. Bu tamamlamaya yapacak yegâne şeyin ta kendisi ise kıyastır. Kıyas, aklın gıdasıdır. Olayları temellendirirken kıyaslayarak tamamlandırmak, tamamlayıcılığını sağlamak vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkıyor. Temellendirme ve kıyas tamamlayıcı bir unsur olarak yanlış, eksik, hata, suç, farklılık,

ötekileştirme, izolasyon, dışlama, damgalama gibi kavramlar yerini özdeşleşme, oydaşma, ait olma, birleşme, var olma, gerçekleşme vb. kavramlara bırakmalıdır. Kıyas yaparken de dikkat edilecek en önemli husus işin mahiyeti gereği kıyasın adaletli, ölçülü ve sosyal gerçeğe uygun yapılmasıdır.

Siyaset sosyolojisi açısından tamamlayıcılık dördüncü dünyanın gerçeğinden hareketle, gelişmiş, gelişmekte ve geri olanlarla birlikte tutunamayanların ya da hiç gelişemeyeceklerin gerçekliği varlığıyla birlikte küresel, bölgesel ve ulusal söylem-eylem ve tüm paylaşımların form değiştireceğinin varlığı olarak kendini göstermektedir. Siyasal davranış ve katılımların Anadolu’da var olan “ Bizim yemlikte yemlenip başkasının folluğuna yumurtlamak” sözünün kendini siyasal aktörler açısından yem-folluk ilişkisinin sınırlarını değiştirmeye yönelecektir. İçe dönük yeniden siyasal inşayı önelemede şeklinde tezahür edecektir.

Tamamlayıcılık yaşamsal tüm döngü dinamiklerinin (toplum-doğa) ikileminde oluşan yaşam fonksiyonlarının (ilişki-çıkar-amaç) tıpkı kar taneleri gibi birbirine benzemeyen, yağarken birbirine hiç değmeden eylemselliği gerçekleştirmesidir. Bu gerçekleşmenin sonunda o tüm ihtişamıyla doğal kendiliğinden oluşan güzelliğin oluşmasıdır. Önemli olan bu güzelliğin kalıcı olmasını sağlamak ve onun yeniden güzelliğini bozmamaktır.

Bilimsel gelişmelerinin yönünü belirleyen en önemli şey, toplumsal değişmedir. Bu değişmeler yeni bakış açısının oluşmasına yeni yönelimlerin meydana gelmesine sebep olabilmektedir. Bu bakış açısı özellikle toplumsal bakış açımızdan ve onu anlamlandıran akıl ilişkilerinde öncelenmektedir. Tarihsel tüm süreçlerde toplumsal değişmeyi sağlayan olaylar ve olgular sosyoloji biliminde yeni bakışları ortaya çıkartmış olup bu bakış açıları yeni paradigmalara varlığını tartışmaya açarak kendi yolunu çizmiştir. Günümüzde de karşı karşıya kaldığımız toplumsal değişme yeni bir bakış açısını zorunlu kılmaktadır. Bu bakış açısı aynı zamanda yeni bir bilimsel anlayışının dimağlarına yolculuğu sağlarken yeni bilim dallarını ya da alt dallarını da zorunlu olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu bilim dalı ya da alt dalının oluşumu mesleki yeni iş gücü tanımlamasını da beraberinde getirmektedir. Bu makalemizde bunun kısa bir panoramasını yapmaya çalışacağız.

Değişimin ortaya çıkarttığı yeni toplumsal yapıların oluşumunu neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele almanın yanında ortaya çıkan toplumsal olgunun belirsizliklerinin

sınırlarını içselleştirilerek toplumun yeni düzenliliklerinin devamlılığını müşterek akılla istikrarının mümkünlüğüne ışık tutmaktır.

Tamamlayıcılık bireyin istek-amaç-ilişki ve tüm düzenliliklerinin duygularından çok aklına dayanmasıdır. Duygularının (nefsinin- zevklerinin) aidiyet oluşturmamış tüm eylemselliğinin yeniden sosyal kontrolün bir işlevi olarak nesneyle ilişkisinde yani sosyal oluşumunda aklın unsurlarının işlevselliğinin belirleyiciliğinin yeniden eşitler arasında öncü olmasıdır.

Toplumsal değerlerin oluşmasında olduğu kadar değişip gelişmesinde toplumsal değişimin belirsizliği toplumsal ilişki ve bunun oluşturduğu düzenliliği önemli oranda olumlu/olumsuz etkilemektedir. Küresel tüm çıkarımlar belirsizliği arttırırken genelde dini değerlerin (özelde inanç değerlerinin) rolünü dominant ya da baskın olması yönünde bir gelişmeyi öncelemiştir. Değerlerin inanç değerleri üzerinden tanımlanarak, anlamlandırılması adeta toplumsal mühendisliğin sihirli maymuncuğu olarak kullanılmasını sağlamıştır. Sosyolojik bir gerçek vardır ki dini değerlerin bu eksen belirleyiciliği aktörel tüm toplumsal yapılarda toplumun diğer değerlerinin değişimini ve bu değişime bağlı gelişimini sınırlamaktadır. Özellikle de toplumla ilgili değişim ve gelişmeleri etkileyen toplumsal ilişkileri düzenleyen toplumdaki güç ve güç ilişkileridir. Bu güç ilişkilerini tanzim edenler, toplumu var eden tüm değerleri tamamlayıcı unsur olarak anlamalı, anlamlandırmalı ve yeniden tanzim etmelidir. Verili değerlerin yeniden üretilmesinde inanç değerlerini temel belirleyici olarak etkinleştirmek toplumsal değişimin yönünü negatif yapacağı gibi toplumsal çözülmeye sebep olmaktadır. Toplumsal değişimin yarattığı yapılardaki bu belirsizlik bireyler de ve bireylerin sosyalleşmesinde yeniden sosyalleşmeyi sağlarken ya da anlamlandırırken bu toplumsal olguyu dikkatten kaçırmamalıdır.

Bütün bu sosyalleşme süreçlerimizin oluşmasında etkin belirleyici ve idealize rolü olan değerlerin etkin belirleyici ve idealize rolü olan değerlerin yeniden sosyalleşmemizi sağlarken karşımıza çıkacak en önemli toplumsal yapıdaki normallik kavramlaştırması ve pratiği mutlaka değişecektir. Eskiden aslında normal olarak kabul edilen fakat gerçekte normal olmayan alışkanlıklarımız davranışlarımız gerçekten normal olacak. Örneğin el ve yüz yıkama temizliği gibi. Bunun yanında normal dışı ilişkilerimizde normal olarak toplumsal norm haline gelecektir.

“İnsanlar toplumsal hayatı en normal günlük etkinlikler sırasında, ilişkilerinde hem şekillenir hem de yeniden şekillenir. Bundan hareketle insan ilişkilerini dönüşümsel olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Toplumsal sistemin içerisinde, sistemin yapısal özelliğinden hareketle toplumsal davranış şekillerinin zaman ve mekan içerisinde sürekli olarak yeniden

üretildiğini görmek mümkündür. İlişkilerimize değinirken asıl olan ilişkilerin ana kaynağı dildir. Dil etkinlik formudur. Bireyler dili hem kullanan hem de üreten pozisyonundadır. Dolayısıyla dil bizi ilişkiler ve etkileşim içerisinde tutan bir argümandır. Burada birey hem etken hem de edilgen konumundadır. Foucault; dönemseller olarak toplumsal yapıların bir bilinçsel bitiş olduğunu söyler. İlişkilerimiz de anlam kayması yaşarız. Bu da anlamın sürekli üretildiği ve zorunlu olarak etkileşim içerisinde olacağımızın zorunluluk halidir. Postmodern zaman dilimi içerisinde zaman ve mekanın sıkışması bireylerin artık çoklu mekan ve çoklu zamanlarda yaşamasına sebep olmuştur. Toplumdaki ilişkileri kuran ve devam ettiren bir devletten bahsetmek mümkün yani koruyucudur tahakküm kurar ve biz bunu işte içselleştiririz. İçselleştirme dediğimiz şey de zor olan durumun rızaya dönüşümüdür. Nasıl oluyor da bir toplumsal konu hakkında düşünüyorum ya bu düşündüğüm şey yanlışsa, değişirse, neden böyle düşünüyorum? Bizler gündelik yaşamımızı yüzyıllar üzerine kurulmuş bir yapının çatısının belirlendiğini düşünemiyoruz. Bu yüzden düşündüğümüz ve ilişki içerisinde bulunduğumuz şeyler bize doğru(meşru) gelir. Toplumla- birey arasında özne ile nesnenin arasındaki dikatomik ilişkilerin modernizmin vermiş olduğu dualiteyi ortadan kaldırmak istiyor. Toplumsal yapının içeriğinin ne olduğuna bakarak, toplumların homojen olmadığı kanaatine gelirsek dışlanırız, çünkü toplumlara genel nitelik koyamayız. Bir toplum nasıl oluşur? Toplumsal diye gördüğümüz şeydeki kolektifliği yaratan sistemde herkes eşit mi? toplumsal yapıyı oluşturan parçalar arasındaki işlevlerde bir eşitlik görebiliyor muyuz? gibi sorularla hareket edip cevaplarını bulmaya çalışalım. Toplum; etnik bağlardan gelirse etnik olmayanları, sınıfsal bağlamdan gelirse sınıfı olmayanların mutlaka bir grubu dışlayarak kurulabilir yani bir ötekinin varlığıyla anlam kazanır. Toplum diye kurguladığımız yapının dönüşümüne baktığımızda o toplumsal yapının içerisindeki bizim özel biçimimizden çıkıp başka yönlerde gitmemiz işbölümü fikrinin gelişmesini, onunla aile formuna dönüşmesini sağlıyor. Adorno; “toplum dediğimiz şey bir tözden değil, kültürel inşadan ibarettir.” der. O kültürel inşa içerisinde her birimizin kimlikleri, kendi kimliklerimizin ilişkileri devletin genişlemesi ve bireylerin toplumsal yapıda ki işlevleri ile belirlenir. Toplum bireyi temsil eder birey toplumu değil. Toplumsal yapı bizim toplumsal işlerliğimizi kendi ekonomik ilişkilere uygun hale getirir ve sürekli dönüştürür ve değiştirir. Toplumsal ilişkileri üretim ilişkilerinden bağımsız düşünmek yanlış olur. Sürekli bir dönüşüm içerisinde olurken üretim ilişkilerine bağlı olarak sürekli bir toplumsal örgütlenme modeli içerisinde oluruz. Birey toplumsal ilişkilerin de bu ortak paydalara, değerlere sahip, aynı üretim ilişkilerinde olan bireylerle etkileşim halindedir Buda şunu gösterir ki, toplumsal yapıda ki sınıfsal konumlarımıza bağlı olarak geliştireceğimiz ilişkiler sınırlı ve türdeştir. Yani aynı sınıfsal durumda olan insanların gireceği ilişkiler bir ortak yaratacaktır. Toplumsal yapı artık sınıfsal kökenlere göre ayrışacağı ve mülkiyet ilişkisinin korunmasından dolayı toplum oluşur. Modernizm bizi evrensel bir tek soyutlanmış toplumsal model yapısına taşır. Postmodernizmde ise bireyler birbiriyle ilişki olarak vardır. İçerik olarak o ilişki üzerinden, ilişki varsa içerik vardır. Bizim biyolojik yaratıklar olduğumuzun ve bedenlerimizin bizim için çok önemli ve dönüşümsel ya da toplumsal insan eyleminde çok merkezi bir yer tuttuğu ve bütün toplumsal etkileşim bedensel varlığın yapısı ve o yoldan ifade edilir.”

”İlişkisel sosyoloji, toplumsal hayatı toplumsal ilişkileri inceleyerek araştırır. Bu ilişki araştırmalarını sosyologlar tarih boyunca birbirinden farklı çeşitli nesnelere odaklanarak tanımlanmıştır. İlişkisel sosyolojinin önemli düşünürlerinden biri olan Bourdieu da ilişkisel sosyolojiye farklı bir boyut kazandırmıştır. Bourdieu, ilişkisel düşünürken, benzerlik ve farklılıkları birbirine bağlayan anlamların ilişkisel biçimlerini ortaya koymak amacıyla kültürel anlamlara odaklanmıştır.”

“Elias ise birey ve toplumun oluşturduğu ilişkiyi, birey ve toplumun birbirinden kopmayacak olan bağını açıklamak için mevcut sosyolojik kavramları yetersiz bularak üzerinde çalıştığı “Figürasyon” kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Figürasyon kavramı ise insanın tek başına var olamayacağını, başka ilkişkiler olmazsa anlamlandırılmayacağını yani insanın diğer nesnelere birlikte varlığını kabul ettireceğini açıklar.”

“İnsan yaşamının kilometre taşlarını oluşturan insan ilişkilerini düşünecek olursak birey ve onu oluşturan toplum (nesne) birbirine bağlıdır. Birey ve toplum birbirinden ayrı kalır karşıt varlıklar olur ise birey kendini toplumun bir parçası olarak göremez bu da bireyin kendini anlamlandırıp değerlendirmesine engel olur. Böylelikle sosyal mesafeler oluşarak, toplumu ve onu oluşturan unsurları, başta birey olmak üzere olumsuz etkileyecektir.”

“Toplum ilişkilerinde insanları birbirine bağlayan toplumsal roller de ilişkisel sosyolojide önemli bir yer kaplamaktadır. Toplumsal rollerimiz bizlerin kimliğini nitelendirmek için kullanılır. Örneğin öğretmen olan bir birey toplumda anılırken öğretmen bey ya da hanım olarak tanınır ve bir öğretmenin niteliği artık o kişiye aktarılmış olur.”

“Toplumsal rollerimiz bazen olanı yansıttığı kadar olmak istediğimizi de yansıtılabilmekte toplumu yanılgıya da düşürebilmektedir. Bu konu da Goffman’ın örneğini verebiliriz. Goffman’a göre yaşam bir tiyatrodur ve insanlarda bir oyuncudur. Sahne arkasında ne olmak istediğine karar veren birey sahne önünde onu canlandırmaktadır. Daha somut bir örnek verecek olursak, birey kendisini sosyal mecralarda arz ederken olmak istediği kimliğini sunar. Gündelik yaşantısında ise olmak istediği role bürünmek için sahne arkasında hazırlıklar yapar.”

“İnsan doğası gereği beğenme ve beğenilmek arzusuna sahiptir. Birey içinde bulunduğu yaşam alanını, ilgi, alaka, duygu- düşünce ve tutumlarını cezbedici görseller, sesler ve metinler halinde paylaşarak kendini çekici hale getirir. Böylelikle beğenilme arzusu giderilmiş olur ayrıca olmak istediği kimliği de yansıtılabilir. Birey kendini paylaştığı gibi kendisini lanse eden profilleri de takip ederek beğendiği rolleri de tekrar edebilir.”

“Bireylerin sosyal mecralarda paylaşmış oldukları görsellerin oluşturduğu mekanlar ve kimlikler sosyolojiye kazandırılan “Habitus” kavramının somut ve görsel halini yansıtır. Sosyal ağlar toplumu aynı anda birçok durumdan haberdar etme, bir araya getirme gibi birçok faydası olduğu gibi insan ve doğa ilkişisini olumsuz etkilemektedir. İnsanın doğaya hükmetme arzusunu arttırmaktadır.”

“Bourdieu gibi Mohr da ilişkisel sosyolojiye farklı bir boyut kazandırmıştır. Bourdieu ideaları, maddelerin oluşturduğunu söylerken, Mohr’a göre düşünce ve madde birbirini karşılıklı olarak oluşturur. Yani teoriden uygulamayı bir arada yürütme söz konusudur.”

“Burada görülüyor ki, birçok sosyoloğun görüşünde bireyin sosyalleşmesi ve toplumda kabul görmesi için normlara uyulması gerektiği noktasında birçok noktaya değinildiği görülmektedir. Normlar toplum içinde değişime uğrayabilir. Bu yüzden sosyalleşen bir birey yeniden sosyalleşme yoluna gitmezse toplumda dışlanmaya neden olur. Bu yüzden bireyin teknoloji, değişme, kentleşme, evrilme vs. gibi faktörlerde ortaya çıkan izolasyonu yenerek yeniden sosyalleşme yolunda adımlar atması gerekir. Zaten her sosyolog her toplumu farklı yorumlar. Çünkü her toplumun normu farklılık gösterir. Tabi her normlara uymak şarttır. Yoksa bireyde sosyalleşme ilerlemez. Sabit kalır yada durur. Sosyologların belirtmek istediği şey tüm toplumun koyulan tüm normlara uyması ve bunun ışığında kendilerini sosyalleşme yolunda geliştirmelidir. Bu sosyalleşme değişim ve dönüşümle kendini ortaya koyar. Bu yüzden tamamlayıcılık önemli ve gereklidir. Sebebi ise toplumda değişim ve dönüşüme uyan ve uymayanlar da tamamlayıcılık söz konusu değildir. Bu yüzden herkes uyarak tamamlayıcılık gerçekleşir. Tüm toplumdan beklenen şey; normlarla birlikte değişim ve dönüşüme ayak uydurmak ve gelişimi sağlamaktır. Toplumda yapılan gündelik imgelemler veya eylemler belirsizlik sonucunu doğurmamalıdır. Burada anlatılmak istenen asıl mesele, toplumdaki eylemlerin akışkanlığı ve hızının düzenli olmasıyla birlikte karmaşık, çetrefilli toplumsalı anlamlandırmaya çalışmak ve anlamlandırmak için tamamlayıcılığa duyulan ihtiyaç toplumun sosyal bir gereği ve gerçeğidir.”

SOSYAL İŞ GÜCÜ

İş gücü tanımlamaları, sembolik etkileşimde sosyolojik ve sınıfsal özellikleri itibari ile yakalarıyla sembolleştirilirler. İşbölümü ve buna bağlı iş ilişkileri açısından iş görenler(emeğiyle geçinenler, hizmet üretenler, işçiler) mavi yakalılar, beyaz yakalılar ve gri yakalılar olarak tanımlanmaktadır. Sosyal iş gücü açısından iş görenler ise renkli yakalılar, çoklu yakalılar (iki yakası bir araya gelmeyenler, yakası tutulamayanlar) ya da en anlamlısı bizim açımızdan “**yakasızlar**” olarak adlandırılarak tanımlanmalıdır.

Tamamlayıcı sosyolojinin sosyologlara yüklediği en önemli görev bu işleri yerine getirirken ona uygun yeni bir mesleki formasyon ve nosyon yaratmaktır. Çünkü eskinin sosyolojik olarak yeniyte zahürü mesleki olarak da sosyoloğa yeni bir iş gücü tanımı

yüklemektedir. Kanaatimce bu yeni iş gücü sosyal iş gücüdür. Dolayısıyla sosyal iş gücü tanımı önemli bir kavramlaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojik gelişme ve buna bağlı tüm değişimler bireyi kuşatarak kendine bağımlı bir yaşama deseni oluşturmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk özellikle bireyin sosyalleşme ve yeniden sosyalleşme sorununu öne çıkarır. Çünkü yeniden sosyalleşmeyen birey sosyal varlık olma niteliğini yitirmeyle yüz yüzedir. Bu sorunun çözümü emeğin yeni evrilmeye tabii tutularak bu arızı durumu bertaraf etmeye yönelik bir iş gücünü adeta yeniden keşfetmeye bizi mecbur kılmaktadır.

Sosyal iş gücü, emeğin niteliğinin bireyi sosyalleştirmede etkin kullanımını temine ve yeniden üretmeye çalışan iş gücüdür. Yeniden üretim prosesleri içerisinde temel ve vazgeçilmez bir iş gücü olarak tanımlanmalıdır. Bunun arz-talep ilişkisinin tezahür alanını toplum oluşturur. Belirleyicisi birey-toplum ilişkisi etkileşimlidir. Bireyin teknoloji, değişme, kentleşme, belirsizlik gibi faktörlerin yarattığı izolasyonu yenerek yeniden sosyalleşmesini sağlayan her türlü yeni üretim faktörlerini içermektedir. Bu sosyal vaka yeni meslek trendinin ortaya çıkmasına yol açacak sosyolojik gelişmelere ihtiyaç duymaktadır. (Sosyal izolasyon adeta yukarıda belirttiğimiz belirsizliklerden çocuğu korumak için aile tarafından günümüzde tek kurtarıcı olarak görülmekte ve toplumsal denetimin en yalın şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.) Bu parantez içindeki örnekte olduğu gibi bu olgu-olay kıyasının ortaya çıkardığı yanlışlığı ancak sosyal iş gücü kullanarak ve bu iş gücünün tek vasıflı formasyonuna sahip sosyolog tarafından amacına uygun çözüme kavuşacağı bilinmelidir.

Bilgi toplumunun bir sonucu olarak ortaya çıkan, bilginin güç ve bireyi tanımlayan, ona statü katan, varlığının tahayyülünü sağlayan, tözünün ürünü olan benlik adeta kapalı devre çalışmak zorunluluğu hissetmiştir. Bunu aşmak için bir “öğreticiye” ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın-amaçla dikotomisinin, açmazının anlamlandırılması sosyal iş gücünü zorunlu kılmaktadır. Teknolojik tortuların bireyde yarattığı tüm olumsuzlukların manipülasyonu bertaraf edilerek bireyin sosyalliğini ön plana çıkarma işidir sosyal iş gücü.

Sosyal işgücü tanımı gereği her türlü harcanan emeğin bir yeniden sosyalleşme ve buna bağlı üretimin yeniden sermayeye dönüşmesinin karşılığı olanı tamamladığı süreçte toplumun emek değerinin anlamlı olması mümkün olacaktır. Bu ise ön koşullu tanımlanan yeni emek türünün artı değer yaratması prosesleriyle mümkündür.

Sosyoloji işgücünün ortaya çıkması en çok emeğin ikamesini zorunlu kılmıştır. Bir yandan teknolojiye gelişmeler insanın boş zamanlarını artırırken diğer yandan bu zamanın

nasıl doldurulacağı insanoğlunun karşı karşıya kaldığı temel çıkmazların başında geliyor. Belki de sosyal işgücü çıkmazın panzehiri olarak anlaşılmalı yani boş zamanların ikamesi olarak görülebilmelidir.

Sosyal işgücünde harcanan emek diğer insanın kendi öz ihtiyaçlarına denk gelecek şekilde organize edilerek bireyin günlük pratiklerinden başlayarak kaydı hayat ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmalıdır.

Örneğin; sosyal medyada ortaya gelen emek iyilik; ortak çıkarların birlikteliği yol göstericilik gibi faaliyetlerin ortaya çıkardığı her türlü eylemsellik yine bireye emek karşılığı olmak üzere onun yararına ihtiyaçları karşılanmak üzere kullanılabilir.

Bu durum bir yandan da bireylerin sosyal medyayı fayda-iyi ekseninde kullanmayı özendirerek olumsuzluklardan arındıracak bir işleve dönüştürebilir. Aynı zamanda sosyal medya kullanımında özendiricilik yanında bir sosyal kontrol aracı olmayı da teşvik edebilir. Şöyle ki olumsuz kullanılmayı denetleyen ondan alıkoyar ya da kötü yaklaşımları birer taraf eden bir yönelem çizelgesi oluşturabilir.

SONUÇ

Günümüz dünyası geçici gerçeklerden oluşmaktadır. Bu pratikler gerçeği gölgeliyor, akışkanlığı artırıyor. Tamamlayıcılık bu arazi durumu sınırlandırarak sürdürülebilirliği ayıran bir fonksiyon arzedecektir.

İnsanın yaşama özgürlük arasındaki tercihinde özgürlüğünü yaşama tercih ettiği pratiklere sahibiz. Covid 19 pandemisinde bireylerin, grupların ve dahi toplumun özgürlükten yana eğilimlerini tecrübe ediniyoruz.

Burada esas sorun birini diğerine üstün kılmak eski toplumsal yapının göstergesi olsa da yeni kontrollü yapının anlamlı, anlaşılır olması ilişkilerinin sürekliliği yapısal sorunlarla tekrarından kaçınılması için unsurların birinin diğerini tercih ya da üstün kılmaktan ziyade her ikisini de birbirinin tamamlayıcısı kabul etmek bir zorunluluktur.

Sonuç olarak tamamlayıcılığı kısaca, kişinin kendini tamamlamaya başlarken toplum ve doğa ile ilişkisini, toplumun ve doğanın kendilerine karşılık birbirlerini tamamlama süreçlerinin bütünü olarak tanımlayabilmekteyiz.

KAYNAKÇA

Adorno, T.W.(2000).Minima Moralia (Çev.A.Doğukan ve A.Koçak).İstanbul: Metis Yayınları

Bourdieu, P.(2015).Ayrım (Çev.D.F.Şannan ve A.G.Berkkurt).Ankara: Heretik Yayıncılık

Elias, N.(2017).Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler. (Çev.E.Ateşman).İstanbul: İletişim Yayınları

Goffman, E.(2018).Toplum İçinde Davranmak: Etkileşimlerin Sosyal Düzenine Dair Açıklamalar. (Çev.A.Bölükbaşı). Ankara:Heretik Yayıncılık

Kasapoğlu, A.(2016). Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Löwy,M.(2018).Demir Kafes: Max Weber ve Weberci Marksizm.(Çev.N.Çetinkaya).İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Michel, F.(2015).Hapishanenin Doğuşu (Çev.M.A.Kılıçbay).Ankara: İmge Kitapevi

Mohr, J. Ve Berger, J.(2007).Anlatmanın Başka Bir Biçimi.(Çev.O.Akınhay).İstanbul: Agora Kitaplığı

EFSANELERİN SIRP MİLLİYETÇİLİĞİ VE BALKANLARDAKİ ÇATIŞMALARDA ROLÜ

ÖZET

Pek çok ulus tarihsel olaylar ve efsaneler aracılığı ile ulus olma bilincini gerçekleştirmektedir. Çalışmamızda özel olarak ilgilendiğimiz Sırp milliyetçiliğinin arka planında yer alan efsaneler incelenmiştir. Ulus olma bilincinin yanı sıra efsanelerin milliyetçiliğin yükselmesinde de rolü yadsınamaz bir gerçek olmuştur. Bu çalışmada, efsanelerin Balkanlardaki çatışmalarda nasıl bir rolünün olduğu değerlendirilmiştir. Özellikle Miloseviç döneminde efsanelerin ön plana alınması ile birlikte Balkanlarda çatışmalar ve krizler incelenmiştir. Miloseviç'in 1989 yılındaki tarihi konuşmasının Sırp lar üzerinde etkisi ve diğer ardıl cumhuriyetlerde milliyetçi liderlerin Balkanlarda iktidara gelmesinin Yugoslavya'nın dağılma süreci ile nasıl bir ilişkisi olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Büyük Sırbistan, Ardıl Cumhuriyetler, Balkanlar, Yugoslavya, Efsaneler, Mitler*

ABSTRACT

Many nations realize the consciousness of becoming a nation through historical events and legends. In our study, legends on the background of Serbian nationalism, which we are particularly interested in, have been examined. In addition to the awareness of being a nation, the role of legends in the rise of nationalism has been an undeniable fact. In this study, it was evaluated how legends played a role in the conflicts in the Balkans. Conflicts and crises in the Balkans were examined, especially with the legends being brought to the fore during the Milosevic era. The impact of Milosevic's historical speech in 1989 on Serbs and how nationalist leaders came to power in the Balkans in other successive republics were evaluated in relation to the dissolution process of Yugoslavia.

Keywords: *Great Serbia, Consecutive Republics, Balkans, Yugoslavia, Legends, Myths*

**Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi
(MİKAD)
CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020**

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

**Hacıyeva HAQİQAT¹
Azerbaycan Diller
Üniversitesi, Doç. Dr.,
Hagigat1969@mail.ru,
ORCID ID: 0000-0002-
3938-0376**

**Şahin KESKİN²
Niğde Ömer
Halisdemir Üniversitesi,
Avrasya Araştırmaları
A.B.D. Doktora
Öğrencisi,
sahinkeskin51@gmail.com
m
ORCID ID: 0000-0003-
0771-4252**

**Gönderim Tarihi
Recieved
01. 05.2020**

**Kabul Tarihi
Accepted
20.05.2020**

Atf
HAQİQAT, H. ve KESKİN
Ş. (2020). "Efsanelerin Sırp
Milliyetçiliği Ve
Balkanlardaki Çatışmalarda
Rolü", Millî Kültür
Araştırma Dergisi, (4/1). 38-
54.

GİRİŞ

Çoğu ulusun ulus olma bilinci üzerinde tarihi olayları ve efsaneler önemli bir rol oynar.¹ Ulusların birçoğunda efsanelerin yeri oldukça önemlidir. Bu efsaneler ulusun geçmişini kapsadığı gibi geleceğini de belirler. Sırp milliyetçiliğinde önemli yer teşkil eden olay I. Kosova Savaşı'dır. Bu tarihi olaya dair sonuçlar gerçek olsun ya da olmasın Sırp için oldukça hayattır. Bu olay ile oluşturulan mit hem Sırp milliyetçiliğinin merkezinde bulunarak milliyetçiliğinin gelişmesinde hem de yüzyıllardır Sırp tarihinin anlaşılmasında rol oynamaktadır. Kosova mitine dair bir başka durum ise Kosova Savaşı'nın tarihidir. Bilinen tarih 28 Haziran 1389'dur ve bu 1. Dünya Harbi'nin fitilini ateşleyen Sırp öğrenci Gavriilo Princip'in Avusturya tahtının velihahtı Arşidük Franz Ferdinand'ını öldürdüğü tarih 28 Haziran 1914'ün seçilmesi elbette tesadüf değildir (Bieber, 2002: 95). Ve son olarak 28 Haziran 1989 tarihinde Sırp Lider Miloseviç, Kosova Savaşı'nın 600. yılında coşkulu bir kalabalığa seslenmiş ve Yugoslavya'nın geleceği belirlenmiştir.

Kosova mitinin temelinde yer alan ötekileri Türkler ve Müslümanlar oluşturur. En bilinen hali mit, Osmanlı Sultanı I. Murad ile Sırp Kral Lazar'ın arasındaki savaş ile ilgilidir. Kral Lazar'a melekler tarafından sunulan iki seçenek Kosova Savaşı'nın geleceğini belirlemiştir. Birinci seçenek; cennetin krallığı iken, ikinci seçenek dünyevi krallıktır. Kral Lazar, cennetin krallığını seçerek, Sırp'ların bu savaşta yenildiğine dair bir inanış vardır (Can, 2013: 45). Hal böyle olunca Sırp'ların tarihsel düşmanları Türkler ve Müslümanlar olmuş ve bu durum Sırbistan'ın saldırgan tutumunun arka planda hep kalmıştır.

Kosova miti, Yugoslavya'nın dağılmasına yakın zamanlarda Sırp siyasi söyleminin temelini yerleşmiştir. Böylelikle Kosova miti ile hareket siyasileştirilmiştir. Bu yıllardan önce Yugoslavya'nın eski Devlet Başkanı Josip Broz Tito ile birlikte güney Slavların nispeten bir arada olması nedeniyle bu mitin pek etkili olduğu söylenemez. Tito'nun sağlık sorunları nedeniyle görevi bırakması ve sonrasında gelen siyasi önderler bağlamında Federal Cumhuriyetin sonunun yaklaşması ile Kosova mitinin gelişimi farklı bir seyir izlemiştir. Bu mit, 1989 yılına kadar Sırp'ların Kosova'daki yaşadığı acıları vurgulama, Sırp'ların göçe zorlanması ile bir bağlantı kurulması ve yeni milliyetçi aktörlerin ortaya çıkmasını meşrulaştırmak için bir görevi vardı (Can, 2013: 46). 1989 yılı ile birlikte, tam ulusal birlik hedefine ulaşmada Sırp milliyetçiliğinin kendini gerçekleştirmesine neden olan önemli bir gelişme olan bu mit, Sırp zaferini güçlendirmek için yeniden düzenlendi.

1990'lı yılların ilk yarısında Kosova miti, Sırp milliyetçilerin siyasi programları için önemli bir tarihsel olaydı. Bu dönemde ilk olarak Hırvatistan ve Bosna'ya olan yaklaşımlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sırp'ların Hırvat faşist Ustaşa rejiminin Sırp karşıtı faaliyetlerinin hatırlatılması, bu iki ülkedeki Sırp saldırganlığının ideolojik arka planını oluşturur (Can, 2013: 46-47). İkincisi Kosova mitinin yeniden güç kazanması, 1998'de Sırp'lar ve Arnavutlar arasındaki çatışmalarla sağlanmıştır. Kosova miti 1999'da Kosova üzerinde Sırp kontrolünün etnik ve siyasi olarak zayıflığının telafi edilmesinde

¹ Smith, milli kimliğin temel özelliklerine dair ortak mitler ve tarihi bellekten bahseder. Bu doğrultuda çalışmamızda milli kimliğin unsurlarından ortak mitin incelenmesi amaçlanır. İlgili çalışma için bkz. Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 1994.

kullanılmıştır. Bu dönemlerde Sırp acılarının yeniden pekiştirildiği; NATO tarafından gerçekleştirilen uluslararası müdahaleyle Kosova'dan çıkarılması ve Sırlara ait kilise ve manastırlardaki sembollerin tahrip edilmesi ile birleşince, Kosova miti 1980'lerdeki durumuna geri döndü (Can, 2013: 47).

Efsanelerin ya da mitlerin, milliyetçilik üzerine etkisini inceleyeceğimiz bu çalışmada, Sırp milliyetçiliği örneği üzerinden gidilecektir. Sırp milliyetçiliğinin gelişimi 1389 yılına dayandırılabilir ayrıca bu çalışmada mitin etkili olduğunu düşündüğümüz Yugoslavya ardılı cumhuriyetler açısından saldırgan ve milliyetçilik ya da başka bir deyişle şovenizmin etkilediği Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin yıkılışı ve sonrasını kapsayan savaşlar dönemini inceleyeceğiz. Hiç şüphesiz Sırp milliyetçiliğinde, Sırp Ortodoks Kilisesinin de miti kullanması bağlamında değerlendirmeye çalışacağız. Bir diğer değerlendirme alanı olarak Büyük Sırbistan idealinde de mitin yerini sorgulayarak, bu durumun diğer Ardıl cumhuriyetler üzerindeki etkilerini açıklayacağız.

1. Efsaneler ve Milliyetçilik İlişkisi

Efsane ya da mit Türkçede aynı anlamları olan farklı kelimelerdir, Fransızcası *mythe* olan mit kelimesinin birinci anlamı geleneksel olarak yayılmış ya da toplumun hayal gücü ile birlikte biçim değiştirmiş halk hikâyesinin alegorik bir şekilde anlatılmasıdır. Efsane ise Farsçadan Türkçeye kazandırılmış bir kelimedir. Efsane ve mitin akademik ya da tarihsel çalışmalarda farkının olduğunu söyleyebiliriz. Temel farklarını ise şu şekilde belirtebiliriz: i., Efsanelerde saygın, tanınmış kişilerden bahsedilirken, mit de ise Tanrı ya da doğüstü varlıklar konu edilir, ii., efsanenin gerçekliğine dair delilleri olabılırken, mit de böyle bir şey söz konusu değildir (Diffen, 2012). Bu bağlamda çalışmanın diğer bölümlerinde değerlendireceğimiz Kosova Savaşı, Kosova miti olarak değerlendirilecektir. Bu savaşta Kral Lazar'ın ölümünden ziyade meleklerin rolünün bulunması, yukarıda belirttiğimiz gibi Kosova olayından doğüstü olaylar konu edinilmiştir.

Modern bir olgu olan milliyetçilik ya da ulusçuluk, tanımlama açısından kompleks bir yapıya sahiptir. Latince nasci (doğmak) ile natio (doğum yeri) sözcüklerinden türetilmiş, genel anlamda doğum ya da doğum yeri tanımlarıyla, tarihten günümüze görülmüş milliyetçilikler göz önüne alındığında, bu tanımlamanın yeterli görülmesi mümkün değildir (Aksakal, 2015: 54). Milliyetçilik, etimolojik olarak birkaç kelime ile bağları bulunur ve bu durum kavramsal olarak bir muğlaklığa ya da kargaşaya yol açabilmektedir. Özellikle ulus kavramını bu açıdan değerlendirebiliriz. Gellner'e göre ulus iki biçimde açıklanır: İlk olarak, kültürel tanımla ifade etmek üzere, bir ulus sayılabilmek için aynı kültürün paylaşılması gerektiğini belirtir. İkinci tanım ise iradidir, bu doğrultuda ulusun var olabilmesi için bireylerin birbirlerini aynı ulusa mensup olduğunu tanıması yeterlidir. Gellner ve Anderson'u bir araya getiren bir iddia olarak, ulusun bir icat ya da hayali cemaat olduğunun bu iki bilim insanı tarafından söylenmesidir (Gellner, 2018: 28). Kısacası, Ulusa dair genel bir değerlendirme yapılırsa eğer, ulus türdeşliği gerektirir; ortak kültür, dil, tarih, din, tarih ve kültür, toprak ve ülküde birlik olarak temel ölçütleri bulunur.

Milliyetçiliğe dair yine de dört temel tanım yapmak mümkündür. İlk olarak milliyetçilik, ulusların oluşturulmasının ve bu oluşumun sürdürülmesinin genel sürecini

kapsar. Diğerleri ise Baskın Oran'ın Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği adlı çalışmasında duygu, ideoloji ve toplumsal olarak milliyetçiliği açıklamıştır. Duygu milliyetçilik için gerekli bir argümandır, öyle ki biz ve onlar bilinci milliyetçiliğin olmazsa olmazları arasındadır. Biz ile birlikte milliyetçilik bütünleştirmeye dayalı vatanseverliktir. Onlardan anlamamız gereken ise bütünleşmeye zıt olarak dışlama yer alır. Kısacası biz ve onlar birbirlerine zıt olgulardır. Ama temel amaç milliyetçiliktir. Bir ideoloji olarak milliyetçilik toplumun tutunum ideolojisini oluşturur. Milliyetçilik öncesi toplumları bir arada tutan kurum din olmuştur ve buna bağlı olarak yüksek sadakat odağı gerekir. Ve son olarak bir toplumsal hareket olarak milliyetçilik, ulusun hedeflerine ulaşılması ve ulus iradesinin gerçekleşmesidir. Bu doğrultuda yine aynı şekilde Baskın Oran toplumsal hareketin gerçekleşmesi için duygu ve ideolojinin gerekli olduğunu söyler (Oran, 1997:33-41).

Çalışmamızın alanını Balkanlar oluşturduğu için ayrılıkçı ve etnik milliyetçiliğin de belirtilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Batı Avrupa'daki dil ve tarihe dayalı milliyetçiliğin aksine Balkanlarda ayrılıkçı milliyetçilik din ve tarih ekseninde ilerlemiştir. Böyle bir durum olmasında tam sanayileşmemiş ülke olmalarıdır. Balkan ülkeleri tutunum ideolojisi konumunda din yer almıştır. Öyle ki Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Sırp milliyetçiliğindeki yeri çalışmamızın konusunu oluşturacaktır. Diğer bir durum ise işgal edilenin farklı bir dine mensup olmasından ötürü milli kimliğini kendi dinleriyle şekillenir ve bu din milli kimliği destekler (Oran, 1997: 63-67).

Balkanlardaki milliyetçilik ulusal bağımsızlık doğrultusunda ayrılıkçı ve etnik bir milliyetçilik kimliğine sahiptir. Bu milliyetçilik kimliğinin oluşmasında dış etkiler önemli rol oynamıştır. Dış etkiler olarak Balkan ülkeleri yüzyıllar boyunca imparatorluklar içerisinde hayat sürdürmüşlerdir. Bu durum bu ülkelerin imparatorluk karşısında ayrılıkçı ve ulusal bağımsızlık kazanma yönünde bir itici güç olmuştur. Balkan ülkeleri içerisinde Sırp milliyetçiliği de bir dış etki olarak değerlendirilmelidir. Faşizm geçmişinin de bulunduğu Balkan coğrafyası, bu ülkelerin etnik milliyetçi olmalarında önemli bir rolü vardır. Son olarak Balkanların etnik milliyetçiliği ile ilgili söylenmesi gereken tutunum ideolojinin gelişimidir. Buradaki esas problemleri proletarya olmadan komünizme geçen Balkan ülkelerinin 90lı yıllarda etnik milliyetçilik ile zirveye ulaştığı görülür. Komünist ideolojinin yok edemediği etnik duygular ve din-tarih birlikteliği tutunum ideolojisinin başarısız olmasına neden olmuştur. Böylelikle komünist Balkan ülkeleri sınıflarının rahat oldukları çağa geri dönüş istemişlerdir (Oran, 1997: 67). Özellikle Hırvat ve Slovenler örneğinde görüldüğü Yugoslavya'dan ayrılmanın kendilerine avantaj getirebileceği üzerindeki algının bu bir açıklamasıdır. Ve son olarak Balkan ülkeleri günümüzde de burjuvazi olmadan kapitalizme yönelmiştir (Üzgel, 1992: 231).

Bir milleti, millet yapan öğelerden birisi olan efsane ya da mit (Smith, 1994: 70), milliyetçilik ile birlikte millet olma bilincini aşıl原因an kültürel bir birikimdir. Ulus olmayı sağlayamamış toplumlarda bir kültürden söz etmek mümkün değildir. Bu bağlamda milliyetçiler kültürel birikim olan efsaneyi, millet olarak tanımlanan topluluğun bir tarihsel sürecinin olmasının bilincinde değerlendirmektedir. Milliyetçiliğin kültürel araçlarından birisi olan efsaneler, ulusal kimliğin oluşturulması için yeri oldukça önemlidir. Bu mitler, ulus için öz duygusu sağlar; diğer bir deyişle bir ulusun köklerini sembolize etmek üzere kullanılır. Bu doğrultuda milliyetçi düşünürler ya da önderler, bu efsaneleri döneme göre yeniden canlandırır ve bunun üzerinden çalışmalar sürdürürler (Sever, 2016: 1-8). Bu efsaneler ulus için dayanışmanın önemini

anlaşılması adına ve geçmişten dersle geleceğe birlikte bakmanın gerekliliği açısından işlevseldir. Anthony D. Smith'in ifade etmeye çalıştığı gibi herhangi bir tarihsel ve kültürel birikim olarak efsanelerin varlığı, uluslaşma sürecini kolaylaştırmaktadır (Sever, 2016: 7).

Efsaneler ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi Smith'in bir topluluğun canlı kalabilmesi adına etnik kendini yenilemeye dair saptadığı dört mekanizması ile inceleyebiliriz. Bu dört mekanizmanın sonuncusu olan etnik seçilmişliğe dair mitler ileride göreceğimiz Sırp milliyetçiliğinde de vardır. Bu bağlamda bu mekanizma ulusun kurtuluşu için güçlü bir mekanizma sağlar ve milliyetçilikle birlikte ulus olma bilincinin gelişimine katkıda bulunur (Smith, 1994: 67). Kısacası bir felaket karşısında bir ulusun bekasının sağlanmasında bu yenilemeyi birçok ulus üzerinde görmek mümkündür; Smith bu ulusları şöyle belirtmiştir: Ermeniler, Ortodoksluğa geçen Yunanlılar, Ortodoks Ruslar, Lehler, Almanlar, Fransız, İngiliz, Kastilyalı, İrlandalı, İskoç ve Galliler (Smith, 1994: 66).

Mitlerin milliyetçilikle ilişkilendirilebilecek çeşitli özelliklerin aktarıldığı bir çalışmayı, iki kavram arası ilişkiyi anlamada değerlendirebiliriz. Milliyetçilerin bir araç olarak değerlendirdiği mitler ve Smith'in deyiimi ile birer kullanılabilir geçmiş dönüşür, bu geçmiş ulusların çekirdeğini oluşturmaktadır (Smith, 1995: 65). Mitlerin milliyetçilikle ilişkisinin çeşitli özellikleri şu şekilde belirtilebilir (Güvenç, 2007: 22): i., Mitler yaşanmış olayların nedenselliğini basitleştirir ve basitleştirme ile günümüz milliyetçi tutumların gerekçelerini sağlar; ii., Efsaneler ya da mitler geçmiş ve gelecek arasında bir köprü işlevi görür, bu köprü geçmiş ve gelecek şehirlerini birbirlerine bağlar ve aradaki zaman farkını yok eder, böylelikle ulusların geçmişlerini rahat bir şekilde yorumlamalarına önemli bir zemin hazırlar; iii.; mitlerin, tarihsel gerçeklikle, yeni gerçeklikler oluşturulmasına yaptığı katkıları vardır. Böylelikle milliyetçilik ile halkın yönlendirilmesi bu icat edilmiş gerçekliklerle kolayca sağlanabilecektir. iv., efsaneler, milliyetçilik üzerinde biz ve öteki kavramlarını şiddetli bir şekilde açıklayabilir. Bu durum toplumların ötekine dair düşüncelerini oluşturur ve günümüzde eski Yugoslavya halkları üzerindeki düşmanlıklarda görüleceği gibi tehlikeli bir hal alabilir.

Kısacası mitler, milliyetçiliğin bir siyasal ve sosyal bir aracıdır. Bu araçla birlikte toplumun homojenleşmesi; biz ve ötekinin algılanması adına betimleyici mitler sergilenir. Bu doğrultuda milliyetçiler kim dost ya da kim düşman konusunda mitleri toplumun önüne getirir. Bu durum özellikle siyasi önderler tarafından kullanılırsa büyük problemlere yol açabilmektedir, öyle ki Miloseviç'in tarihi konuşması mitin etkisi ve sonrası oluşan tablo bunun bir örneği olmuştur.

2. Sırp Milliyetçiliği ve Kosova Miti

Sırp milliyetçiliğinin kaynağını oluşturan Kosova mitinin açıklanmasından önce bu mitin milliyetçilik üzerindeki ilişkisinde üç farklı boyutundan söz etmek gerekir. Bu üç farklı boyut (Bieber, 2002: 95) şu şekilde aktarılabilir: i., Kosova mitinin tarihi, yılda bir kez olarak hatırlanan bir takvime bağlandı ve bu olay bir ritüel üzerinden sürdürülmektedir. Her yıl 28 Haziran'da, Vidovdan ritüeli ya da Aziz Vitüs Günü, milli bayram olarak kutlanır. Bu 28 Haziran tarihini Birinci Dünya Harbi'nin kaderinde gördüğümüz gibi Miloseviç'in 1989 yılında tarihi konuşmasında da etkili olduğunu görmekteyiz (İzzetbegoviç, 2003: 8). ii., Kosova'nın Sırlara ait olduğunun ısrar

edilmesidir. Mitin kaynağındaki Kosova ve sonraki gelişmeler Sırp'ların tarihsel ana yurtlarının bu bölgeden doğuşunu simgeler. Kosova'daki Sırp'lara ait Kilise ve Manastırlar, bu yaşanın simge ya da sembolleridir. iii., Mit, çağdaş Sırp milleti ile Orta Çağ Sırp'ları arasında tarihsel bir süreklilik oluşturarak kalıcı (perennial) bir ulus olduğunun ifade edilmesidir. Milliyetçiliğe dair kuram tartışmalarında görüleceği gibi primordiyalist ve modernist yaklaşımlarda Sırp ulusun değerlendirilmesinde bu ulusun yapay olmadığı gösterilmesi Sırp elitler tarafından çalışılmaktadır.

Kısacası aktardığımız boyutlarda görüleceği gibi Kosova miti Sırp'ların hem iç hem de dış politikalarını etkileyen önemli bir kılavuzdur. Kendilerini kahramanlık ve kutsallık üzerinden yorumlarken, uluslarına karşı eylemlerini hainlik ile değerlendirmektedir. Aynı zamanda bu mitin tarihsel düşmanları olan Türkler ve Müslümanlar ileride görüleceği gibi Sırp'ların Balkanlardaki saldırgan tutumlarının gerekçesi olacaktır.

2.1. Kosova Miti

Kosova miti, 1389 yılında Sultan Murad'ın önderliğindeki Osmanlı ordusu ile Sırp Prensi Lazar'ın komutasında olan Balkan Birliği arasındaki savaş ile ilgilidir. Osmanlı Balkanlardaki varlığını korumak ve güçlendirmek adına bu savaşa girişmiştir, Sırp'lar ise önceki hüsranelerin intikamını almak ve Osmanlıları bu bölgeden atmak (Uğurlu, 2010: 10-15). Bu savaş birçok Sırp sözlü ve yazılı eserinde hangi tarafın galibinden ziyade Sırp uluslaşması üzerine etkisi olabilecek temel üç motifi üzerinden aktarılır. Elbette bazı Sırp kaynaklar Osmanlı mağlubiyetinden ve daha sonraları Osmanlı zulmünden bahseder ancak bu konuda yanılsamalar mevcuttur (Zoran, 2020). Öyle ki bu savaş sadece Sırp'lar ve Osmanlılar arasında meydana gelmemiştir, savaşın tarafları arasında Bulgar, Eflak, Boğdan, Çek ve Bosnalılar da bulunur (Halaçoğlu, 1989: 29). Ancak çalışmanın temelini oluşturan Kosova mitini ağırlıklı olarak Sırp'lar ve Osmanlılar üzerinden okumak gerekir. Çünkü aktaracağımız üç motiftaki kişiler doğrudan Sırp ve Osmanlı kişilerinden oluşmaktadır.

Savaşın tarihi ile ilgili de tartışmalar yer almaktadır, bazı kaynaklar savaşın tarihi ile ilgili olarak 10 Haziran, bazıları ise 20 Haziran olarak kabul görür, ancak ağırlıklı olarak kabul gören tarih, Sırp yazar Olga Zirojević'e göre Gregoryan takvime göre 28 Haziran 1389'dur (Zirojević, 2000: 189). Bu tarih hiç şüphesiz Birinci Dünya Harbi'nin fitilini ateşleyen Sırp öğrenci Gavrilo Princip'in Avusturya tahtının veliahdı Arşidük Franz Ferdinand'ını öldürdüğü tarihin yıldönümü olan 28 Haziran 1914 ile de ilişkilendirilmektedir. Savaşta bilinen bir gerçek hem Prensi Lazar'ın hem de Sultan Murad'ın öldüğü ile ilgilidir. Yine de bu ölümlerle ilgili mit içerisinde farklı yorumlamalara rastlamak mümkündür. En bilinen anlatıma göre Sırp asilzadesi olan Miloš Obilić'in Sultan Murad'ı öldürmesidir. Prensi Lazar'a ilişkin iki farklı anlatım göze çarpmaktadır, bunlardan birisi Prensi'nin Sultan emri ile idam edilmesi iken, diğeri ise Yıldırım Bayezid tarafından öldürülmesidir (Danışmend, 1947: 79).

Kosova savaşı sonrası hem sözlü hem de yazılı alanda mit oluşturulmaya başlanmıştır. 15-17. Yüzyıl arasında Kosova Savaşı ile ilgili üç motif önemlidir ve bu motifler üzerinden mit inşa edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemlerde motiflere dair kesin veriler bulunmamaktadır, 17.yy başında bu motiflere dair daha açık çalışmalar bulunur (Bieber, 2002: 95). Bu açıklıktan bahsetmeden önce üç motifi, Kosova mitinin anlatımı adına belirtmemiz gerekir. Bu motifler; kahramanlık, kutsallık ve ihanettir.

Kosova mitinde temel aktör Prens Lazar'dır ve onun savaş sırasındaki dünya ve cennet krallığı arasındaki seçimine ilişkindir. Bu seçim Prens Lazar ve Sırları kutsallaştırmaktadır ve bazı kaynaklarda Tanrı'nın seçilmiş milleti (nebeski narod) olarak kendilerini tanımladıklarını gösterir. Prens Lazar'ın askerlerine ilişkin söylemiş olduğu düşünülen sözler şu şekildedir (Redep, 1991: 255):

“Kahramanca gayretle ölüm, utanç içinde hayattan daha iyidir. Ölümle kılıçla buluşmak, sırtımızı düşmanlarına dönmekten daha iyidir. Bu dünyada uzun süredir yaşadık, şimdi (...) acı çekmemize izin verelim ki ebedi olarak göklerde yaşayalım, kendimize İsa'nın askerleri olarak, kutsal bir sebep için şehitler diyeyim.”

Prens Lazar'ın ifadesinde bir kutsal amaç ile sürdürülen bir savaşı görmek mümkündür. Kosova mitinde ise savaş öncesi Hazreti İlyas'ın Prens Lazar'ı ziyaret ettiğini ve bu ziyaret sırasında Lazar'a dünya ve cennet krallığı arasında bir tercih yapmak zorunda olduğunu söylemesi anlatılır (Uğurlu, 2010: 30). Cennetin krallığını tercih eden Prens Lazar hem kendisinin hem de Sırların kaderini belirleyerek (Greenawalt, 2001: 57), bir kutsallık motifinin oluşmasını sağlar. Bu kutsallık ile ilgili en bilinen şiir “*Sırbistan Krallığı'nın Çöküşü*”, ki bu şiirde bahsettiğimiz tarihsel olay anlatılır (Uğurlu, 2010: 31).

Bir diğer motif olan kahramanlık, Miloš Obilić üzerinden aktarılır, aynı zamanda Prens Lazar'ın damadı olan Obilić savaş sırasında Sultan Murad'ı öldürdüğü söylenir (Redep, 1991: 258). Bu öldürme ile ilgili ortak anlatım ise Obilić'in hileli bir şekilde Sultan'ı öldürmesidir (Uğurlu, 2010: 38), ancak Sırlar için önemli olan kahramanlık destanıdır. Bu kahramanlığa dair birçok epik çalışmada Obilić'in Prens Lazar gibi gurur kaynağı olarak değerlendirildiği görülür. Kahramanlığa konu olan Sultan'ın öldürülmesi Sırlar adına Türk boyunduruğuna karşı bir başkaldırmadır (Zoran, 2020).

Diğer ve son motif ise ihanettir ve bu ihanet Prens Lazar'ın diğer damadı olan Vuk Branković'in Osmanlı saflarına katılarak Sırlara karşı mücadelesi ile ilgilidir. Bu ihanetin arkasında, Miloš-Vuk Branković ve eşleri arasındaki rekabetin olduğu söylenir (Redep, 1991: 258). İhanet motifinin gerekliliği kahramanlık ve kutsallık ekseninde gereklidir. Savaşın kaybedilmesinin Sırp gücünden kaynaklanmadığını, aksine içerideki hainlerin (Redep, 1991: 258-259) savaşın seyrinin yenilgiye doğru gitmesinde rol oynadığının aşılması üzerine koşullandığını görmek mümkündür.

2.2. Sırp Milliyetçiliği ve Ortodoks Kilisesi'nin Rolü

Sırp Milliyetçiliğinin kaynağı, 1389'da meydana gelen I. Kosova Savaşı'nda Osmanlı ordusuna yenilen Sırp Krallığı oluşturur (Etty, 2009: 40). Bu savaşın merkezi Sırp devleti kurma girişimini yok etmesinden ötürü, Sırlar hem Müslüman hem de Türklere yönelik yıkıcı tutumları olduğunu söylemek sanırım iddialı olmaz. Yukarıda da değindiğimiz gibi Sırlar, Türk boyunduruğuna karşı bir savaş içerisine girmiş ve bu savaş neticesinde ağır sonuçlar almıştır. Ancak bu savaştan olumlu bir değer yaratılarak, Kosova Savaşı'nın mitleştirilmesi sağlanmıştır.

Balkan Savaşından ve 1. Dünya Savaşından önemli topraklar kazanımı ile Sırbistan; Bosna-Hersek'i, Voyvodina'yı, Salovanya'yı, Dalmaçya kıyılarını,

Hırvatistan'ı, Slovenya'yı, Karadağ'ı ve Makedonya'nın Ustrumca (Özkan, 2016: 42) bölgesini ele geçirmiştir (Can, 2013: 34). Yaşanan bu girişimler, Sırların tarihsel olarak Kosova mitine dayanan Büyük Sırbistan'ı inşa etmesinde bir adım öne geçirmiştir. Ancak ileri bölümlerde göreceğimiz gibi hem savaşlar hem de Yugoslavya'nın dağılması ile bu Büyük Sırbistan ideali yıkılmıştır. Sırların büyük bir Sırbistan oluşturma ideali, hayatta kalmanın bir gerekçesidir. Kendilerinin yaşam alanlarının genişletilmesinin bir ölçüde düşmanları yenme ile sağlanacağı söylenebilir.

Sırp milliyetçiliğinin bugünkü eksenini Bosna-Hersek ve Kosova etrafındadır (Can, 2013: 45). Özellikle Sırbistan ve Arnavutluk'un Kosova üzerinde siyasi olarak çatışması bunun bir işaretidir. Kosova her iki ülke için tarihi bir öneme sahiptir. Arnavut milliyetçiliğinin doğuşu Prizren şehrinde gerçekleşmiştir ki bu şehir günümüzde Kosova'da yer almaktadır (Yiğit, 2009: 8). Aynı zamanda Kosova'nın büyük bir bölümünü Arnavutlar oluşturur. Sırlara göre ise Kosova mitine bağlı olarak önemlidir.

Sırp milliyetçiliğinin 1690 yılındaki Sırp Büyük Göçü ile birlikte şekil değiştirdiğini söyleyebiliriz. Bu göç ile birlikte Sırp tarihine göre Sırlar, Habsburgların yenilmesi ve Belgrad'ın Osmanlı tarafından ele geçirilmesi göçe zorlanmış ve yerlerini Arnavutlara bırakmışlardır. Arnavut tarihine göre ise tam tersi bir gelişme yaşanmış, uzun yıllardır Kosova üzerinde yaşayan Arnavut varlığının olduğunu ve Sırların daha sonralarını buraya geldiklerine dairdir (Anscombe, 2006: 770). Noel Malcom bu olayla ilgili Sırp görüşünü kabul etmez, ona göre Osmanlıların yeniden buraları ele geçirmesinin barışçı olduğudur. Sırp tarihinde iddia edilen 37.000 aile yerine 37.000 bireysel göçün tamamen Kosova'dan değil de, genel olarak Sırbistan'dan Macaristan'a gerçekleştiğini yazar (Anscombe, 2006: 770).

Sırp milliyetçiliğinde önemli yeri olan bu büyük göçte artık yeni bir tarihsel düşman belirir: Arnavutluk. Kosova üzerinde günümüzde dahi gergin zamanlar geçiren iki ülke genel olarak tarihleri birbirleriyle çelişir. Arnavutluk ile gerilim yaşamasının nedeni Kosova'nın üzerine hak iddiası olmasına ek olarak Arnavutların büyük bir bölümünün Müslüman olması da gösterilebilir. Sırlar milliyetçi oldukları kadar dindar bir ulus görüntüsü çizmektedir. Bunu kilisenin varlığından kaynaklandığını söylemek abartılı olmaz.

Sırp milliyetçiliğini değerlendirirken, Ortodoks Kilisesi'nin varlığı unutulmamalıdır. Sırp Ortodoks Kilisesi, Sırp ulusunun varlığının sağlanması ve korunmasında rol aldığı gibi Sırp milliyetçiliğinin yayılması ve bir anlamda saldırgan tutum içerisine girmesinde de etkili olmuştur. Bu etkiyi özellikle 90'lı yıllarda görmek mümkün; öyle ki Kilise, değineceğimiz gibi Kosova mitinin bir uyanış olması gerektiğini ve Sırların bu doğrultuda hareket etmesini sağlama yönünde açıklamaları ve Kilise'nin Kosova'ya dair tutumlarında görebiliriz.

Sırp devletinin yeniden kurulmasında önemli bir görevi olan Ortodoks Kilisesi'nin özerklik kazanması (Karpas, 2012: 45) dünden bugüne, Sırp milliyetçiliğinde rol oynamaktadır. Ortodoksluk'un ülkede Slavcı yaklaşım, dil, yönetim ve kültür konusunda etkileri bulunur. Özellikle panslavist politikalarda, bu Ortodoks Kilisesi hem Rusya hem de Sırbistan arasında önemli bir araçtır. Sırp Ortodoks Kilisesi, Sırp milliyetçiliği için bahsettiğimiz tarihsel miti kullanmaya çalışmıştır. Miloseviç'in Hırvatistan ve Bosna'daki askeri başarıları, Kosova'da zemin kazanma açısından etkili olsa da, Kosova'daki Sırların bölgeden göç etmeye başlaması, Kiliseyi harekete geçirmiştir. Bu göçün anlamını, Arnavutların bölgede nüfuz kazanması olduğu için, Sırp

Ortodoks Kilisesi, Sırp'ların 1389'dan beri soykırıma ve Kosova'daki Sırp'ların zulme uğradığını yönünde algı oluşturmaya çalışması doğrultusunda değerlendirmek gerekir (Can, 2013: 45).

Sırp Ortodoks Kilisesi'nin mit üzerindeki rolü dini karakterize edilmesi ile ilgilidir. Bilindiği üzere mit kutsallığı içermekte ve aynı zamanda bu savaştaki Prens Lazar karakteri, Hazreti İsa örneği üzerinden betimlenmiştir. Bu doğrultuda Kilisenin Kosova savaşı ile ilgili popüler geleneklerin oluşumu üzerindeki etkisi bu mitle güçlenmiştir (Zoran, 2020). Lazar'ı öldüren Türkler, İsa'nın katilleri olarak dahi tanımlanmıştır (Anzulovic, 1999: 12). Tabii bu benzetme geçmişte olduğu gibi günümüzde de tehlikeli bir yaklaşımdır. Özellikle İslamofobi'nin yoğun olduğu Avrupa'da bu tarz inanışlar iki toplumu birbirlerinden uzaklaştırabilir.

Kilise, mitin şekillenmesinde rol aldığı gibi bu ulusun koruyucu olarak tanımlanmasında görevi, Osmanlı dönemine dayanır. Bu dönemlerde Sırp'lara ait tek kurum ya da kuruluş Sırp Ortodoks Kilisesi'dir. Bu Kilise üzerinden Sırp'lar kendi varlıklarını sürdürmüşler ve hatta Sırp ulus bilincinin hayat kalmasını sağlamıştır (Anscombe, 2006: 763). Osmanlı döneminde kurum olarak tek varlığına izin verilen Kilise, Kosova'da Kilise ve Manastır inşa edilmesi üzerine çalışmıştır. Böylelikle belirttiğimiz gibi Sırp ulus bilinci kilise ile birlikte iç içe olmuştur. Bu durum Sırp'ların Kiliseye olan bağlılığını da açıklamakla yeterli bir örnektir.

Kilisenin varlığı ile ilgili son olarak Sırp Krallığı ve Ortodoksluğun iç içe olmasıdır. Kosova'daki birçok Kilise ve Manastırda görüleceği gibi Krallara ait resimler ve semboller yer alır, bu mitem kaynaklı Sırp'ların kutsallığı ilgilidir. Prens Lazar ile başlayan bu azizliğini Eric Hobsbawm (Hobsbawm, 1990: 75-76), şöyle açıklar: “19. yüzyıl Sırp'ların devlet benzeri (quasi-state) hislerine karşı çıkmak için bir sebep yoktur. (...)Türklerle karşısında olan yenilgilerin şarkılar ve kahramanlığa dair hikâyelerde korunmasından ve belki daha da önemlisi krallarının birçoğunu azizlik mertebesine yükselmesini sağlayan Sırp Ortodoks Kilisesinin günlük vaazlarında (liturgy) muhafaza edilmesinden kaynaklanmaktadır”.

Sırp milliyetçiliği ve Kosova mitinin Sırp Ortodoks Kilisesi ile birlikte en ateşli dönemi Miloseviç rejimi ile başlamaktadır. Çalışmanın diğer bölümleri, Miloseviç'in 28 Haziran 1989 yılındaki tarihi konuşmasından hareketle başlayan milliyetçi yaklaşımla bölgedeki savaşlar dizisi ile ilgilidir. Bu mit Miloseviç'in konuşmasının temelini oluşturduğu gibi milliyetçilerin siyasi programlarını da şekillendirecektir. Belki Sırp öğrenci Gavriilo Princip'in etkisi kadar yüksek olmasa da Miloseviç bir dünya karşıtı role bürünmüştür.

3. Miloseviç'in 28 Haziran 1989 Konuşması ve Ardlı Cumhuriyetlerde Milliyetçilik

Slobodan Miloseviç'in tarihi konuşması, 28 Haziran 1989'da Gazimestan'da yapılan Kosova Savaşı'nın 600. yıldönümünün kutlamasında 1 milyon kişiye iletildi. Konuşmasından (Zirojevic, 2000: 207) bazı cümleleri şu şekilde sunabiliriz:

Sosyal koşulların gücü ile Kosova Savaşı'nın bu 600. yıldönümü, Sırbistan'ın uzun yıllar sonra devlet, ulusal ve manevi bütünlüğünü geri

kazandığı bir yılda gerçekleşiyor. Bu nedenle, eski soruyu bugün cevaplamamız zor değil: Milos'la (Milos Obilic, Kosova Savaşı'nın efsanevi kahramanı) nasıl karşı karşıya kalacağız. (...) Kosova kahramanlığının anısı sonsuza kadar yaşasın! Uzun yaşa Sırbistan! Yaşasın Yugoslavya! Halklar arasında uzun süre yaşanmış barış ve kardeşlik!

Aynı gün Belgrad gazetesi Politika, manşetini Kosova mitine ayırdı. Gazetede bir başlıkta, "Sırp halkı kahramanlarını övüyor ve hainlerini tanıyor" göndermesi ile Kosova mitinde belirtilen kahraman ve hain imgeleri üzerinden bu mit kullanıldı. Politika ayrıca, Sırp'ların "Yugoslavya kaderinin belirlendiği Kosova'da ve Kosova mitinde olduğu gibi yine Kosova'nın tarihi zamanlarını yaşıyor (Zirojevic, 2000: 207)" ilan etmesi ile hem siyasal hem de toplumsal olarak mit Sırp milliyetçiler tarafından işlerlik kazandırılmaya çalışıldı.

Altı yüzyıl sonra tekrar savaşlarla yüzleşildiğini söyleyen Miloseviç hem Kosova Sırp'larıdır bilinci ile Kosova ve Arnavutluk halklarını hem de ötekileştirdiği diğer Yugoslavya halklarını karşısına almıştır. Bu doğrultuda Sırp milliyetçiliği Yugoslavya ardılı cumhuriyetlerin milliyetçi politikalar izlenmesinde önemi büyüktür. Anayasaların düzenlenmesinden birçok politikaya kadar Yugoslavya'nın Ardıl cumhuriyetleri Sırp milliyetçiliği etkisine karşı tepkisini göstermiştir. Bu bağlamda çalışmanın ileri bölümleri Ardıl Cumhuriyetlerde gelişen ve yayılan milliyetçilik görüntüleri ile ilgilenecektir.

Yugoslavya'da inşa edilmeye çalışılan üst kimlik anlayışı Sırp milliyetçiliği ve özelde Sırp mitinin tekrar işlerlik kazanması nedeniyle başarısız olmuştur. Tarihleri iç içe olan Sırp, Hırvat, Boşnak ve diğer uluslar yakın geçmişte Güney Slavları olarak bir araya gelmeye çalışmış; ancak siyasal ve askeri otoriteye sahip olan Sırp'ların milliyetçi yaklaşımları ile bu bir araya geliş kanlı bitmiştir. Her ne kadar Yugoslavya dağılsa da, birlikte geçirilen uzun yıllar bu ulusları ekonomik olduğu kadar siyasal ve sosyal olarak da birbirine bağlamıştır. Ancak buradaki husus, bölge ülkeleri açısından tehlikeli bir hal almıştır. Bir ülkedeki milliyetçilik, diğer ülkelerde yayılma (*spillover*) etkisi yaratmıştır. Açıkçası bu ülkelerdeki milliyetçiliğin birbirlerinden bağımsız olduğunu düşünmek zordur. Özellikle Büyük Sırbistan ideali, Hırvatlar ve Boşnakları kendi milliyetçiliklerinde bir referans noktası oluşturur (Sancaktar, 2008: 95). Aynı şekilde Büyük Hırvatistan diğer ülkeleri de kaçınılmaz olarak milliyetçiliğe sevk eder. Bu milliyetçiliğin öne çıkmasında ayrıca ülkeler içerisinde yer alan ulusal azınlıklardır. Örneğin Bosna-Hersek'te Sırp'lar, Sırbistan'da Boşnaklar, Hırvatistan'da Sırp'lar ülkelerin birbirlerine yönelik milliyetçi tutumlarında rolü vardır (Ülger, 2013: 124). Özellikle bu ulusal azınlıkların, ülkelerdeki bağımsızlık ya da özerklik gibi tutumları, ülkelerin daha milliyetçi olması yönünde etkileyici olduğunu söyleyebiliriz.

Yazar Vladimir Ortakovski (Can, 2013: 35) milliyetçiliğin 7 kuralını sıraladığı çalışmasını bu ülke milliyetçiliklerini incelerken değerlendirebiliriz:

1. Eğer bir bölge 500 yıldır bizimse fakat son 50 yıldır size geçtiyse, burası bize ait olmalı ve siz ise sadece işgalcisiniz.
2. Eğer bir bölge 500 yıldır sizinse fakat son 50 yıldır bize geçtiyse, burası bize ait olmalı çünkü sınırlar değişmemelidir.

3. Eğer bir bölge 500 yıl önce bize aitse ve o zamandan beri artık bize ait değilse yine de bu bölge bizim olmalı çünkü burası bizim ulusumuzun beşiğidir.

4. Eğer bizim soydaşlarımızın çoğunluğu grup olarak orada yaşıyorsa, orası bize ait olmalı çünkü onlar kendilerini yönetme haklarına sahip olmalıdırlar.

5. Eğer bizim soydaşlarımız azınlık grup olarak orada yaşıyorsa, orası bize ait olmalı çünkü onlar sizin baskılarınıza karşı korunmalıdır.

6. Yukarıda sayılan bütün kurallar bizim için uygulanmalı, sizin için değil.

7. Bizim büyük ülke olma hayallerimiz tarihsel bir gerçekliktir, sizinki ise faşizmdir.

Özellikle Sırbistan, Karadağ ve Kosova'nın bağımsızlıklarını bu ekseninde değerlendirebiliriz. Ülkeler arasında tarihi toprak mücadelesi, diğer ülkelerin bağımsızlıkların kabul edilmeyişi, bu yukarıda belirttiğimiz 7 madde de görülebilir. Ardıl cumhuriyetlerdeki ötekileştirmeye dayalı milliyetçilik, tarihsel yakınlığı olan ulusları uzaklaştırmıştır; ülkelerin anayasaları ve diğer hukuki düzenlemeleri, özellikle ulusal azınlıklara karşı temkinli yaklaşır olmuştur.

3.1. Bosna-Hersek: Varlık Olarak Müslümanlardan Boşnaklara

1987 Anayasasına kadar Boşnaklar “Müslüman” halk olarak tanınmış, bir anlamda Boşnak kimliğinin önüne geçilmesi Sırp ve Hırvatlar tarafından kararlaştırılmıştır. Bu karara ek olarak Boşnaklar Müslüman oldukları için Sırlara ait ötekileştirmenin bir unsuru olmuştur. Komünizmin çöküşü ile birlikte Müslüman topluluklar etnik kimliklerini ön plana çıkarmaya çalıştılar (Poulton, 2000: 90). 1993-1994 yılları arasında yapılan görüşmeler ile Bosna Hersek Anayasasındaki Müslüman tanımı, Boşnak ifadesi ile yer değiştirmiştir (Babuna, 2000: 203). Bu tanım değişikliği Sancak Bölgesinde bir ikilem yaratmış ve bu bölgedeki halkın bir bölümü kendilerini sadece Müslüman olarak tanımlamaya devam etmiştir. Diğer bir deyişle Sancaklılar için, Boşnak ifadesinin, Bosna Hersek'te yaşayanlar için geçerli olduğunu öne sürmektedirler. Ancak 21 Ocak 2003 yılında yapılan resmi bildirge ile Sırbistan-Karadağ sınırlarındaki bu halkın Müslüman yerine “Boşnak” olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Boşnakların yine Müslüman kimliği devam etmiş ve bu durum Kosova mitinden hareketle Boşnakların yakasını bırakmamıştır. Bosna-Hersek, 1992 yılında bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte Yugoslavya'dan ayrılmak istemiştir. Yugoslavya'dan ayrılmaya dair niyeti ile birlikte hem Sırbistan hem de ülkedeki Sırp tarafından Bosna-Hersek kısa süre altına alınmıştır. Sırbistan ve Karadağ tarafından desteklenen Bosnalı Sırp, etnik milliyetçilik ile ülke içerisinde silahlı çatışmalar başlatmıştır. Binlerce Boşnak'ın acımasız bir biçimde Srebrenitsa'da öldürülmeleri, uluslararası arenada Sırp'ların ve Sırbistan'ın gücünü azaltmıştır. İleride göreceğimiz gibi NATO ve BM'nin bu olayın tekrarına Kosova'da izin vermeme isteği ve

Kosova'nın bağımsızlığa doğru ilerlemesi, Sırbistan'ın bu uluslararası arenada güçsüzlüğünden en önemli göstergeleri olmuştur (Hürriyet, 199).

Bosna-Hersek için Dayton Anlaşması uluslararası sınırların belirlenmesi açısından önemlidir. Bosna-Hersek aynı zamanda birbirine eşit Bosna-Hırvat Federasyonu ve Bosna Sırp Cumhuriyeti'nden oluşur. Bu anlaşma Boşnakların aleyhine işlemektedir (Latiç, 2016). Bölgede milliyetçiliğin vermiş olduğu güçle tanımlanan tarihsel düşman olarak Boşnaklar, Sırlar tarafından etnik temizliğin etkisi altında kalmıştır. Ancak bu anlaşma ile Sırların radikal yaklaşımları, Bosna-Hersek'te tescillenmiştir. Aynı zamanda Bosna Hırvat federasyonu nedeniyle, Hırvatlar tarafından kontrol altına girmiştir. 2016 nüfus sayımına göre ülke nüfusunun %50,11'ini Boşnaklar, %30,78'ini Sırlar ve %15,43'ünü Hırvatlar oluşturur (Bosna Hersek, 2016). Bu durum Boşnaklara hür bir irade vermemektedir ve Sırların etkisinde kalmaya devam etmektedir. Her ne kadar Miloseviç'in saldırgan ruhu Sırlar üzerinden gitse de, bu konuda kesin bir şekilde Sırların bir daha gerginlik yaratmayacağını garantisini vermemektedir.

3.2. Karadağlıların Bağımsızlık Kararı

Karadağlılar, Sırp Ortodoks Kilisesi'nin milliyetçi yaklaşımları nedeniyle ayrılma kararı almıştır. 1993 Ekiminde kendi ruhani liderlerini seçerek, Sırp Ortodoks Kilisesi'nin etkisine bir tepki göstermişlerdir (Sönmezoğlu, 2000: 762). Bu durum Karadağlıların Sırp milliyetçi ekseninden ayrılarak, kendi milliyetçi yaklaşımlarının gelişmesine ve kendilerince haklı görülerek bağımsızlığın sağlanması yolunda önemli bir aşama olmuştur.

2003 yılına kadar nüfus sayımında bölgede halk kendilerini Karadağlı olarak ifade ederken, küçük bir bölümü ise kendilerini Sırp olarak tanımlamıştır. Ancak 2003 yılı sayımı, Sırbistan'ın ve Karadağ'daki Sırlar, olası Karadağ'ın bağımsızlığına karşı bir çalışma içine girmeleriyle nüfus sayımında bu az olan Sırp nüfusu %30'lara çıkartmışlardır (Setimes, 2003).

Miloseviç'in 1997 yılına kadar izlediği politikalar Karadağ'ı olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu politikalar ağırlıklı olarak Sırp kimliğinin ön plana çıkarılması, Karadağlıların bir Sırp varlığı olduğu bilinci yaratılmaya çalışılması, hatta daha da ileri gidilerek Karadağlılar "Tito'nun uyduruk milleti" olduğu ve Karadağ Ortodoks kilisesinin hayali bir kilise olduğu yönünde söylemlerin yayılması ile şekillenmiştir (Krliç, 2007: 148). Bu durum hiç şüphesiz tepki olarak Karadağ milliyetçiliğinin yayılmasına kaynaklık etmiştir.

1990-1997 yılları arasında Karadağ'da, YFC tarafından azınlıklara yönelik ayrımcı politikalar uygulandığı bilinir. Bu azınlıklara yönelik baskı ve zulümler, Karadağ'ın ileride değineceğimiz bağımsızlığında kilit rol oynamıştır. Bağımsızlık için konulan %55'lik baraj, Karadağ'ın Sırbistan ve Karadağ'da kalması yönünde amaçlansa da, halkın %55,5'i bağımsızlığa evet demiştir. Bu politikalar, Karadağ milliyetçiliğinin ve azınlıkların Sırbistan'a yönelik olumsuz tavırlarının artmasına neden oldu. 1997 yılında iktidara gelen Karadağ Başbakanı Cukanovic ile Balkanlarda buğulu resim değişmiştir. Cukanovic ile azınlıklara yönelik iyileştirilen hakların ülkenin bağımsızlığı yönünde geri bildirim olmuştur (Krliç, 2007: 97). Bu dönemlerde Sırbistan'ın milliyetçi partilerden oluşması, Karadağlılar açısından pek olumlu bir gelişme olduğunu söyleyemeyiz. Her ne kadar 2000'lerde demokratik hükümet Sırbistan'da iktidara gelse de, Karadağ bağımsızlığın kendileri için bir amaç haline getirmiştir. Sırbistan ile

ilişkiler düzelmediğinden ötürü AB devreye arabulucu olarak girmiş, 14 Mart 2002'de taraflar Belgrad'da toplanmışlardır. Taraflar arasında Belgrad anlaşması imzalanmış ve ilerleyen dönemlerde anlaşmanın etkisinde 4 Şubat 2003'te Yugoslavya Federal Cumhuriyeti yerine Sırbistan ve Karadağ devleti ortaya çıkmıştır (Krliç, 2007: 97). Karadağlılar, 85 yıl sonra devletlerini tekrar uluslararası arenada zikretme fırsatı yakalamıştır.

Sırbistan ve Karadağ'ın ortak bir geleceğe sahip olunamayacağını, AB yönünde tartışmalarda da göstermiştir. Karadağ'a göre Sırbistan ülkenin AB müzakerelerini engelleyeceği düşünülmüştür. Bu ikili arasında dikkat çekici bir diğer konu ise Avrupa'daki şarkı yarışmasında hangi milletten katılımcı gönderileceği üzerine olmuştur. İki tarafta kendi milletinden birinin gönderilmesi üzerine tartışınca, Sırbistan ve Karadağ trajikomik bir biçimde ortak bir şarkıda bile buluşmamışlardır (Türbedar, 2006: 48-60). 2006 yılında gerçekleşen Bağımsızlık referandumu ile Karadağ, bu fikri ayrılığı resmileştirmiştir. Bu sonuç özellikle Hırvatistan ve Bosna Hersek tarafından olumlu karşılanmıştır. Başka deyişle, bu bağımsızlık, Büyük Sırbistan hayalini sarsmıştır (Krliç, 2007: 91). Etkili bir şekilde değerlendirildiğinde Kosova miti ulus üzerinde tutkal görevi görürken, Miloseviç ile birlikte ayrışmanın kaynağı olmuştur.

Karadağ, her ne kadar bağımsızlığını ilan etse de, Sırbistan ile dostane ilişkilerin devam edeceğini, iki ülke arası vatandaşların pasaportsuz olarak giriş çıkışlarına izin verileceğini Hükümet düzeyinde ifade etmiştir. Sırbistan ise Karadağ'ın bu bağımsızlık girişiminden ötürü kardeş tavrı değişmiştir. Bu bir anlamda, Sırbistan'ın Karadağ gibi bir yaklaşım içinde olmayacağını gösterir. Kosova miti örneğinde belki Karadağ, Sırbistan'ın Vuk Branković'i olmuştur diyebiliriz. Sırbistan ve Karadağ Anayasası'nın 60. Maddesi "birlikten çıkan üye, mevcut devletin uluslararası kimliğinden yararlanamayacağını kabul etmiş" olur ifadesi Karadağ açısından sıfırdan başlamak olduğu için bu tarz pasaportsuz girişlerin, Karadağ'ın ifade ettiği şekilde kolay olmayacağını belirtebiliriz (Krliç, 2007: 94-95).

3.3. Domino Etkisi: Kosova'nın Bağımsızlığı

Kosova, Karadağ'ın bağımsızlığını bir fırsat görmüştür. 10 Haziran 1999'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 1244 sayılı karar, Kosova'ya Sırbistan içerisinde özerklik sunmuştur (Security Council Resolution, 1999). Kosovalıların bu ayrılıkçı tutumu elbette Kosova mitinden kaynaklanmaktadır. Sırlara göre Kosova tarihsel bir yerdir ve büyük göçle birlikte göçe zorlandığını kabul eden Sırlar, Arnavutların burada haksız bir davasının olduğu ve bunu engelleme adına yapılacak çalışmaları kendilerince makul bulmuştur.

1960-1980 yılları arasında, Kosova'da tepkisel olarak milliyetçilik öne çıkar. Arnavutlar, Sırlara karşı ayaklanmalar gerçekleştirmiştir. Bu dönemlerde okullarda Sırpça eğitim verilmesi, gösterilere neden olmuştur. Çünkü Kosova'nın büyük bir bölümü Arnavutlardan oluşmaktaydı (Taşkırın, 2009: 274). Kosova'daki olayların büyümesinde, 1989'da Sırbistan'ın Kosova'ya ilişkin özerk statüsünün kaldırılması önemli bir yeri vardır (Krliç, 2007: 82). Miloseviç ayrıca Kosovalıların kendi dillerini konuşmalarına, okullarını açmalarına ve kendilerini yönetmeye dair hakları tanımamıştır. Miloseviç döneminde etnik temizlik büyük bir sıçrama göstermiş, birçok kişi yerlerinden edilmiş ya da hayatlarını kaybetmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, Kosova

milliyetçiliğini, Sırp karşıtı bir odakta şekillendirmiştir. Bu gelişme, 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığa ulaşması ile farklı bir boyuta geçmiştir.

3.4. Hırvatistan ve Slovenya: Yugoslavya Ardılı Farklı Avrupalar

Yugoslavya'yı meydana getiren ve bir ölçüde birlikte tutan ideolojidir. Yani Güney Slavlarını bir arada tutan bu dönemlerde komünizmdir. 1990 yılında Yugoslavya Meclisi seçimleri, bu ideolojik tutunmanın sonunun geldiğinin işareti olmuştur. Nisan'da Slovenya ve Mayıs'ta Hırvatistan seçimlerinde komünistler kaybetmiştir. Komünist liderlerin yerine gelen milliyetçi liderler, Yugoslavya'nın geleceğini belirlemiştir. Özellikle Sırp Lider Miloseviç'in bu hengâmede iktidara gelmesi, Yugoslavya'nın ekonomiden ziyade askeri güçle ayakta tutulabileceği düşünülmüştür. Öyle ki, bu düşünce Yugoslavya'dan ayrılanları, askeri olarak cezalandırılacağı yönünde bir kanıya dönmüştür. Ancak bu kanı, Slovenya Devlet Başkanı Milan Kocan tarafından hoş karşılanmamıştır. Kucan'a göre eğer ordu eyaletlerin iç işlerine karışır, Slovenya federasyondan derhal ayrılmalıdır (Azarkan, 2011: 54). Hırvatistan ise, Devlet Başkanı Franjo Tuğman ile Anayasa krizine yönelik başkanlık seviyesinde tartışma önerisi getirmiştir. Kısacası, Hırvatlar da Sırp'ların tutumlarından rahatsız olmuştur.

Yugoslavya'nın 1992 bütçesi protestoları da beraberinde getirmiştir. Bu bütçenin %81'inin Yugoslav ordusuna ayrılması, Hırvatlar ve Slovenler gibi gelişmeye çalışan ekonomiler için birer çılgınlıktı (Tatar-Toprak, 2011: 120). Böylece, Hırvatistan ve Slovenya, Sırp'ların bu savaş ekonomisini boykot etmek üzere, temsilcilerini Federal Meclis'ten çekmiştir. Yugoslavya'nın geleceğine dair Hırvat Lider Stephan Mejić'in konuşması da unutulmamalıdır: Yugoslavya daha fazla var olamayacak! (Keesings's Record of World Events, 1991).

Hırvatlar ve Slovenler, Sırp ve Boşnaklara göre farklıdır. Bu iki ülke alım gücünün yüksek ve işsizliğin düşük olması nedeniyle Batı Avrupa kültürüne kolay entegre olma şansı bulmuştur (Tatar-Toprak, 2011: 121). Öyle ki, Yugoslavya ardılı bu iki Cumhuriyet ilerleyen dönemlerde AB'ye üye olmayı başarmıştır. Slovenler ve Hırvatlar ekonomide farklı olmasının yanında, alfabe olarak da farklıdır. Diğerlerinin Kiril alfabesine karşılık bu iki devlet Latin alfabesini kullanmaktadır. Bu iki ülke günümüzde NATO çatısında yer almasında dile bağlı kültürel yakınlık elbette etkili olmuştur.

Kosova'nın özerkliğinin Sırp'lar tarafından kaldırılması, Slovenleri önemli bir ölçüde etkilemiştir. Bu aşamada muhalefet grupları oluşmuştur. Muhalefet grupları, 1989'da, 1918'e sembolik olarak gönderme yaparak bir Mayıs Deklarasyonu yayınladı, bu anlamda gruplar bağımsızlık taleplerini belirledi (Slovenia, 2020). Temel Şart yayımlanarak, Yugoslavya içinde kalmanın bazı şartları sunuldu. Egemenlik ve ulusal self determinasyon hakkının güvence altına alındığı, tüm ulusların ve azınlıkların eşit olması şeklindedir. Slovenya bu dönemde, anayasa değişikliği üzerine yoğunlaşmıştır. İnsan haklarını, siyasi özgürlükleri, demokrasiyi, mülk edinme hakkı da dâhil olmak üzere ekonomik özgürlüğü talep etmiştir. Ayrıca Slovenya'da Federal organlar ve Sloven dili kullanımı, Federasyona karşı mali ve orduya dair haklar saklı tutulmalıdır. Son olarak Slovenya'da ancak cumhuriyetin onayı ile olağanüstü hal ilan edilebileceğini açıklamıştır (Meier, 1999: 109). Bu anayasa değişikliğinin etkisinde,

ordunun arması mavi renk üzerine üç sarı yıldızla, Avrupa'ya ait olduğunun mesajı verilmiştir (Meier, 1999: 115). Bu anayasa ve ordu değişikliği, Yugoslav Sırp komünistleri tarafından kabul edilmez bulunmuş ve Miloseviç'in gelişi ile birlikte Slovenya'ya ekonomik yaptırımlar uygulanmıştır. Miloseviç'in buradaki amacı rekabet halinde olduğu Slovenleri, Yugoslavya dışına çıkarmaktır. Her ne kadar Slovenler, Yugoslav ekonomi pazarında kalmak istese de, Slovenlere yönelik Sırp baskı ve zulmü, ülkeyi Yugoslavya'dan bağımsızlığa yöneltmiştir (Meier, 1999: 116).

Slovenya'nın Yugoslavya'dan bağımsızlığı, ülkenin Avrupa Topluluğu'na katılım arzusu ile ilgilidir. Diğer ardıl cumhuriyetlere göre Slovenya AT kriterlerini karşılama yönünde hareket etti. Slovenlerin ayrıca, belirgin Sırp varlığının ve Sırplarla, Sırp-Hırvat ilişkilerinde olduğu gibi tarihsel sorunların olmaması, Sırpların Sloven bağımsızlığına kapı aralamanın ve Hırvatları, Yugoslavya içinde ittifaksız bırakmanın peşinde olduğu düşünülebilir (Meier, 1999: 153).

Hırvat Lider Tudjman, anti-Sırp düşüncesi ile 1990 seçimini kazandı. Tudjman, Hırvatistan'ın etnik olarak Sırpları ikinci sınıf vatandaşlar haline getirmek üzere çalıştı. Hırvatistan'ın bölünmesi, yine aynı yıllara denk gelmesi, Sırpların bu anti-Sırp tutumuna karşı hareketliliğidir (Bora, 1995: 131). Milliyetçi Hırvat hükümeti, eski faşist Hırvat devlet sembollerini kullanılma dayatmasını başlattığında, bir direniş meydana geldi.

Hırvatistan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle, Krajina bölgesindeki Sırplar ve diğer Sırpların bulunduğu bazı bölgelerde Yugoslavya'da kalma yönünde çalışmalara girdiler (Bora, 1995: 180). Bu dönemde ağırlıklı olarak Sırp ordusuna dönüşen Yugoslav ordusu Sırpları destekledi (Bora, 1995: 180-181). Çatışmalar meydana geldi ve Sırplar Hırvat topraklarının üçte birini kontrol altına aldı. Bu altı aylık çatışmada etnik açıdan çok karışık olan cumhuriyet bölgeleri fiilen bölündü.

SONUÇ

Samardzic Kosova miti ile ilgili olarak yalnızca bir ulusal fikir değil, aynı zamanda bir Sırp'ı bir Sırp yapan bir karakteri olduğunu söyler (Bieber, 2002: 98). Sırp milliyetçiliğin merkezinde değerlendirilebilecek olan Kosova miti, Sırp ulusal bilincinin gelişmesinde yeri önemlidir. Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından efsaneleştirilen Kosova Savaşı tarihsel olarak yıkıcı işlevini 90larda göstermiştir. Yugoslavya, Sırpların ideali olan Büyük Sırbistan için gerekli ortamı sağlayan bir oluşumdu ancak Kosova miti ve Sırp milliyetçi lider Miloseviç'in iktidara gelmesi ile birlikte Sırpların kaderi değişmiştir.

Sırp milliyetçiliğin korunması ve yaşatılması için büyük çabalar gösteren Sırp Ortodoks Kilisesi Sırplar için önemli bir kurumdur. Kosova Savaşı Sırpların Büyük Sırbistan idealine ve merkezizetçiliğine karşısında büyük bir kayıptır. Bu savaştan sonra Sırplar kendi deyimleri ile Türk boyunduruğu altına girmiştir.

Osmanlı döneminde tek varlığına izin verilen Sırp Ortodoks Kilisesi ile Sırp milliyetçiliğin kökleri eşgüdümlüdür. Sırp Ortodoks Kilisesi milliyetçiliği kilise ve manastırlar inşası üzerinden sürdürerek, Kosova'nın Sırplar adına tarihi bir yer olmasında öncülük etmiştir. Kosova bu gelişmeler üzerine Sırplar için tarihsel yaşam alanı olması kaçınılmazdır. Ancak büyük göç ile birlikte Sırplar buralardan göç etmek zorunda kalmış ve yerlerini Arnavutlara bırakmıştır. Arnavut ve Sırp tarihi tezlerinin

çakıştığı Kosova hangi ulusa ait olduğu konusunda anlaşılabilmesi, iki ulus arasında çatışmaların kaynağı olmuştur.

Sırp için tarih 1989 yılında Miloseviç'in tarihi konuşması ile değişmiştir. Bu dönemden sonra Sırp Tanrı'nın seçilmiş halkı olmaktan, Balkanlarda güvenilir bir ulus olma yoluna girmişlerdir. Bir başka deyiş ile Sırp bu dönemde kutsal motifinden lanetlenmiştir. Sırp milliyetçiliği ardıl cumhuriyetler üzerinde büyük etkileri olması ile birlikte farklı milliyetçi liderler Balkanlarda iktidara gelmiş ve Yugoslavya'nın dağılma süreci başlamıştır. Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte önce Karadağ'ı sonra da Kosova'nın bağımsızlığı ile Sırp tarihi Büyük Sırbistan hayalini geride bırakmak zorunda kalmıştır. Kısacası Kosova miti ulusal bilincin gelişimi için oluşturulurken 1989 sonrası bu mitin bir ayrışma, ötekileştirme aracı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKSAKAL, E. (2015). Modernist Milliyetçi Kuramlar Işığında Türk Milliyetçiliğine Bakış. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S, 54, 203-222.
- ANSCOMBE, F. F. (2006). The Ottoman empire in recent international politics-II: the case of Kosovo. *The International History Review*, 28(4), 758-793.
- ANZULOVİĆ, B. (1999). *Heavenly Serbia: From myth to genocide*. NYU Press.
- AZARKAN, E. (2011). Slovenya, Hırvatistan ve Bosna'nın bağımsızlık mücadeleleri ve Yugoslavya'nın dağılışı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 52-91.
- BABUNA, A., & DOĞUŞU, B. U. (2000). *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- BORA, T. (2018). *Yugoslavya/Milliyetçiliğin Provokasyonu*. İletişim Yayınları.
- CAN, F. (2013). *Balkanlar'da Milliyetçilik ve Kosova'nın Bağımsızlık Süreci*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DANIŞMEND, İ. H. (1961). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi (Vol. 1)*. Türkiye Yayınevi.
- ETTY, J. (2009). Serbian Nationalism and the Great War. *History Review*, (63), 40.
- BİEBER, F. (2002). Nationalist mobilization and stories of Serb suffering: The Kosovo myth from 600th anniversary to the present. *Rethinking history*, 6(1), 95-110.
- GELLNER, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı-Behar ve Günay.
- GREENAWALT, A. (2001). *Kosovo Myths: Karadzic, Njegos, and the Transformation of Serb Memory*. spacesofidentity. net.
- HALAÇOĞLU, Y. (1992). *Kosova Savaşı. I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri*, 26 Nisan 1989, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 29-33.
- Hürriyet, NATO'nun Yeni Strateji Arayışları ve Kosova, Nisan 1999.
- HOBBSAWM, E. J. (2012). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge university press.
- UZGEL, İ. (1992). Sosyalizmden Ulusçuluğa: Yugoslavya'da Ulusçuluğun Yeniden Canlanması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(01).
- İZETBEGOVİĆ, A., Erkilet, A., Demirhan, A., & Öz, H. (2003). *Tarihe tanıklığım*. Klasik.

- KARPAT, K. H. (2012). Balkanlar'da Osmanlı mirası ve milliyetçilik. Timaş Yayınları.
- MEIER, V. Yugoslavia: A History of its Demise, trans. Sabrina P. Ramet (London and New York, 1999).
- BASKIN, O. (1997). Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli. Ankara: Bilgi Yayınları.
- ÖZKAN, A. (2016). Balkan Savaşları'nda Sırpların Müslümanlara Yönelik Gayri İnsanî Uygulamaları. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, (15), 23-54.
- POULTON, H. (2000). The muslim experience in the Balkan states, 1919-1991. Nationalities papers, 28(1), 45-66.
- REĞEP, J. (1991). The Legend of Kosovo. Oral Tradition, 253-265.
- SANCAKTAR, C. (2008). 1980 Sonrası Yugoslavya'da Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği. Uluslararası Balkan Kongresi, 89-120.
- SEVER, M (2016). Japanese Mythology and Nationalism: Myths of genesis, Japanese identity, and Familism. The International Conference on Japan & Japan Studies 2016 Official Conference Proceedings, ss. 1-8.
- SÖNMEZOĞLU, F. (2000). Uluslararası ilişkiler sözlüğü. Der Yayınları.
- SMITH, A. D. (1995). Küreselleşme çağında milliyetçilik. Çev. Derya Kömürcü). İstanbul: Everest Yayınları.
- TAŞKIRAN, C. (2009), Kosova'nın Bağımsızlık İlanı ve Sonrasındaki Gelişmeler, I. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi Bildiri Kitabı, Priştine, Kosova
- TATAR, V., & Toprak, N. G. (2011). Eski Yugoslavya'nın Bölünmesinde İçsel Dinamiklerin Etkisi. İzmir Üniversitesi Uluslararası Bölgesel ve Küresel Dinamikler Konferansı, 109-119.
- TÜRBEDAR, E. (2006), "Karadağ'ın Bağımsızlığında Büyük Final", Stratejik Analiz, Sayı 72, Nisan 2006, 48-60.
- UĞURLU, M. (2010). Sırp Milliyetçiliğinde Kosova Efsanesinin Yeri ve Önemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- T. C. Dışişleri Bakanlığı Ocak Ayı Dış Politika Gelişmeleri, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/hk/01/1/03.htm>.
- ÜLGER Kaya, İ (2013). Balkanlarda Barış ve Güvenliğin Tesisinde AB'nin Rolü. Kongre Bildirileri Kitabı, Uluslararası Güvenlik Kongresi, 119-133.
- YİĞİT, Y. (2009). Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti. Turkish Studies, 4, 8.
- ZİROJEVIĆ, O. 2000. "Kosovo in the Collective Memory." In The Road to War in Serbia, ed. N. Popov. Budapest, Hungary: CEU Press.

KARIŞIK DİLLİ ESERLERİN FONETİK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özet

XIII-XV. yüzyıllar arasında Anadolu’da mevcut olan yazı dilinde Doğu Türkçesinin özellikleriyle birlikte Batı Türkçesinin özellikleri bir arada görülür. Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan bu dönemin fonetik özellikleri birbirinden tamamen ayrılmamakla birlikte bir geçiş sürecini de beraberinde getirir. Oğuzların çeşitli nedenlerden dolayı batıya göç etmesi ve Anadolu’ya gelip geldikleri yerleri Türkleştirmeleri siyasi, sosyal ve dil açısından da bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu geçiş dönemi “olga-bolga sorunu” olarak da adlandırılan karışık dilli eserlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. İşte bu dönemde hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini bir arada bulunduran eserler “karışık dilli eserler” olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada Ali’nin Kıssa-i Yusuf’u, Kitâb-ı Güzîde ve Ferâ’îz Kitâbı adlı üç karışık dilli eser ses bilgisi bakımından incelenmiştir. Mevcut olan karışık dillilik özellikleri incelenen üç eserde belirlenmiş ve bu özellikler sayısal verilerle ortaya çıkarılmıştır. Sayısal verilerden elde edilen sonuçlardan hareketle incelenen eserler hakkında çıkarıma ulaşılmış ve eserlerde fonetik bakımdan dikkat çeken özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada tarama ve sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı mevcut olan karışık dillilik özelliklerini, incelenen eserler üzerinde sayısal verilerden yola çıkarak belirlemek ve incelenen eserlerde dikkat çeken özellikleri ortaya koyabilmektir. Tespit edilen bu özellikler temel alınarak belirli çıkarımlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karışık Dilli Eserler, Fonetik Özellikler, Ses Olayları.

AN EVALUATION ON THE PHONETIC PROPERTIES OF MIXED LANGUAGE WORKS

Abstract

XIII.-XV. between the centuries the characteristics of Eastern Turkish and Western Turkish are seen together in the written language that existed in Anatolia. The phonetic features of this period which is called Old Anatolian Turkish are not completely separated from each other but they also bring about a transition process. Oghuses migrated to the west for various reasons and Turkied the places they came to Anatolia and brought some changes in terms of political social and language. The transition period in question paved the way for the formation of mixed language works also known as the “olga-bolga” problem”.In this period the works that have the language features of both Eastern Turkish and Western Turkish together are called “mixed language works”. In this study Ali’s Kıssa-i Yusuf, Kitâb-ı Güzîde and Ferâ’îz Kitâbı were studied in terms of phonetics. The existing mixed linguistic features were determined in three works examined and these features were revealed with numerical data. Based on the results obtained from the numerical data an inference has been reached about the studied works and it has been tried to determine the phonetic features in the works. In this study screening and classification method was used. The aim of the study is to determine the features of mixed linguistic based on the numerical data on the studied works and to reveal the remarkable features of the works examined. Based on these features certain conclusions have been reached.

Key words: Mixed Languages Works, Phonetic Features, Vokal Events.

Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi

(MİKAD)

CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Fatma KOÇ İnönü
Üniversitesi, Dr.,
kocfatma2708@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-6828-
1679

Gönderim Tarihi
Recieved
18. 05.2020

Kabul Tarihi
Accepted
28.05.2020

Atıf
KOÇ, F. (2020). “Karışık Dilli
Eserlerin Fonetik Özellikleri
Üzerine Bir Değerlendirme”,
Milli Kültür Araştırma
Dergisi, (4/1). 55-68.

Giriş

Hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin ses ve şekil özelliklerini bir arada bulunduran eserler “karışık dilli eserler” olarak tanımlanmaktadır. Eski Oğuz Türkçesi, 13. yüzyılda başlar ve 16. yüzyıl başlarına dek sürer (Ercilasun, 2004: 442). O dönemde Anadolu’ya Oğuz boyuyla birlikte başka boylar da göç etmiştir. Göç durumunun neden olduğu sosyal ve kültürel etkileşim, dil üzerinde de etkili olmuştur. Dolayısıyla fonetik ve morfolojik anlamdaki değişiklikler karışık dilli eserlerin meydana gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazı dili oluşumu yeni olduğu için batıya göç eden Oğuz boyları kendi ağız özelliklerini eserlere yansıtmışlardır. Yani Oğuz boyları Anadolu’ya göç ederken Oğuzlardan olmayan başka müellifler de bulunmaktaydı. Bu müellifler Anadolu’ya geldiklerinde oluşturdukları eserlere Doğu Türkçesinin özelliklerini de dâhil etmişlerdir. Dolayısıyla o dönemde göçlerden kaynaklanan bir sözlü kültür meydana gelmiştir. Sözlü kültür ile yazılı kültürün kesişmesi, dil özellikleri açısından bazı ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Söz konusu süreç, “olga-bolga sorunu” olarak da adlandırılan karışık dilli eserlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi içerisinde yer alan ve bir geçiş dönemini temsil eden karışık dilli eserler, fonolojik ve morfolojik açıdan birtakım noktalarda farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla karışık dilli eserler üzerinde bu yönde incelemeler yapılması, ayrışan ve ortaklaşan özelliklere dair daha belirgin sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.

Karışık dilli eserlerin sayısı metinlerin varlığı ve günümüze ulaşabilme durumuna göre değişebilmektedir. Bu konu üzerine yazılan eserlerde dilciler farklı görüşler belirtmişlerdir. Çalışma oluşturulurken Ali’nin Kıssa-i Yusuf’u, Kitâb-ı Güzîde ve Manzûme-i Ferâôiz olmak üzere üç karışık dilli eser dikkate alınmıştır. Eserlerin metin kısımları taranarak fonetik ve morfolojik incelemeler gerçekleştirilmiştir. Metinlerin fonetik yapısı değerlendirilirken Ali Cin’in üzerinde çalıştığı Kıssa-i Yusuf adlı doktora tezinden, Serhat Küçük’ün yayınladığı Kitâb-ı Güzîde adlı eserden ve Eyüp Sertaç Ayaz’ın yayınladığı Manzûme-i Ferâôiz adlı eserden yararlanılmıştır.

Kıssa-i Yusuf’un yazarı Ali hakkında pek fazla bilgi yoktur. Karışık dilli eserlerin ses özelliklerini taşıyan Kıssa-i Yusuf, Türk edebiyatında yazılan ilk Yusuf kıssasıdır. Dörtlükler biçiminde yazılmıştır. Yusuf ile Züleyha’nın aşk hikâyesi konu edilmiştir. Eserde hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özellikleri görülmektedir. Kitâb-ı Güzîde Ebû Nasr bin Tahir bin Muhammed es-Serahsî tarafından yazılmıştır. Yazarı hakkında pek fazla malumat bulunmamaktadır. Dinî konuları ele alan bir eserdir. Kitâb-ı Güzîde’den ilk olarak Mehmed Fuad Köprülü söz etmiştir (Küçük, 2014: 24).

Ferâôiz Kitabı ise miras dağılımını konu edinen karışık dilli bir eserdir. Manzum olarak, klasik yazım usulü ile –besmele, hamdele ve salvele- yazılan eserin adı belirtilmemiş, manzum olarak yazılması ve konusu dikkate alınarak Manzûme-i Ferâôiz olarak adlandırılmıştır (Ayaz, 2016: 23).

Amaçlar

Çalışmanın sınırları karışık dilli eserlerin ses ve şekil özelliklerini içeren Kıssa-i Yusuf, Kitâb-ı Güzîde ve Manzûme-i Ferâôiz olmak üzere üç eserle çizilmiştir. Bu çalışmada amaç, mevcut olan karışık dillilik özelliklerini, incelenen eserlerde sayısal

verilere dayandırarak ortaya koyabilmek ve ulaşılan sayısal verilerden yola çıkarak çıkarıma ulaşabilmektir. Bir diğer amaç ise eserlerde dikkat çeken fonetik özellikleri ortaya koyabilmektir.

Yöntem

Çalışmada tarama ve sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi kullanılarak üç ayrı metnin bütün fonetik ve morfolojik özellikleri belirlenmiştir. İkinci aşamada, elde edilen ses ve şekil özellikleri başlıklarına göre tasnif edilmiş ve sayısal veriler belirlenmiştir. İncelenen eserlerde fonetik bakımdan farklılık gösteren özellikler ifade edilerek çıkarımlara ulaşılmıştır. Kıssa-i Yusuf *KY*, Kitâb-ı Güzîde *KG*, Ferâôiz Kitâbı (Manzûme-i Ferâôiz) ise *FK* şeklindeki kısaltmalarla belirtilmiştir. Ses değişimleri ise Eski Anadolu Türkçesi döneminden Türkiye Türkçesi dönemine doğrudur. Eski Anadolu Türkçesi *EAT*, Türkiye Türkçesi ise *TT* şeklindeki kısaltmalarla ifade edilmiştir.

1. ÜNLÜ OLAYLARI

Karışık dilli eserlerde birçok ünlü hadisesi gerçekleşmiş olmakla birlikte bunların içerisinde göze çarpan en önemli unsur kapalı *e* durumudur. Kapalı */e/* Eski Türkçeden beri getirilen belli sözcüklerde yer almıştır. Bunlar *vêr-*, *yê*, *dê-*, *gêrcek*, vb.

Kapalı */e/*, Arap harfli metinlerde bazı durumlarda *i* ile yazılmış, bazı durumlarda elif harfinin üzerine hemze konularak belirtilmiştir. Yani imla noktasında bir ikilem söz konusudur. Çünkü Arap harfli metinlerde bu ses, belirgin şekilde anlaşılır değildir. Arap alfabesi, ünlüleri *ا, و, و* olmak üzere üç harfle gösterir. Dolayısıyla bu alfabe kapalı */e/* sesiyle birlikte dokuz ünlüsü olan bir dili göstermek için yetersiz kalmıştır. Kapalı */e/* sesi Orkun metinlerinde imlâdan takip edilemiyorsa da, Yenisey metinlerinde müstakil bir harf ile temsil edildiği için, Eski Türkçedeki varlığı bilinmektedir (Gülsevin-Boz: 2004: 52). Ünlü uyumu noktasında ise kalınlık-incelik uyumu tam bir şekilde mevcuttur. Ancak dudak uyumu bazı eklerin düzlük yuvarlaklık durumundan ötürü tam değildir. Birtakım eklerin sadece yuvarlak biçimde kullanılması dudak uyumunun bozulmasında etkili olmuştur.

1.1. Ünlü İncelmesi

Ünlü incelmesi incelenen karışık dilli eserlerde görülen bir ses hadisesidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında birçok örneği bulunmaktadır. Ünlü uyumu bakımından, Eski Türkçede dil benzeşmesinin kurallı olarak yürürlükte olduğunu görüyoruz (Korkmaz, 2013: 46).

EAT TT

/e/ > /a/ *teŋri > tanrı KY*

1.2. Ünlülerde Art Damaksillaşma

İnce ünlüyle devam etmesi gereken sözcüklerde kalın ünlülerin kullanılması, kalınlık-incelik uyumunun bozulmasını engel olmuştur. Ancak bu durumun istisnaları da görülebilmektedir. Kalınlık-incelik uyumunu bozan bazı eklerdeki ünlüler sözcüğün bünyesinde kalınlaşarak uyuma girmiştir.

EAT TT

/a/ > /e/ ardaş > kardeş *KY*
/a/ > /e/ ardaş+ı+n > kardeş+i+n *FK*
/a/ > /e/ peygambar+lık > peygamber+lik *KY*
/a/ > /e/ yağı > yeni *KY*
/ı/ > /i/ dağı > dahi *FK*
/ı/ > /i/ inan-dı-lar > inan-dı-lar *KY*
/ı/ > /i/ vağıt > vakit *KG*
/ı/ > /i/ yağı > yeni *KY*

1.3. Ünlü Düzleşmesi

Ünlü düzleşmesi, yuvarlak ünlülerin düz ünlülere dönüşmesi durumudur. Ayrıca birtakım ekler sadece düz biçimde kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: -dI, +kI, -GI, +CI, +dIn, -mlş, -sIz, -sIn, -(y)IcI ...

EAT TT

/e/ > /ö/ beyle > böyle *KY*
/e/ > /ö/ eyle > öyle *KY*
/e/ > /ü/ kör-er > gör-ür *KY*
/ı/ > /u/ doğrı > doğru *KY*
/ı/ > /u/ dol-dır-đıl > dol-dur-đıl *KY*
/ı/ > /u/ onşı > komşu *KG*
/ı/ > /u/ uzı > kuzu *KY*
/ı/ > /u/ oğıl > oğul *KG*
/ı/ > /u/ oğı-dı > oku-du *KY*
/ı/ > /u/ ol-dı > ol-du *KY*
/ı/ > /u/ on+unçı > on+uncu *KY*
/ı/ > /u/ uç-dı > uç-tu *KY*
/ı/ > /u/ yoğ+sıl > yok+sul *KG*
/i/ > /ü/ kiçik > küçük *KY*
/i/ > /ü/ tört+ünçi > dört+üncü *KY*
/i/ > /ü/ üç+ünçi > üç+üncü *KY*

1.4. Kapalı /è/ Kullanımı /e/ < /i/, /i/ < /e/

Kapalı e, i-e değişikliğinin bir safhası olup açık e ile i arasında bir vokaldir (Ergin, 2009: 57). Kapalı /e/ ünlüsünün yazım açısından kullanımı karışıklık göstermektedir. Arap harfli metinlerde kapalı /e/ ünlüsünün gösterilmesi, karışıklığı doğuran asıl sebeptir. Bu karışıklığı Yenisey yazıtlarında da görmek mümkündür. Yenisey yazıtlarında özel bir işareti olan kapalı è sesi ise bazı sözcüklerde gösterilirken

bazılarında gösterilmemektedir (Yıldırım, 2019: 17). İncelenen karışık dilli metinlerde kapalı /e/ sıkça kullanılmıştır.

EAT TT

- /è/ > /i/ ègü > iyi *KY*
/è/ > /i/ èygü > iyi *KY*
/è/ > /i/ gène > gine *KY*
/è/ > /i/ yène > yine *KY*
/i/ > /è/ bil+i+n+den > bèl+i+n+den *KG*
/i/ > /è/ biş > bēş *KG*
/i/ > /è/ di-di > dē-di *KG*
/i/ > /è/ di-dü-k > dē-dü-k *KY*
/i/ > /è/ di-r > dē-r *FK*
/i/ > /è/ girçek+lig+i > gērçek+lik+i *KG*
/i/ > /è/ girü < gēri *KG*
/i/ > /è/ id-e-m > éd-e-m *FK*
/i/ > /è/ kirü > gēri *KY*
/i/ > /è/ vir > vēr *FK*
/i/ > /è/ vir-di > vēr-di *KG*
/i/ > /è/ yidi+nci > yēdi+nci *KG*

1.5. Ünlü Yuvarlaklaşması

Yuvarlaklaşma, karışık dilli eserlerde oldukça sık karşılaşılan bir ses hadisesidir. Düz bir ünlünün, yanındaki ünsüzün etkisiyle yuvarlak sıradan ünlüye dönüşmesi: kabuk, kavur-, kavuş-, savun-, avuç, yağmur, sıvur-, süpür-, çöz- vb (Korkmaz, 1992: 174). Düzlük-yuvarlaklık uyumunun tam olarak yerleşmemesinin nedeni de yine yuvarlaklaşmadır. Birçok ek sadece yuvarlak formda kullanılmıştır. Dolayısıyla düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmuştur.

EAT TT

- /u/ > /a/ kı1-ur > kıl-ar *KY*
/u/ > /a/ kı1-ur > kıl-ar *KG*
/u/ > /ı/ altun > altın *KY*
/u/ > /ı/ al-ur > al-ır *KY*

EAT TT

- /u/ > /ı/ aş-ur-dı-lar > aş-ır-dı-lar *KY*
/u/ > /ı/ cân+suz+dan > cân+sız+dan *KG*
/u/ > /ı/ dat+lu > tat+lı *KY*
/u/ > /ı/ kaygu+lu > kaygı+lı *KY*

/u/ > /ɪ/ s̱anduḵ+dan > sandık+tan *KY*
/u/ > /ɪ/ sat-u+y+a > sat-ɪ+y+a *KY*
/u/ > /ɪ/ taẕu > tazı *KY*
/u/ > /ɪ/ toḱuz+ınç̱ı > dokuz+uncu *KY*
/u/ > /ɪ/ ulduz+lar > yıldız+lar *KY*
/ü/ > /e/ dé-y-ü > di-y-e *KY*
/ü/ > /e/ di-y-ü > di-y-e *FK*
/ü/ > /e/ di-y-ü > di-y-e *KG*
/ü/ > /i/ bel+lü > bel+li *KY*
/ü/ > /i/ ben+üm+çün > ben+im+için *KY*
/ü/ > /i/ berü > beri *KY*
/ü/ > /i/ bil-ür > bil-ir *KY*
/ü/ > /i/ degül > değil *FK*
/ü/ > /i/ düb+i > dip+i *KY*
/ü/ > /i/ girü > geri *FK*
/ü/ > /i/ incü > inci *KY*
/ü/ > /i/ işit-düg+üm > işit-dik+im *KG*
/ü/ > /i/ kel-ür > gel-ir *KY*
/ü/ > /i/ kendü > kendi *KY*
/ü/ > /i/ kendü > kendi *FK*
/ü/ > /i/ kirü > geri *KY*
/ü/ > /i/ nesne+n+üṉ > nesne+n+in *KG*
/ü/ > /i/ terâzi+y+e > terâzi+y+e *KY*
/ü/ > /i/ üçün > için *KY*
/ü/ > /i/ yet-ür-ip > yet-ir-ip *KY*
/ü/ > /i/ zâid+üṉ > zâid+in *FK*
/ü/ > /i/ zevce+n+üṉ > zevce+n+in *FK*

1.6. Ünlü Daralması

Geniş ünlülerin dar ünlülere dönüşmesi, karışık dilli metinlerde rastlanan bir ses hadisesidir. /a/ ünlüsü /ɪ/ ya da /u/ ünlüsüne, /e/ ünlüsü i ya da /ü/ ünlüsüne dönüşerek daralır. Geniş ünlü ile biten fiillerin /-yor/ ekini alması sonucu söz konusu geniş ünlü daralır. Bu noktada /y/ konsonantının daraltıcı etkisi devreye girer. Ancak incelenen metinlerde ünlü daralması çoğunlukla, sözcüklerin ek almasına bağlı olarak

gerçekleşmemiştir. İncelenen karışık dilli metinlerde ünlü daralması, sözcüklerin ilk hecesinde veya son hecesinde görülmüştür.

EAT TT

/ɪ/ > /a/ *Öışk+1 > aşk+1 KY*

/ɪ/ > /a/ *yalavıç > yalavaç KY*

/ɪ/ > /a/ *yığ+la-r > ağ+la-r KY*

/ɪ/ > /a/ *yığaç > ağaç KY*

1.7. Ünlü Düşmesi

İkiden fazla heceli sözcüklerin ek alması sonucu orta hecedeki ünlülerin düşmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. İkinci hecelerde dar ünlü bulunduran sözcüklerin ek almaları sonucunda ikinci hecede bulunan dar ünlü düşebilmektedir. Ancak bu durumun istisnaları görülebilmektedir. “fasıl” sözcüğünde ikinci hecede bulunan “ı” ünlüsü ek aldıktan sonra düşmüştür. Taranan metinlerde ünlü düşmesi hadisesi, genellikle bu şekilde meydana gelmiştir.

ağz+ı+n+a KG → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

aşl+1 KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

aşl+1 FK → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

bağr+1 KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

faşl+1 FK → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

hayr+1 KG → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

hayr+ıla FK → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

ğarn+ı+n+a KG → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

nağş KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

nağm+1 FK → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

Öağl+a KG → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

Öağl+1 KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

Öağl+1 FK → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

Öayb+1 KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

şabr KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

vaşf+1 KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

emr+i+n+den KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

fehm+i KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

fikr+e KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

hük+m+i+n+e KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

nefs+i KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

vağt+i KY → /ɪ/ ünlüsü düşmüştür.

buyruğ+um *KG* → /u/ ünlüsü düşmüştür.

kaş-up *KY* → /u/ ünlüsü düşmüştür.

uyku *KY* → /u/ ünlüsü düşmüştür.

gögs+i+n+e *KG* → /ü/ ünlüsü düşmüştür.

könl+i+n *KY* → /ü/ ünlüsü düşmüştür.

1.8. Önlük-Arthık Uyumu

Türkçede kalınlık-incelik uyumu tam olarak yerleşmiştir. “-yor, -ken, -leyin, -mtrak, -gil, -ki” ekleri kalınlık-incelik uyumunu bozan eklerdir. Türkçe kökenli olmayan sözcüklerde kalınlık-incelik uyumu aranmaz. Kitâb-ı Güzîde’de ve Manzûme-i FerâÖiz’de Arapça ve Farsça kökenli sözcükler oldukça fazladır. Dolayısıyla bu sözcükler uyum haricinde tutulmuştur. Taranan karışık dilli metinlerde mevcut olan Türkçe kökenli sözcüklerde uyuma aykırı olan sözcükler tespit edilmiştir.

ağ+la-r-ken *KY*

diğ+le-meğ+a *KY*

ıd-gil *KY*

inan-ma-sa *KG*

sa-t-ar miz *KY*

kı1-1-vir *KG*

1.9. Dudak Uyumu

İncelenen karışık dilli eserlerde dudak uyumu bulunmamaktadır. Türkçenin tarihî dönemleri içerisinde çeşitli sebeplerle yuvarlaklaşmanın yoğun olduğu Eski Anadolu Türkçesinde bu uyumsuzluk, kendini daha da kuvvetli göstermektedir (Cin-Akyıldız: 2013: 76). Birtakım eklerin sadece yuvarlak biçimde kullanılması dudak uyumunun yerleşmemesine yol açmıştır.

ay-r-uğ *KG*

azuğ+um+dur *KG*

ben+üm *KG*

bu+n+1 *FK*

bul-ıcağ *FK*

bul-ın-sa *FK*

girü *FK*

suç+suz+1 *KY*

sür-di *KY*

şes-üp *KY*

tamuğ *KY*

2. ÜNSÜZ OLAYLARI

2.1. Ötümlüleşme

Ötümlüleşme olayı karışık dilli eserlerde rastlanan bir ses olayıdır. Bu ötümlüleşme hadisesi t-d, k-g, ç > c, p > b ünsüzleri arasında tespit edilebilmektedir (Şahin, 2013: 43). İncelenen metinlerde $b < p$, $c < ç$, $d < t$, $ğ < k$ şeklindeki ötümlüleşme hadiseleri tespit edilmiştir.

EAT TT

- /b/ > /p/ bahâ > pahâ *KY*
- /b/ > /p/ barça > parça *KY*
- /b/ > /p/ barmağ+lar+ı+n > parmak+lar+ı+n *KY*
- /b/ > /p/ sebep > sebep *KY*
- /d/ > /t/ dağ-ıp > tak-ıp *KY*
- /d/ > /t/ dağ-dı-lar > tak-tı-lar *KY*
- /d/ > /t/ dara-ğuban > tara-ğuban *KY*
- /d/ > /t/ dart-ar > tart-ar *KY*
- /d/ > /t/ dat+lu > tat+lı *KY*
- /d/ > /t/ dörd > dört *FK*
- /d/ > /t/ dut-a > tut-a *KY*
- /d/ > /t/ dut-an+lar > tut-an+lar *FK*
- /d/ > /t/ dut-ğıl > tut-ğıl *KY*
- /d/ > /t/ dür+lü > tür+lü *KY*
- /d/ > /t/ id-se > et-se *FK*
- /d/ > /t/ işid-düg+ünj > işit-tig+in *KY*
- /d/ > /t/ kırd > kurt *KY*
- /ğ/ > /k/ kıyas > kıyas *KY*
- /ğ/ > /k/ sağın-duğ+ı > sakın-dığ-ı *KY*

2.2. Ötümsüzleşme

Ötümsüzleşme olayı karışık dilli eserlerde tespit edilen bir ses olayı olmakla birlikte karışık dilli eserler için çok da karakteristik bir özellik değildir. Bu yüzden Eski Anadolu Türkçesindeki örnekleri ötümlüleşmeye göre daha azdır (Şahin, 2013: 43).

EAT TT

- /ç/ > /c/ altı+nçı > altı+ncı *KY*
- /ç/ > /c/ ançağ > ancak *KY*
- /ç/ > /c/ beş+inçi > beş+inci *KY*
- /ç/ > /c/ dörd+ünçi > dörd+üncü *KY*

/ç/ > /c/ inçi > inci *KY*
/ç/ > /c/ kararı+çık > kararı+cık *KY*
/ç/ > /c/ oğlan+çuk+ğa > oğlan+cık+a *KY*
/ğ/ > /k/ yoğ-i-di > yok-i-di *KG*
/k/ > /g/ keç-di > geç-ti *KY*
/k/ > /g/ kel > gel *KY*
/k/ > /g/ kere-k > gere-k *KY*
/k/ > /g/ ket-ür-üp > get-ir-ip *KY*
/k/ > /g/ kibi > gibi *KY*
/k/ > /g/ kiy-ür-di > giy-dir-di *KY*
/k/ > /g/ kön-dür-di > kön-dür-dü *KY*
/p/ > /b/ pıçak > bıçak *KY*
/t/ > /d/ kit-er > gid-er *KY*
/t/ > /d/ tağ+da > dağ+da *KY*
/t/ > /d/ tamar+1+n+a > damar+1+n+a *KY*
/t/ > /d/ teng > denk *KY*
/t/ > /d/ tē-y-ü > de-y-ü *KY*
/t/ > /d/ toğ-ar-ken > doğ-ar-ken *KY*
/t/ > /d/ toğuz+unç1 > dokuz+uncu *KY*
/t/ > /d/ tavar > davar *FK*
/t/ > /d/ toğuz+dur > dokuz+dur *FK*
/t/ > /d/ toğuz+ıncı > dokuz+uncu *KG*
/t/ > /d/ tur-dı > dur-du *KG*

2.3. Sızıcılışma

Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle sızıcı ünsüze dönüşmesi (Korkmaz, 1992: 135). Karışık dilli eserlerde sıkça karşılan bir ses olayıdır.

EAT TT

/h/ > /k/ yoğ+sıl+1+n+a > yok+sul+u+n+a *KG*

/ş/ > /c/ ni+şe > ni+ce *KY*

2.4. Ünsüz Düşmesi

İncelenen karışık dilli metinlerde ilk ve orta hecede ünsüz düşmesi tespit edilmiştir.

EAT TT

Ø > /l/ keltür-di-ler > getir-di-ler *KY*

Ø > /n/ bu+lar > bu+n+lar *FK*

Ø > /v/ ur-du-m > vur-du-m *KG*

Ø > /v/ ur-un-dı > vur-un-du *KY*

Ø > /y/ kıo-ma > ko-y-ma *FK*

2.5. Ünsüz Uyumu

Birtakım eklerin sert veya yumuşak olma durumundan dolayı ünsüz uyumu yoktur. Yani sert ünsüzle biten bir sözcük yumuşak ünsüzle başlayan bir ek aldığımda ünsüz uyumu sağlanamamaktadır. Ünsüz uyumu, incelenen karışık dilli eserlerde tespit edilen bir ses olayıdır. Aşağıda ünsüz uyumunun olmadığı örnekler sıralanmıştır.

EAT TT

/d/ > /t/ ağ+laş-dı-lar > ağ+laş-tı-lar *KY*

/d/ > /t/ ak-dı > ak-tı *KY*

/d/ > /t/ art-dı > art-tı *KY*

/d/ > /t/ ayet+de > ayet+te *KG*

/d/ > /t/ bahis+dür > bahis+tir *KG*

/d/ > /t/ bak-dı > bak-tı *KY*

/d/ > /t/ bak-dı > bak-tı *KG*

/d/ > /t/ çık-dı > çık-tı *KY*

/d/ > /t/ ey-it-di > ey-it-ti *KG*

/d/ > /t/ hâkîkat+dür > hakikat+tir *FK*

/d/ > /t/ it-di > it-ti *FK*

/d/ > /t/ kaç+dur > kaç+tır *FK*

/d/ > /t/ kıbrıs+da > kıbrıs+ta *FK*

/d/ > /t/ uçmak+da > uçmak+ta *KG*

/d/ > /t/ yara-t-dı > yara-t-tı *KG*

2.6. m > b

m > b dönüşümü karışık dilli eserlerin en belirgin özellikleri arasındadır. m'li ve b'li ifadelerin birlikte kullanılması hem Doğu Türkçesine hem de Batı Türkçesine ait özelliklerin bir arada kullanıldığının göstergesidir. Dolayısıyla metinlerde bu örnekleri görmek mümkündür. Ön sesteki b- > m- dönüşümü bakımından, bugün Oğuz-Türkmen lehçelerinin genellikle b- yönünde olduğu bilinmektedir (Korkmaz, 2013: 46).

EAT TT

/m/ > /b/ men > ben *KY*

/m/ > /b/ miñ > bin *KY*

/m/ > /b/ mu+n+ça > bu+n+ca *KY*

/m/ > /b/ mu+n+dan > bu+n+dan *KY*

2.7. Dudaksillaşma

n içseste p-b çift dudaksılları önünde genellikle m geniz çift dudak sesine döner (Banguoğlu, 2015: 105). İncelenen metinlerde dudaksillaşma örneklerine rastlanmıştır.

EAT TT

n > m konuşı > komşu *KG*

n > m sünbül > sümbül *KY*

Sonuç

Karışık dilli eserler, bir geçiş dönemini temsil ettiği için fonetik yapı bakımından birtakım farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıklar ise Batı Türkçesinin zeminini hazırlayan bir yapıyı teşkil etmektedir. Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u, Kitâb-ı Güzîde ve Ferâ'îz Kitâbı adlı eserlerin fonetik özellikleri, metinlerden verilen örnekler üzerinde incelenmiştir. Eserlerde karışık dilliliğe ait olan dil özellikleri tespit edilip sayısal verilere ulaşılmış ve tespit edilen özellikler birbiriyle mukayese edilmiştir. Ayrıca incelenen üç eserde göze çarpan farklı özellikler belirtilerek çıkarımlara ulaşılmıştır.

İncelenen karışık dilli eserlerde **b-'li** ve **m'li** kullanımlar birlikte görülmüştür. Ancak bu özelliğin tamamına yakını Kıssa-i Yusuf'ta görülmüştür. Bu özellik Kitâb-ı Güzîde'de ve Ferâ'îz Kitâbı'nda oldukça az sayıda tespit edilmiştir. İncelenen karışık dilli eserlerde **b-'li** ve **b ünsüzünün düşmüş şekli** bir arada kullanılmıştır. Bu özelliğe en çok Kıssa-i Yusuf'ta rastlanmıştır. Kitâb-ı Güzîde'de ve Ferâ'îz Kitâbı'nda oldukça az sayıda olduğu görülmüştür. Kıssa-i Yusuf'ta 27 adet bol- ve 415 adet ol-, Kitâb-ı Güzîde'de 1 adet bol- ve 10 adet ol-, Ferâ'îz Kitâbı'nda ise 1 adet bol- ve 41 adet ol- tespit edilmiştir. Bu özellik sayısal verilerde de görüldüğü üzere diğer iki esere nazaran Kıssa-i Yusuf'ta daha karakteristik bir özelliktir.

İncelenen karışık dilli eserlerde “**var, var-, ver-**” sözcüklerinin **b'li** formuyla birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu özelliğin tamamına yakını Kıssa-i Yusuf'ta görülmüştür. Kıssa-i Yusuf'ta 7 adet b > v dönüşümünü taşıyan sözcük tespit edilmiştir. Diğer iki eserde bu özellik yok denecek kadar az sayıdadır.

İncelenen karışık dilli eserlerde ayrılma hâli ekinin hem **-dIn** hem de **-dAn** biçimleriyle birlikte kullanıldığı görülmüştür. **-dIn** ayrılma hâli eki Kıssa-i Yusuf'ta 29 adet, Kitâb-ı Güzîde'de 1 adet, Ferâ'îz Kitâbı'nda ise 8 adet tespit edilmiştir. Ulaşılan sayılardan da anlaşılacağı üzere bu özellik Kıssa-i Yusuf'ta daha belirgin durumdadır.

İncelenen üç eserin hemen hemen hepsinde çekimli fiillerde zamir kökenli kişi eklerinin birbirine yakın oranda kullanıldığı görülmüştür.

İncelenen üç eserde de belirtme durumu eki olarak **+nI** ekinin birbirine yakın oranda kullanıldığı tespit edilmiştir.

İncelenen üç eserde **-nIn** veya **-nIn** ilgi durumu eklerinin birbirine yakın oranda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kıssa-i Yusuf'ta 2194 adet, Kitâb-ı Güzîde'de 1476 adet, Ferâ'îz Kitâbı'nda ise 873 adet kapalı /e/ tespit edilmiştir. Kapalı /e/ kullanımı ulaşılan sayılardan da anlaşılacağı üzere Kıssa-i Yusuf'ta diğer iki esere nispeten daha belirgindir.

Kıssa-i Yusuf'ta 2627 adet, Kitâb-ı Güzîde'de 2617 adet, Ferâ'îz Kitâbı'nda ise 1620 adet yuvarlak ünlü tespit edilmiştir. Yuvarlak ünlü kullanımı, Kıssa-i Yusuf'ta ve

Kitâb-1 Güzîde’de birbirine yakın sayıda olmakla birlikte Ferâ’îz Kitâbı’nda diğer iki esere oranla daha az sayıda tespit edilmiştir.

Kıssa-i Yusuf’ta 1594 adet, Kitâb-1 Güzîde’de 2063 adet, Ferâ’îz Kitâbı’nda ise 1010 adet ئ (nazal n) kullanımı tespit edilmiştir. ئ (nazal n) en çok Kitâb-1 Güzîde’de tespit edilmiştir.

ئ (nazal n) belirli kullanım özellikleri dışında Kitâb-1 Güzîde adlı eserde ayrılma hâli ekinde kullanılmıştır.

ئ (nazal n) belirli kullanım özellikleri dışında Kıssa-i Yusuf adlı eserde zarf-fiil ekinde kullanılmıştır.

Kıssa-i Yusuf’ta Karahanlı Türkçesi döneminde görülen geniş zamanın olumsuz hâli olan “-mAs” ekine rastlanmıştır.

Ötümlüleşme olayı incelenen eserlerde fazlaca tespit edilmekle birlikte ötümsüzleşme olayı belirgin ölçüde tespit edilmemiştir.

Ulaşılan veriler incelendiğinde Kıssa-i Yusuf adlı eser, Kitâb-1 Güzîde ve Ferâ’îz Kitâbı’na oranla karışık dilli eserlerin fonetik özelliklerini daha karakteristik bir şekilde taşıdığı tespit edilmiştir. İncelenen üç eser içerisinde Kıssa-i Yusuf’tan sonra Kitâb-1 Güzîde, Kitâb-1 Güzîde’den sonra ise Ferâ’îz Kitâbı’nın bu özellikleri taşıdığı görülmüştür.

Kaynakça

- AYAZ, Eyüp Sertaç (2016). *Manzûme-i Ferâóiz*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2015). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CİN, Ali (2004). *Ali Kıssa-i Yusuf*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- CİN, Ali-AKYILDIZ, Didem (2013). Eski Anadolu Türkçesi Özellikleri Gösteren Bir Kıssa-yı Yûsuf, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, s. 71-88.
- DENY, Jean (2013). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları Türkiye Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EFENDİOĞLU, Süleyman-İŞCAN, Adem (2010). Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 43, S. 17, s. 121-143.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyula Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer-BOZ, Erdoğan (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜÇÜK, Serhat (2014). *Kitâb-ı Güzîde*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ŞAHİN, Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- VURAL, Hanifi-BÖLER, Tuncay (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- YILDIRIM, Abdullah (2019). *Yenisey Yazıtları Grameri*, Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.

AZERBAIJAN'IN TÜRK DÜNYASINDAKİ MEVKİİNE TARİHSEL BAKIŞ AZƏRBAYCANIN TÜRK DÜNYASINDAKİ MÖVQEYİNƏ TARİXİ BAXIŞ

ÖZET

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında devam eden milli uyanış hareketi, bağımsız devletliğin kurulması için teorik temelleri, bununla ilgili milli düşünce ve ideoloji, manevi değerlerle alakadar konular Türkçe konuşan halkların düşünce tarihine yansıtılmıştır. İlk kez Ali Suavi (1839-1878) tarafından biraz belirsiz olarak öne sürülmüş “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak” düsturu, Ali bey Hüseyinzade (1864-1940) tarafından geliştirilmiştir. Ali bey Hüseyinzade'nin etkisiyle Ziya Gökalp (1876-1924) “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” düsturunu kabul etmiştir. Bu düstur Ziya Gökalp vasıtasıyla Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmed Emin Resulzade'ye (1884-1955) etki göstermiştir. Azerbaycan devletinin bayrağı üzerinde bu düstur – mavi, kırmızı ve yeşil renklerde ifade edilmiştir. Azerbaycan'da XIX yüzyılın sonundan başlayarak milli-manevi değerlerle alakadar konular Azerbaycancılık ideolojisinde gösterilmiştir. XX. yüzyılın ortalarından Azerbaycan'ın felsefe, edebiyat, genellikle, bilimsel ve kültürel mirasının araştırılmasına ve tebliğatına büyük önem verilmiştir. Türk dünyasında Azerbaycan'ın kendine özgü bir yeri var, Azerbaycan halkı Türkçe konuşan halkların kültürünün gelişiminde azametli hizmet göstermişler.

Anahtar kelimeler:Türk dünyası, Azerbaycan, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Tarih

HISTORICAL REVIEW OF THE POSITION OF AZERBAIJAN IN THE TURKIC WORLD

ABSTRACT

The national awakening movement of the late XIX - early XX centuries, the theoretical foundations of the formation of independent statehood, as well as related issues of ideology, national idea and moral values, are reflected in the history of thinking of the Turkic peoples. For the first time, developed not in a systematic form, it was proposed by Ali Suavi (1839-1878). The formula “Turkism, Islamism, Europeanization” was systematized by Ali bey Huseynzade (1864-1940). Ali bey Huseynzade (1876-1924) adopted the formula “Turkism, Islamism, Modernism” under the influence of Ziya Gekalpa. This formula, with the help of Ziya Gekalpa, influenced a prominent statesman Mohammed Emin Rasulzade (1884-1955). The shape of the national flag of Azerbaijan is expressed in blue, red and green colors. Since the end of the 19th century, issues of national moral values in Azerbaijan have been reflected in the ideology of Azerbaijanism. Since the mid-twentieth century, much attention has been paid to the study and popularization of the philosophy, literature and scientific and cultural heritage of Azerbaijan. Azerbaijan occupies a unique place in the Turkish world, and the people of Azerbaijan made a great contribution to the development of the culture of Turkic-speaking peoples.

Key words: Turkish world, Azerbaijan, Turkism, Islamism, Modernism, History

Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi
(MİKAD)
CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Aytek Zakirkızı
MEMMEDOVA
Doç.Dr., Azerbaycan
Milli Bilimler Akademisi
Felsefe Enstitüsü
a.z.m-9@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-4915-6263

Gönderim Tarihi
Recieved
16. 03.2020

Kabul Tarihi
Accepted
30.04.2020

Atf
MEMMEDOVA, A. Z. (2020).
“Azerbaycan'ın Türk
Dünyasındaki Mevkiine
Tarihsel Bakış” Milli Kültür
Araştırma Dergisi, (4/1). 69-79.

Giriş

Türk düşüncəsinin tarixi qədimliyi, zənginliyi ilə seçilir. XIX əsrin sonlarından başlayan və XX əsrin əvvəllərində davam edən milli oyanış hərəkatı, müstəqil dövlətçiliyin qurulmasının nəzəri əsasları, bununla bağlı olaraq milli ideya və ideologiya, mənəvi dəyərlərlə əlaqədar məsələlər türkdilli xalqların düşüncə tarixində parlaq şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu dövrdə yayılan ideya cərəyanlarından biri - Türkçülük ideyası geniş coğrafiyaya yayılmışdı. Türkçülüyn yaranıb formalaşması uzun bir tarixi dövrü əhatə edir.

Ord.Prof. Hilmi Ziya Ülkən (1901-1974) Yeni osmanlılar zamanında İslamçılıq, Avropaçılıq cərəyanlarına Türkçülük hərəkatı qatıldığını yazmışdır: “Bu cərəyanlara – ümumi şəkliylə - fikir hərəkatı demək doğru deyildir. Həmin cərəyanlar dünyagörüşü olaraq qaldıqca, aralarında mübarizə deyil, yalnızca qarşılıqlı əlaqəsizlik varkən, indi məmləkət məsələlərinin böhrana girməsində məsuliyyəti bir-birinin üzərinə atan düşmən qütblər doğmuşdur. Hələ daha yeni olan Türkçülük, ilk illərində həmin savaşa iştirak edə bilmir, fəqət zaman-zaman iki qütbdən birinin yardımı ilə qüvvətləndikcə, “Osmanlılar”ın və olduqca az da olsa “İslamçılar”ın hücumuna uğradıqca mübariz bir qüvvə halına gəlir” [Ülken, 1994: 200-201].

“İslamçılığın qarşısında ikinci ideologiya Avropaçılıqdır. Buna qərbləşmə və ya çağdaş mədəniyyət səviyyəsinə çatma hərəkatı da deyə bilərik. Bu müxtəlif terminlərin bəzi fərqləri vardır” faktını irəli sürən Hilmi Ziya Ülkən göstərmişdir: “Avropaçılıq” sözünün mənası olduqca dardır. Çünki çağdaş mədəniyyət səviyyəsində olan Amerika, Yaponiya, Avropanı aşmaqdadır. Fəqət “batılma” (əski deyimlə qərbləşmə) ikisini yaxınlaşdırır. Batılma hərəkatı, İslamçılıqdan əskidir, III Əhməd (1703-1730) zamanında başlamış və III Səlim (1789-1807) ilə ilk uğurunu qazanmışdır, desək yanlış olmaz. Ondan sonra davamlı olaraq Türkiyənin yönəldiyi tərəf Qərbdir. Çünki məğlubiyyətlərinin səbəbini Qərbin üstünlüyündə görürdü. Fəqət bir yarım əsr sürən bir tərəddüdə rəğmə qərbləşmədə etibarlı bir addım atılmamış görünür [Ülken, 1994: 205].

Məlumdur ki, Osmanlı İmperiyasında II Mahmudun yerinə taxta keçən oğlu Sultan Əbdülməcəd (1823-1861) zamanında London səfirliyindən ölkəyə çağrılaraq baş vəzir (sədrəzəm) işləyən ictimai xadim Mustafa Rəşid Paşa (1800-1858) tərəfindən hazırlanan “Gülxanə Xətt-i Humayun” əsasında aparılan islahatlar “Tənzimat dövrü”nü göstərir. Tənzimat dövrü 1839-cu ildən 1876-cı ilə qədər olan bir tarixi əhatə edir. Hilmi Ziya Ülkən Tənzimat hərəkatını xaricdən, yəni Avropadan gələn siyasi-hüquqi hadisələrin təsiri altında meydana gəldiyini, Tənzimatın bariz xarakterinin cəmiyyətin bütün sahələrində əski ilə yenini qarşı-qarşıya qoyan ikilik dövrü olduğunu yazmışdır [Ülken, 1994: 39].

XIX əsrin əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən milli oyanış hərəkatı, milli ideologiya və mənəvi dəyərlərə maraq yaradırdı. Maarif xadimi, təbiətşünas alim Həsən bəy Zərdabi (Məlikov) (1842-1907) 1875-ci ildə “Əkinçi” qəzetinin əsasını qoymaqla tarixdə Azərbaycanda mətbuatın banisi kimi şərəfli bir yer tutmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banilərindən, görkəmli dövlət xadimi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955) “H.Zərdabinin dəfn mərasimindəki nitqi”ndə insanların özü-özünün azadlığına çalışmalı olduğunu, bunun üçün maarifə yiyələnməyini zəruri hesab etmişdir: “Cəməti ayılmaq, onu dərrakəli etmək üçün nə lazımdır? - maarif, maarif, maarif! Ancaq elm və bilik ilə cəmət özünün nə olduğunu və nə edə biləcəyini qana bilər” [Rəsulzadə, 1992: 151].

“Əkinçi” qəzetində o dövrdə Azərbaycanda, eləcə də dünyada cərəyan edən hadisələr işıqlandırılmışdır. Bu mənada Osmanlı İmperiyasında baş verən hadisələr haqqında məlumatlar da qəzetdə dərc edilmişdi.

Məlumdur ki, Türkiyənin dövlət xadimi Midhət Paşa (1822-1884) Osmanlı İmperiyasında iqtisadi-siyasi və mədəni sahələrdə inkişafa çatmaq üçün islahatların aparılmasına çalışmışdır. Bununla da Midhət Paşanın iştirakı ilə 23 dekabr 1876-cı ildə Türkiyənin ilk konstitusiyası hazırlanmış və elan edilmişdir. Həmin tarixi hadisə “Əkinçi” qəzetinin 4 yanvar 1877-ci ilə aid sayında işıqlandırılmış, konstitusiyasının əsas şərtləri qəzetdə qeyd edilmişdir. Konstitusiyada etiqad azlığı, mətbuatda söz azadlığı, təhsil almanın zəruri olması və başqa məsələlər vardı: Dövlətin məzhəbi islamdır, amma müsəlman olmayan tabelər də öz məzhəblərinin qaydalarına əməl edə bilirlər. Qəzetlərin hər bir mətləb üstə danışmaq ixtiyarı vardı. Hamı padşahlıq qulluğuna girə bilər. Hər bir tabelənin borcudur ki, elm təhsil etsin və s. [Əkinçi, 1979: 299].

Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkiri Əhməd bəy Ağaoğlu Avropada təhsil alan “yeni müsəlmanlar”ın “islami Avropa elmləri və ideyaları ilə müalicə etmək yolu ilə cəmləndirməyə” çalışdıqlarını bildirmişdir. Alim qeyd etmişdir ki, onlar başlanğıc mərhələdə tutduqları yoldan dönməsəydilər, daha çox şeyə nail olardılar. Heç yerdə adamlar müsəlmanlar qədər elmlərə həvəs göstərmir, biliklərə yiyələnməyi onlar qədər arzu etmirlər. Sadəcə, bu bilikləri onlara verməyi bacarmaq lazımdır.

Mütəfəkkir “yeni müsəlmanlar”dan bəzisinin səbirsizlik göstərərək siyasətə meyl etdiklərini, hərəkətin həqiqi obyektivlik və rasionallığını itirdiyini, siyasiləşdiyini yazmışdır. Burada Midhət Paşanın fəaliyyətinə diqqət yetirən Azərbaycan alimi “Türkiyədə belə əyintinin ilk təşəbbüskarı Midhət Paşa oldu” mülahizəsini göstərdikdən sonra Türkiyənin 1877-1878 illər savaşı ərəfəsində, üzərində ölüm təhlükəsinin peyda olduğunu bildirmişdir.

Midhət Paşanı “vətəninə fədakarcasına sevən və bu sevgisinin həddi-hüdudu olmayan atəşin bir vətənpərvər” kimi təqdim edən Əhməd bəy Ağaoğlu onun “Türkiyənin bütün xəstəliklərini sağaltmaq, əsrlər boyu üzərində qat bağlayıb onu hərəkətsiz hala salan qılafı qoparıb atmaq üçün bircə konstitusiyalı monarxiya üsulunun kifayət” edəcəyini düşündüyünü bildirmişdir: “Odur ki, enerji və mərdliyinə görə Şərqdə tayı-bərabəri az tapılan bu siyasi xadim düşündüyü işin yalnız yarısını görə bildi – Türkiyəyə dünyada ən liberal bir konstitusiyaya verdi” [Ağaoğlu, 2007: 336-337].

Lakin aradan bir il keçməmiş Midhət Paşanın ümitsizliyə qapıldığını, qurduğu möhtəşəm binanın bünövrəsiz tikildiyini, uçulması üçün bircə dəfə toxunmağın kifayət etdiyini, yenidən rejimin yarandığını göstərən Əhməd bəy Ağaoğlu göstərmişdir ki, “yeni müsəlmanlar”ın bir qismi siyasətlə məşğul oldu, “gənc türklər” adı ilə siyasi partiyaya çevrildi. Onların idealları mövcud rejimə qarşı mübarizə aparmaq, Midhət Paşanın konstitusiyasını bərpa edib, federativ dövlətin əsasını qoymaq idi. Lakin xalqın nə mənəvi, nə də zehni cəhətdən “gənc türklər”i qavramağa hazır olmadıqları üçün bu idealları tərəfdar tapmamışdır [Ağaoğlu, 2007: 337].

Beləliklə, Həsən bəy Zərdabi “Əkinçi” qəzetini çap etdirməklə 1875-ci ildə Azərbaycanda milli mətbuatın əsasını qoymuşdur. Həm “Əkinçi” qəzeti, həm də “Tərcüman”, “Kaspi”, “Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Kəşkül”, “Şərqi-Rus”, “Tərəqqi” və başqa qəzetlər, eləcə də “Zənbur”, “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat”, “Yeni Füyuzat” jurnalları bütün türk xalqlarının, eləcə də Azərbaycanın düşüncə və mədəniyyət tarixində mühüm yer tutaraq, türk xalqlarının elmi-mədəni tərəqqisində böyük əhəmiyyət daşımışdır.

Türkçülük tarixi haqqında

Türkçülüklə bağlı məsələləri işıqlandırarkən həm Azərbaycanın, həm də Türkiyənin XIX–XX əsrləri əhatə edən tarixi dövrlərindən bəhs edilməlidir. Əli Suavi (1839-1878), Əli bəy Hüseynzadə (1864-1940), Əhməd bəy Ağaoğlu (1869-1939), Ziya Gökalp (1876-1924), Yusif Akçura (1879-1935) və b. hər iki ölkənin elmi və mədəniyyəti tarixində böyük xidmətlət göstərmiş şəxsiyyətlərdir.

Qərbin təsiriylə Şərqi ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda baş verən elmi-mədəni tərəqqi ziyalıların Avropa ölkələrinə səyahət etmələri, əsasən Avropa universitetlərində təhsil almaları ilə daha da artmışdı. Məhz bu dövrdə yaşayıb-yaradan ziyalılar, eləcə də xaricdə təhsil alan şəxslər ölkələrinin yüksəlişi üçün Qərbdəki elmi-texniki yeniliklərdən istifadə edərək ictimai-siyasi və elmi-mədəni fəaliyyət göstərmişlər.

XIX əsrin ortalarında xaricdən gələn fikirlərin təsiri ilə Türkiyədə “Aydınlanma” adlanan bir dövr yaranmış, İbrahim Şinasi (1826-1871), Münif Paşa (1828-1894) və Əli Suavi kimi mütəfəkkirlər aydınlanma fikirlərinin öndərləridir. Lakin bu fikirlər daha sonra romantik ədəbiyyat anlayışı, inqilabçı və həyəcanlı bir ifadə ilə uzlaşaraq Namiq Kamalda (1840-1888) özünü göstərmişdir [Ülken (1994): 64].

Hilmi Ziya Ülkən Əli Suavinin müxtəlif məcmuələrdəki məqalələrində və bir çox kitablarında Türkçülüyə davamlı surətdə münasibət bildirdiyini qeyd etmişdir. Alim, Əli Suavinin mədrəsədən yetişmiş atəşli bir inqilabçı kimi təqdim edərək, mütəfəkkirin mədrəsə təhsili almış olduğu halda, mədrəsənin sxolastik zehniyyətinə hücum etmiş, fəqih olduğu halda fiqhə üsyan edərək ilk dəfə dünyəviliyi müdafiə etdiyini yazmışdır. Dini qanunlara qarşı dünyəviliyi, mütləq idarəyə qarşı cümhuriyyəti müdafiə edən Suavi, Osmanlıçılığa qarşı da Türklüyü irəli sürmüşdür. Əli Suavi, ibadətə türkçələşdirilməsini, namaz surələrinin türkçəyə çevrilməsinin mümkünlüyünü göstərmişdir [Ülken (1994): 79-80].

Hilmi Ziya Ülkən göstərmişdir ki, Suavi onu məhdudluqda, bilgisizlikdə, fikir dəyişdirməkdə ittham edənlərə qarşı “800 il sonra Qəzali arandığı kimi, əlbət bir gün Suavini də arayanlar çıxacaqdır” deyirdi.

Türkçülük cərəyanı ilk dəfə 1908-ci ildə Əhməd Mithət, şair Mehmet Emin, Əhməd Hikmət, Yusif Akçura, Aqil Muxtar və başqalarından ibarət bir heyətlə “Türk dərənəyi”ni qurdu. 1911-ci ildə həmin adla yayınlanan dərginin ancaq yeddi sayı çıxa bildi. Bir az sonra “Türk Yurdu” dərgisi şəklini aldı. Hilmi Ziya Ülkən “Türk Yurdu” dərgisinin təməlinin o dövrdə Türkiyədə fəaliyyət göstərən Əhməd bəy Ağaoğlunun evində atıldığını qeyd etmişdir. “Türk Yurdu” dərgisinin ilk sayı 30 noyabr 1911-ci ildə çapdan çıxmışdır.

Hilmi Ziya Ülkən “Türkçülüyn hərərətli müdafiəçisi” kimi təqdim etdiyi Yusif bəy Akçuranın Türkçülük tarixində böyük mövqeyi olduğunu bildirmişdir: “Türk Yurdu” dərgisini çıxarmağa başlayan Yusif Akçura Türk Ocağının qurucularındandır. “Türk Yurdu”nu fasiləsiz olaraq illərlə idarə etdi. Bir zaman Türk Yurdu və Ocaq demək, Akçura deməkdi [Ülken (1994): 387-388].

Hilmi Ziya Ülkən Əhməd bəy Ağaoğlunu “Türkiyənin siyasi həyatında rol oynamış fikir adamlarından” biri kimi təqdim etmişdir [Ülken (1994): 408]. 1902-ci ildə onun təklifi ilə bakılı milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyev Çar Rusiyasından türkçə bir qəzet çıxarmaq icazəsi almaq istəmiş, lakin buna müvəffəq olmamışdır. Əhməd bəy Ağaoğlu qəzetin çapı üçün icazəni yalnız 1905-ci il inqilabından sonra almışdır: “Həsən

bəy Zərdabinin 1875-ci ildə yaratdığı Türk qəzetçiliyi yenidən canlandı və özünün də qatıldığı “Həyat” adlı qəzet quruldu. Bu təşəbbüslə Azərbaycan oyanış hərəkatı ikinci dövrünə keçirdi. Bu dövrün başlıca simaları Əhməd Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov idi. Əhməd bəy bir il “Həyat”da çalışdıqdan sonra özü “İrşad”ı çıxardı. Bundan sonra Bakı zənginlərindən Murtuza Muxtarovun (1865-1920) yardımı ilə “Tərəqqi”ni yaratdı. Eyni zamanda Əhməd Ağaoğlu “Difai” adında siyasi bir cəmiyyət yaradaraq Türk xalqının hüququnu müdafiə etməyə başladı. Bu illərdə yenə Tiflisdə Hüseynzadə ilə “Füyuzat”ı çap etdirdi” [Ülken (1994): 409].

Hilmi Ziya Ülkən 1909-cu ildə Azərbaycan mütəfəkkirinin Türkiyəyə gəldiyini, Darülfünunun rus dili və Türk tarixi müəllimliyinə təyin edildiyini, 1912-ci ildə “İttihad və Tərəqqi Partiyası”nın mərkəzi ümumi üzvlüyünə və Karahisar deputatlığına seçildiyini yazmışdır. O, Birinci Dünya Müharibəsi boyunca Darülfünun müəllimliyinə paralel olaraq qəzetdə də çalışmışdır. 1918-ci ildə müstəqil Azərbaycanın yardımına yetişən Türk ordusu komandanı yanında Əhməd bəy Ağaoğlunun müşavir kimi fəaliyyəti onun ölkəsinə göstərdiyi xidmətlərdən biri kimi dəyərləndirilir.

Görkəmli dövlət xadimi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə “hər ölkənin mədəniyyətinin inkişafı onun ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı olduğu kimi, hər millətin siyasi vəziyyəti də onun mətbuat azadlığı ilə bağlı” olduğunu yazmışdır [Rəsulzadə, 2001: 69]. Mütəfəkkir mətbuatın rolunu yüksək dəyərləndirərək, hakimiyyətdə - qanunvericilik, icraedici, hüquq orqanlarından sonra dördüncü yerdə durduğunu bildirmişdir: “Mətbuat elmi, siyasi və bəşəri informasiyanı çoxaldır, bu iş insanların zehninə işıqlanmasına səbəb olur. Mətbu sistemi geniş olan millətin zehni, fikri də işıqlı olur. İnkişaf etmiş millət o millətdir ki, onun mətbuatı azaddır, ciddidir, başqalarına nisbətən çoxuna müyəssər olandır” [Rəsulzadə, 2001: 72].

Azərbaycanın mətbuat tarixində “Ziyayi–Qafqaziyyə” qəzetinin özünəməxsus mövqeyi vardır. 12 dekabr 1878-ci ildə Qafqaz canişinin baş idarəsi tərəfindən 1879-cu ildə Tiflisdə Azərbaycan dilində “Ziya” adlı qəzeti çıxarmaq üçün Hacı Səid Əfəndi Ünsüzadəyə icazə verilmişdir. “Ziya” qəzetinin birinci sayı 16 yanvar 1879-cu ildə çap edilmiş, 1880-ci ildən isə qəzetin nəşri “Ziyayi–Qafqaziyyə” adı altında çıxmağa başlamışdır. 1884-cü ildən qəzetin nəşri Şamaxıya köçürülmüş, burada yalnız on bir sayı çıxmışdır. Həmin ildə Hacı Səid Əfəndi Ünsüzadənin vəfatı ilə qəzetin çapı dayandırılmışdır [Axundov, 1959: 12].

Hacı Səid Əfəndi Ünsüzadənin qardaşı Cəlal Ünsüzadə tərəfindən 1883-cü ildə Tiflisdə Azərbaycan dilində “Kəşkül” adlı jurnal çap edilməyə başlamışdı. Prof.Dr. Nazim Axundov jurnalın on bir sayının çıxdığını, 1884-cü ilin yanvarından etibarən həftəlik qəzetə çevrildiyini yazmışdır. “Kəşkül” qəzetinin “Əkinçi” qəzetinin ənənələrini davam etdirdiyini, ədəbiyyat məsələlərinin geniş işıqlandığını, rus və dünya ədəbiyyatından nümunələrin də yer tutduğunu bildirən tədqiqatçı qəzetin ətrafında Seyid Əzim Şirvani, M.Sultanov, Firudin bəy Köçərli, Məhəmməd ağa Şahtaxlı, Ə.Qaibov kimi ziyalıların toplandığını qeyd etmişdir [Axundov, 1959: 13].

Hilmi Ziya Ülkən Cəlal Ünsüzadənin nəşriyyat fəaliyyətini davam edə bilməyincə ailəsi ilə birlikdə İstanbula köçdüyünü, sonra Ankarada rus dili üzrə tərcüməçilik etdiyini göstərmişdir [Ülken, 1969: 9].

1891-ci ildə “Kəşkül” qəzetinin nəşri dayandırılır. Prof.Dr. Nazim Axundov 1903-cü ilədək, yəni “Şərqi–Rus” qəzetinin nəşrə başlamasına qədər olan 10 ildən artıq bir müddət ərzində Azərbaycan dilində qəzet və ya jurnal çap edilmədiyini yazmışdır: “Lakin bu dövrdə Azərbaycan ziyalıları tərəfindən qəzet çıxarmaq üçün edilən bir sıra təşəbbüslər məlumdur. Məsələn, Məhəmməd ağa Şahtaxlı Tiflisdə Azərbaycan dilində “Tiflis”,

1900-cu ildə Kamal Ünsüzadə “Danış” (“Bilik”) adlı qəzet çıxarmağa icazə almaq üçün hökumətə müraciət etmiş, lakin onların bu təşəbbüsü nəticəsiz qalmışdır” [Axundov, 1959: 15].

Bakıda 1881-1919 illərdə rus dilində çap edilən “Kaspi” qəzetinin Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatı tarixində mühüm yeri vardır. “Kaspi” qəzetində Məhəmməd ağa Şahtaxlı, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Firudin bəy Köçərli, Cəlil Məmmədquluzadə və başqa ziyalılar çıxış etmişlər.

Yusif bəy Akçura Qafqaz Türklüyü məntəqəsində milli türk hərəkatının Bakıda mərkəzləşdiyini, Bakıda olduqca zəngin neftçilərin yatağı olduğunu bildirmişdir: “Bakıda milli türk hərəkatının təməlləri və qüvvətli bir şəkil alması Zeynalabidin Tağıyev, Murtuza Muxtarov kimi neft xanlarının zühurundan sonra görünür. Doğurdan da, Bakının neftçilik ilə şöhrət və əhəmiyyət qazanmasından daha əvvəl Fətəli Axundov Tiflisdə komediyalarını yazmış; Həsən bəy Məlikov “Əkinçi” qəzetini, Ünsüzadələr də “Kəşkül” və “Ziyayi–Qafqaziyyə”lərini çıxarmışlar, lakin Qafqazın müntəzəm və davamlı milli hərəkatı Bakı müsəlman-türk burjuaziyasının yaranışından sonradır” [Akçura, 2011: 59].

Yusif bəy Akçura Bakıda milyonçu Tağıyevin rusca nəşr etdirdiyi “Kaspi” və ilk türkcə qəzetin yenə onun çap etdirdiyi “Həyat” olması faktını yada salaraq bu dövrdə Azərbaycanın mətbuat tarixi ilə bağlı yazmışdır ki, “Kaspi”nin baş redaktoru Əlimərdan bəy Topçubaşov, ən çox, ən yaxşı və ən parlaq yazan mühərriri də Əhməd bəy Ağayev idi. “Kaspi” və “Həyat”dan sonra “İrşad”, “Yeni İrşad”, “Təzə Həyat”, “Füyuzat”, “Yeni Füyuzat”, rusca “Proqress”, “Təkamül”, “Nicat” kimi bir çox qəzetlərin hamısı Bakıda və əsasən hamısı Tağıyev, Muxtarov, Aşurbəyli kimi sərmayədarların nəşirliyi ilə çıxmışdır [Akçura, 2011: 59].

Azərbaycanın şərqsünas alimi, ictimai xadimi Məhəmməd ağa Şahtaxlı (1846-1931) tərəfindən Tiflisdə Azərbaycan dilində 1903–1905 illərdə “Şərqi-Rus” adlı qəzet nəşr edilmişdir. Prof.Dr. Nazim Axundov “Şərqi-Rus” qəzetinin ədəbiyyat və mətbuat aləmində müəyyən canlanmaya, məfkurə mübarizəsinin qızğınlaşmasına səbəb olduğunu, az zaman içərisində demokratik ruhlu ziyalıları, şair və ədibləri öz ətrafında topladığını qeyd etmişdir [Axundov, 1959: 15].

Azərbaycanın böyük mütəfəkkiri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Məhəmməd ağa Şahtaxlının xidmətini yüksək dəyərləndirərək “Şərqi-Rus” qəzeti haqqında “Şükr və min dəfə şükr! Ki biz Qafqaz müsəlmanları da bir qəzet sahibi olduq” yazaraq qəzetin gələcəkdə Qafqaz müsəlmanları arasındakı nöqsanları aradan qaldırmağa kömək edəcəyinə ümid etdiyini bildirmişdir [Rəsulzadə, 1992: 14].

XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti və mətbuatı tarixində “Molla Nəsrəddin” jurnalının əvəzsiz yeri vardır. İctimai xadim, yazıçı, jurnalist Cəlil Məmmədquluzadə (1866-1932) ““Molla Nəsrəddin”i təbiət özü yaratdı, zəmanə özü yaratdı” yazmaqla jurnalın 1906-cı ildə Tiflisdə təşkil olunmasının səbəbini belə izah edirdi: “Tiflis, Qafqazın mərkəzi şəhəri və Qafqaz hökumətinin paytaxtıdır. Habelə bu şəhər Qafqaz türklərinin mərkəzi hesab oluna bilər. Həqiqətdə də belədir. Tiflisdən Naxçıvana və Ordubada da əl yetirmək olur; Qafqaz və Bakı, Batum şəhərinin də arasındadır. Buradan Culfaya və oradan Araz nəhrini keçib bir günə İran Azərbaycanının mərkəzi və paytaxtı olan Təbrizə gedib çatırsan. Bakıdan Xəzər dəryasını bir gündə ötürüb Türkünstanın Aşqabad və Mərv və qeyri yerlərinə xəbər yetirmək mümkündür. Dağıstan da bu yarıqdadır. Tiflisdən Bakı tərqi ilə on iki saatlıq dərya səfəri bizi İranın Gilan məmləkətinə yetirir” [Məmmədquluzadə, 2004: 73].

Bu ölkələrdə türklərin yaşadığını və dillərinin də bizim danışdığımız türkcə olduğunu bildirən Cəlil Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” jurnalının bu xüsusiyyətinə

görə “Kürü və Arazı keçdi, bəlkə Xəzər və Qara deryaları da vurub Türkiyəyə, Türkünə, Gilana keçdi və uça-uça Qafqaz dağlarını aşıb, Qafqaza, Krıma və sair türk ölkələrinə” keçdiyini qeyd etmişdir [Məmmədquluzadə, 2004: 73].

Azərbaycanın dahi bəstəkarı, dramaturq, ictimai xadim Üzeyir bəy Hacıbəyov (1885-1948) 1908-ci ildə “Leyli və Məcnun” operası ilə Şərqdə opera sənətinin əsasını qoymuşdur. O, Azərbaycan mahnılarının əhəmiyyətini yalnız musiqi elminə aid istifadələrlə məhdud qalmayıb, başqa elmi əsərlər üçün də mövzu ola biləcəyini yazmışdır. Üzeyir bəy Hacıbəyov Azərbaycan mahnılarını etnoqrafik, tarixi, psixoloji və sairə bu kimi elmlərə aid bəhs və müzakirələr üçün də zəmin təşkil edə biləcəyini qeyd etmişdir.

Azərbaycanın elm və mədəniyyəti tarixində dövlət xadimi, ensiklopedik alim Məhəmməd həsən bəy Vəliyev (Baharlı) (1896-1937) misilsiz fəaliyyət göstərmişdir. O, Azərbaycan Demokratik Respublikasında 1919-cu ildə təsis edilmiş Dövlət Bankının müdiri vəzifəsində çalışmış, sonralar Dövlət Plan Komitəsində fəaliyyət göstərmişdir. Bakı Dövlət Universitetində dərslər demiş, 1923-1929 illər arasında mövcud olmuş Azərbaycanı öyrənən cəmiyyətin - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının təməlinin üzvü seçilmişdir [Zakiroğlu, 2013: 145].

Mütəfəkkirin 24 yaşında qələmə aldığı “Azərbaycan” kitabı fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi bölmələrdən ibarətdir. AMEA-nın müxbir üzvü, professor Zakir Məmmədov əsərdə dini-fəlsəfi və sosial-siyasi məsələlərin də bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapdığını qeyd etmiş, Məhəmməd həsən Vəlilinin (Baharlı) “Azərbaycan” kitabına görə coğrafiyaçı, tarixçi, etnoqraf, toponimist və ələlxüsüs iqtisadçı alim kimi misilsiz şöhrət qazandığını yazmışdır [Məmmədov, 1996: 5].

Bu dövrdə Azərbaycan alimlərindən Əhməd bəy Ağaoğlu, Həsən bəy Zərdabi, Məhəmməd ağa Şahtaxtılı, Əli bəy Hüseynzadə və başqaları bütün Türk dünyası üçün əvəzsiz xidmətlər göstərmişlər. Onlar türk xalqlarının düşüncə tarixində misilsiz fəaliyyətləri ilə tarixdə özünəməxsus yer tutmuşlar.

Əli bəy Hüseynzadə və onun Ziya Gökalpa təsiri

Azərbaycanın böyük mütəfəkkiri Əli bəy Hüseynzadənin Türk dünyasında önəmli mövqeyi vardır. Babası Şeyx Əhməd ilə onun dostu Azərbaycan dramaturgiyasının banisi, ictimai xadim Mirzə Fətəli Axundovun (1812-1878) söhbətlərindən faydalanmış və onların tərbiyəsi altında zamanının ədəbi çevrəsini tanımışdı. Gimnaziya təhsil aldığı dövrdən etibarən türkcəyə, Türkcülüyə və Türkiyəyə dayanmaq gərəkdiki fikrinin yaranmasında Şeyx Səlyaninin və Mirzə Fətəli Axundovun böyük təsiri olmuşdu [Ülken, 1994: 268].

Əli bəy Hüseynzadənin İslam–Türk millətlərin qalxması və müasirləşməsində üç düstura görə hərəkət edilməsinin zəruriliyini bildirmişdir. Hilmi Ziya Ülkən bu düsturun Türkləşmək, İslamlaşmaq və Avropalaşmaq olduğunu yazmışdır: Bu üçlü görüş daha öncə bir az qeyri–müəyyən, systemsiz bir şəkildə Əli Suavi tərəfindən irəli sürülmüş və müdafiə edilmişdir. Fəqət Əli Suavi, hələ Türkcülüyün oyanmadığı və Namiq Kamalın Osmanlı–İslam görüşünün hakim olduğu bir dövrdə yaşadığı üçün fikirləri unudulmuşdu. Əli bəy Hüseynzadənin təklifi tam zamanındaydı.

Əli bəy Hüseynzadənin Türkcülüyə dair baxışlarının Ziya Gökalpa böyük təsiri vardır. 1905-ci ildə Tiflisdə Əli bəy Hüseynzadə tərəfindən irəli sürülən Türkləşmək, İslamlaşmaq və Avropalaşmaq fikri, 1911-ci ildə hərarətli tərəfdarlar tapdı. Ziya Gökalp “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” adlı məqalələrini və 1918-ci ildə bu məqalələrdən ibarət kitabını çıxardı. Fəqət Əli bəy Hüseynzadənin məqaləsində Əli Suavinin, bu son əsərdə də Hüseynzadənin adları çəkilir. Bununla birlikdə, Gökalp,

Əli bəy Hüseynzadənin dəyərini anlamışdı və onu “Yalavaç” adlandırmışdır. “Yalavaç” sözü isə peyğəmbər, gələcəyi xəbər verən, müjdəçi və s. kimi mənaları daşıyır [Ülken, 1994: 269].

Hilmi Ziya Ülkən Əli bəy Hüseynzadəni Ziya Gökalp və Yusif Akçura ilə müqayisə edərək yazmışdır: Nə Gökalp qədər məhsuldar və hadisələrin axışına fikirlərini uydurmuş, nə Akçura kimi iynəli zəkalydı. Çəkingən mizacı və təbiiliyinə görə kütlə üzərində deyil, mütəfəkkirlər üzərində təsirliydi [Ülken, 1994: 269].

Ziya Gökalp Türkləşməklə, İslamlaşmaq ideyaları arasında bir mübarizə yoxluğunu bildirməklə yanaşı, bunlarla çağdaşlaşma ehtiyacı arasında da bir mübarizənin olmadığını bildirmişdir: Çağdaş olma ehtiyacı, bizə Avropadan yalnız elmi və praktiki alətlərlə texnikanın ötürülməsini əmr edir. Avropada dindən və milliyətdən doğan, bizdə də bu qaynaqlardan araşdırılması lazım olan bir neçə mənəvi ehtiyaclarımız vardır ki, bunların da alətlər və texnikalar kimi Qərbdən alınması lazım deyil. Nəticədə, hər birinin təsir sahələrinin hüdudlarını müəyyənləşdirərək bu üç qayənin üçünü də qəbul etməliyik. Daha doğrusu, bunların bir ehtiyacın üç ayrı nöqtədən görünüş biçimləri olduğunu anlayaraq “çağdaş bir İslam Türklüyü” yaratmalıyıq [Gökalp, 2010: 17].

Türkiyənin böyük yazarı Əli Canip Yöntem (1887-1967) “Ziya Gökalpa Türkcülüğü aşılayan adam” məqaləsində ona iki şəxsin təsir etdiyini bildirmişdir. Alim onlardan birinin Abdullah Cevdet olduğunu yazmışdır. Əli Canip Yöntem Ziya Gökalpa Türkcülük sahəsində oyandıran ikinci şəxsin isə Əli bəy Hüseynzadə olduğunu yazmışdır: “Bu oyanış qarşı-qarşıya görüşüb tanış olmaqla deyil, Əli bəy Hüseynzadənin hələ əvvəl Bakıda nəşr etdiyi (Füyuzat) və buna bənzər dərgiləri oxumasından hasil olmuşdur” [Yöntem, 1962: 259].

Ziya Gökalp “ümumi türk millətinin vətəni haradır?” sualını belə cavablandırır:

Vətən nə Türkiyədir türk üçün nə Türkiyədir;

Vətən böyük və əbədi bir ölkədir: Turan [Gökalp, 2010:

63].

Əli Canip Yöntem bu beytdən bəhs edərkən Əli bəy Hüseynzadənin Ziya Gökalpa təsirini yada salaraq bildirmişdir ki, bu mənzumədəki ruhu Ziya Gökalp, özünə Turan soyadı verən Əli bəy Hüseynzadədən almışdır [Yöntem, 1962: 260].

Ziya Gökalp “Turan” sözünü bu cür açıqlayır: Turan, bütün türkləri bir araya toplayan və türk olmayanları isə oraya almayan ideoloji bir vətəndir. Turan türklərin yaşadığı, türkcənin danışıldığı bütün ölkələrin tamamıdır [Gökalp, 2010: 63].

Əli Canip Yöntem “türklər üçün vətən Turandır” fikrini belə izah etmişdir: Türk millətinin yaşadığı ölkələr bu millətin mənəvi yurduudur. Bütün türk tarixi başdan-başa o ölkələrdən keçmişdir və orada yaşayanlar bizim öz irqdaşlarımızdır [Yöntem, 1962: 260].

Azərbaycançılıq ideologiyası haqqında

XIX əsrin əsrin sonlarından başlayan və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda davam edən milli oyanış hərəkatı, müstəqil dövlətçiliyin qurulmasının nəzəri əsasları, bununla bağlı olaraq milli ideya və ideologiya, mənəvi dəyərlərlə əlaqədar məsələlər Azərbaycan tarixində öz əksini tapmışdır. Belə bir zamanda Azərbaycançılıq ideologiyası təşəkkül tapmışdır. Düşüncə sahibləri və ziyalılar Azərbaycanın müstəqilliyi və xalqın müqəddaratını həll etmək uğrunda çalışırdılar. Mətbuatın bu mənada böyük rolu vardır. Həsən bəy Zərdabi “Əkinçi” qəzetini çap etdirməklə 1875-ci ildə Azərbaycanda milli mətbuatın əsasını qoymuşdur. “Kaspi”, “Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Kəşkül”, “Şərqi-Rus”, “Tərəqqi”, “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat” və başqa qəzet və jurnallar Azərbaycan xalqının, ümumiyyətlə, türk xalqlarının düşüncə və mədəniyyət tarixində önəmli yeri vardır. XX

əsrin əvvəllərində xalqın öz müstəqilliyi uğrunda mübarizəsi daha da artmışdı. 28 may 1918-ci ildə yaranan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bu mübarizənin parlaq ifadəsidir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banilərindən, görkəmli dövlət xadimi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955) Azərbaycanın dövlətçilik və mədəniyyət tarixində əvəzsiz xidmət göstərmişdir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə 1903-1904 illərdə “Azərbaycanlı gənc inqilabçılar dərnəyi”ni təşkil etmişdir. O, 1905-ci ildə verilən nisbi azadlıq sayəsində Bakıda gündəlik, həftəlik, aylıq qəzet və jurnallarda Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə və bilavasitə Azərbaycan mətbuatının ağısaqqalı, yaradıcısı Həsən bəy Zərdabi olmaqla milli mətbuatda fəaliyyət göstərmişdir [Rəsulzadə, 1992: 6].

Görkəmli yazar və ictimai xadim Mirzə Bala Məmmədzadə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin 1906-cı ildə nəşrə başlayan “Təkamül” qəzetinə başçılıq etdiyini yazmışdır: “İnqilabçı, millətsevər gəncliyin fikirlərinə tərcüman olan bu qəzet proqram məqaləsində “Millətlərin, qövmlərin, heyətlərin, siniflərin və şəxslərin hüquq və ixtiyarında azad və bərabər olmalarını və hər növ təcavüzdən qorunmalarını” müdafiə edən gənc və inqilabçı mütəfəkkir Rəsulzadə bu tezisi həyatı boyunca işlədəcək və “insanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal” şəklində ifadə etdiyi milli məfkurə halına gətirəcəkdir” [Rəsulzadə, 1992: 6-7].

M.Ə.Rəsulzadə 1908-ci ildən 1911-ci ilə qədər Tehranda, 1911-1913 illərdə İstanbulda yaşamışdır. “Türk Ocağı”na daxil olmuş, yeni nəşrə başlayan “Türk Yurdu” dərgisində “İran türkləri” başlığı ilə silsilə məqalələr yazmışdır. Onun bu məqaləsini Mirzə Bala Məmmədzadə belə qiymətləndirmişdir: “İrandakı türk topluluqlarını, xüsusilə, onların ən çox və həmcins qismini təşkil edən Azərbaycan türklüyünü türk ümumi əfkarına tanıdan ilk məqalənin Rəsulzadə tərəfindən yazılmış olduğu iddia edilə bilər. Eyni zamanda Azərbaycanın Qafqaz qitəsi üzərindəki, şimal qisminə rus hakimiyyətinə qarşı davam edən gizli fəaliyyəti təşviq etməkdə və 1905-1906 illərdə Ağaoğlu Əhməd bəyin qurub idarə etdiyi “Difai” partiyasının yerini tutmağa başlayan “Müsavat” partiyasının zühurunu sürətləndirməkdədir” [Rəsulzadə, 1992: 7].

Azərbaycanın bütövlüyü ideyasının səciyyələndirilməsində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bayraqda da “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” düsturunun ifadə edildiyini göstərmişdir: “Rus istibdadı pəncəsindən dağılmış xanlıqlar şəklində deyil, mütəhəd və milli bir kütlə surətində nicat arayan Azərbaycan türklüyü bu istiqlalını tərtəmiz edəcək bayraqa əsri məfkurəsi ilə mütənasib bir mənə vermək istəyirdi. Bu mənəni də “türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək” məfhumlarında tapdı: bayrağı mavi, yaşıl və al (mavi, al və yaşıl) rəngli qumaşlardan düzəldildi” [Rəsulzadə, 1992: 8].

Mirzə Bala Məmmədzadə Əli bəy Hüseynzadənin “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” düsturunun Ziya Gökalpa təsir etdiyini, onun vasitəsilə bu düsturun Məhəmməd Əmin Rəsulzadə tərəfindən də qəbul edildiyini bildirərək yazmışdır ki, Əli bəy Hüseynzadə İstanbuldan Bakıda qayıtdıqdan sonra ortaya atdığı və üç cərəyanı əhatə edən “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” düsturu İstanbulda Ziya Gökalp tərəfindən əsaslı bir surətdə işlədilməyə başlamışdı. O, Əli bəy Hüseynzadənin müdafiə etdiyi “Osmanlı dili” yerinə Ziya Gökalpın irəli sürdüyü sadə türkcə davasının Azərbaycanda dərin əks-səda oyandırdığını yazmışdır [Rəsulzadə, 1992: 8].

M.Ə.Rəsulzadə bu məsələlər haqqında göstərmişdir ki, Ziya Gökalpın “Türk Yurdu”nda dərc olunan “Türkləşmək, İslamlaşmaq və Müasirləşmək” məqalələri mənə adətən vəcdə gətirdi. Bakıya geri döndüm. Mətbuat dil məsələsi ilə məşğul idi. Bu məsələdə Ziya nəzəriyyəsinin müdafiəçisi oldum. Türkçülüyə rəvac vermək üçün dünya müharibəsi əsnasında təsis etdiyimiz “Açıq söz” qəzetinin başına Ziyanın müqəddəs düsturunun bir “şüar” olaraq qoyduq. Ziya Gökalpın son zamanlarda “Türk millətindənəm,

islam ümmətindən, Qərb mədəniyyətindənəm” şəklinə salmış olduğu bu şüar türkçülük, xalqçılıq dayaqları üzərində təşəkkül edən milliyyətçilik “Müsavat” firqəsinin proqram müqəddiməsində yer tutdu [Rəsulzadə, 1992: 8].

28 may 1918-ci il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandı. Bu münasibətlə 28 may 1953-cü ildə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Amerikanın Səsi Radiosundan Azərbaycana Xitabında demişdir: 100 il sürən Çar əsarətindən sonra bundan 35 il əvvəl Azərbaycan Milli Şurası, Azərbaycan Cümhuriyyətinin İstiqlalını bütün dünyaya elan etdi. O tarixdən əvvəl bir millət olaraq varlığını isbat edən Azərbaycan xalqı, bu tarixdən etibarən millət olaraq bir dövlət qurmuş və bu dövlətin istiqlalı uğrunda bütün mövcudluğu ilə meydana atılmışdır. Mədəni bütün bir mirasa malik olan vətənimiz siyasət sahəsində çox böyük və dəyərli həmlələr göstərmişdir [Resulzade, 1984: 13].

Lakin Azərbaycan öz müstəqilliyini saxlaya bilmir, 28 aprel 1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulur. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Azərbaycanın yenidən müstəqilliyini qazanacağına inanırdı: “Şübhəsiz ki, bir gün həqiqət parlayacaq, azadlıq əsasını, Birləşmiş Millətlər prinsipini və insan haqlarını tutan tərəf qalib gələcəkdir. Bu qalibiyyət günəşi, qızıl istibdad zülmü altında inləyən əziz vətənimizdə 1918-ci ilin 28 mayı kimi yenidən doğacaqdır. Buna qətiyyətlə şübhə etməyin” [Resulzade, 1984: 15].

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin və yüzlərlə ictimai xadimlərin, ziyalıların arzuları gerçəkləşir, 1991-ci ildə Azərbaycan yenidən müstəqilliyini qazanır.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin onilliyi münasibətlə 23 may 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olan ümummilli lider Heydər Əliyev Bakıda 9-10 noyabr 2001-ci ildə Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında Sərəncam vermişdir [Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı, 2001: 2-3]. “Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı müstəqil Azərbaycanın həyatında, bütün dünya azərbaycanlılarının həyatında tarixi hadisə” kimi dəyərləndirən ümummilli lider Heydər Əliyev qurultaydakı nitqində bildirmişdir: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” [Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı, 2001: 8].

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra xalqın tarixi keçmişinin öyrənilməsinə və təbliğinə maraq daha da artmışdı.

28 may 2018-ci il müsəlman Şərqi ilk parlamentli respublikanın – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illik yubileyi münasibətlə Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamının (16 may 2017-ci il) mühüm tarixi və elmi-mədəni əhəmiyyət vardır. Bu Sərəncama əsasən Cümhuriyyətin 100 illiyi Azərbaycanda təntənə ilə qeyd edilmişdir.

Nəticə

XIX əsrdən başlayaraq Türk xalqlarını düşündürən əsas məsələlərdən biri də Türkçülük idi. Türkdilli xalqlar arasında Türkçülüyn təkamül mərhələləri, Türkçülük barədə fikirlər geniş şəkildə işıqlandırılmışdır. Türkləşmək, İslamlaşmaq və Avropalaşmaq düsturu ilk dəfə systemsiz bir şəkildə Əli Suavi tərəfindən irəli sürülmüş, ikinci dəfə Əli bəy Hüseynzadə tərəfindən bu düstur sistemə salınmışdır. Azərbaycan mütəfəkkirinin təsiriylə Ziya Gökalp “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək” düsturunu qəbul etmişdir. Bu düstur Ziya Gökalp vasitəsilə Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə təsir göstərmişdir. Azərbaycan bayrağında bu düstur – mavi, qırmızı və yaşıl rənglərində ifadə edilmişdir.

Azərbaycanda XIX əsrin əsrin axırlarından başlayaraq milli-mənəvi dəyərlərlə əlaqədar məsələlər Azərbaycançılıq ideologiyasında öz əksini tapmışdır. XX əsrin ortalarından etibarən Azərbaycanın fəlsəfə, ədəbiyyat, ümumiyyətlə, elmi-mədəni irsinin araşdırılmasına və təbliğinə böyük önəm verilmişdir. Müstəqillik dövründə də bu ənənələr davam etdirilmişdir.

Bir cəhəti xüsusilə bildirmək lazımdır ki, Dünya azərbaycanlılarının birliyi məsələsi Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra aktualıq kəsb etmişdir. Bu baxımdan 16 dekabr 1991-ci ildə Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində çalışarkən 31 dekabr Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik və birlik günü kimi elan edilib və hər il bayram kimi qeyd olunması münasibətilə verdiyi “Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik günü haqqında Qərar” böyük tarixi əhəmiyyət daşıyır. Həmin günün bütün Azərbaycan Respublikasında rəsmi qeyd edilməsi üçün də təklif verilmişdir. Məhz buna görə hər il 31 dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik günü kimi bayram edilir. [Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı, 2001: 2-3].

Beləliklə, Türk dünyasında Azərbaycanın özünəməxsus yeri vardır, Azərbaycan xalqı türk dilli xalqların mədəniyyətinin inkişafında əzəmətli xidmət göstərmişlər.

Ədəbiyyat

- AXUNDOV Nazim (1959). *“Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri tarixi*. Bakı
- AKÇURA Yusuf (2011). *Türklük*. Yayıma hazırlayan: Yılmaz Özkaya. Türk Yurdu Dergisi. Cilt 31 (63). Sayı: 285 (646). Basıldığı Tarih: 02.05.2011. s. 56-62
- AĞAOĞLU Əhməd bəy (2007). *Seçilmiş əsərləri*. Tərtib edənlər: Əziz Mirəhmədov, Vilayət Quliyev. Bakı
- DÜNYA AZƏRBAYCANLILARININ I. QURULTAYI (2001). <http://files.preslib.az/site/diaspora/gl2.pdf> [15.03.2020]
- ƏKİNCİ qəzeti (1875-1877). (1979). Tərtib edən: Turan Həsənzadə. Bakı
- GÖKALP Ziya (2010). *Türkleşmək, İslamlaşmaq, Muasırlaşmaq*. Editör Erdal Çakıcıoğlu. İstanbul
- MƏMMƏDQULUZADƏ Cəlil (2004). Əsərləri. Dörd cildə. IV cild. Tərtib edən və izahların müəllifi: AMEA-nın həqiqi üzvü İsa Həbibbəyli. Bakı
- MƏMMƏDOV Zakir (1996). *Azərbaycanşünas alimin elmi şöhrəti*. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, Bakı, 10 noyabr 1996 il
- RESULZADƏ M.Emin (1984). *Azərbaycan'a Hitabı (28 Mayıs 1953 yılı)*. Azərbaycan. Türk Kültür Dergisi. Yıl 33, Sayı: 247. Ankara. s.13-15
- RƏSULZADƏ Məhəmməd Əmin (1992). *Əsərləri*. Toplayanı, tərtib və transliterasiya edən professor Şirməmməd Hüseynov. Bakı
- RƏSULZADƏ Məhəmməd Əmin (2001). *Əsərləri 1909-1914*. II cild. Toplayanı, ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevirəni, ön sözün müəllifi professor Şirməmməd Hüseynov. Bakı
- ÜLKEN Hilmi Ziya (1969). *Türkçülüğün və Türk Sosializminin babası Ali Turan*. Yeni İnsan Dergisi. Sayı: 84. İstanbul, s. 6-11; 21-25
- ÜLKEN Hilmi Ziya (1994). *Türkiyə'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul
- YÖNTEM Ali Canip (1962). *Ziya Gökalp'e Türkçülüğü Aşulayan Adam*. Yakın Tarihimiz Dergisi. Cilt: 1. Sayı: 9. İstanbul 26 Nisan. s. 259-260
- ZAKİROĞLU (Baharlı) Orxan (2013). *Şərq tarixi: Baharlılar* (Ensiklopedik məlumat kitabı). II kitab. Bakı

ZEYNEP ATIKKAN'IN “AVRUPA BENİM” BATI AVRUPA'DA AŞIRI SAĞIN YÜKSELİŞİ KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMININ ÖNEMİ

Özet

Avrupa ülkelerinin birçoğunda aşırı sağ siyasi partiler ve hareketler özellikle son yıllarda yükselişe geçmiştir. Aşırı sağ; demokratik sistemin kurallarını ve eşitlik ilkesini reddedek bireyin özsel haklarından faydalanmasına imkan tanımamaktadır. Bunun yerine ırk, etnik köken, din gibi kişisel özelliklere dayalı otoriter bir sistemin savunuculuğunu yapan, siyasi amaçlarına ulaşmak için şiddeti araç olarak kabul eden görüş olarak tanımlanabilir. Aşırı sağcıların temel dayanak noktalarından biri; etnik homojenlik yaklaşımıyla bir ırkın diğerlerinden ayrı bir topluluk oluşturması tasavvuru içeren “ulusal topluluk” ideolojisidir.

Aşırı sağ partilerin yükselişi aslında merkezin sönüşüne işaret etmektedir. Avrupa medyası aşırı sağ partileri Avrupa karşıtı diye tanımlamıştır. 2014 yılında yapılan seçimlerde aşırı sağ büyük başarı sayılabilecek oranda oy alarak Avrupa Parlamentosu'na girmiştir. Böylece bu tarihten sonra aşırı sağ Avrupa'da kökleşmiş bir siyasi harekete dönüşmeye başlamıştır.

Yerli kültüre mensup insanların bir kısmının yeni gelenlerin kültürünü kendi ulusunun kültürüne, homojenliğine ve yaşam tarzına bir tehdit olarak görmesi, aşırı sağın yükselmesinde önemli bir nedendir. Bunu iyi bilen yeni aşırı sağ da, hızlı ve ani değişimlerin tanımladığı yaşadığımız dünya tarafından ortaya çıkarılan güvensizlik ve belirsizlik duygularını yakalamayı başarmış ve “biz” ve “ötekiler” arasındaki ayrımı vurgulayan bir siyasi söylem vasıtasıyla bunları ele almıştır.

Bu makale de temel eser olarak Zeynep Atikkan'ın “Avrupa Benim” Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi eseri temel alınarak Aşırı Sağ politikalar incelenmiştir. Kaynakların dağılımı tek bir eserden oluştuğu dikkate alınarak bir akademik değerlendirmeye tabii tutulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Aşırı Sağ Hareketleri, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği, Seçimler

Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi
(MİKAD)
CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Hasan Çağrı ŞAŞMAZ
Atılım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans,
nevzattopal151@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-
6030-4151

Gönderim Tarihi
Recieved
07. 04.2020

Kabul Tarihi
Accepted
02.05.2020

Atıf
ŞAŞMAZ, H.Ç. (2020).
“Zeynep Atikkan'ın “Avrupa Benim” Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi Konusundaki Yaklaşımının Önemi”, Millî Kültür Araştırma Dergisi, (4/1), 80-95.

THE IMPORTANCE OF THE APPROACH OF ZEYNEP ATIKKAN IN HER BOOK NAMEDLY “EUROPE IS MİNE”, THE RİSE OF THE FAR RİGT IN EUROPE

Abstract

The far-right parties and movements in most of the European countries especially in recent years have been on the rise. The far right denies the people benefitting from the right of the rules of the democratic system, the principle of equality and the individual freedom. Instead they support the authoritarian system based on the individual issues such as race, ethnicity and religion. The main stance of the far right is that one race is superior than the other races, or different (peculiar) from the others.

The rise of the far right parties means the decline of the centre right parties. The media in Europe portrays the far right parties to be anti-Europe. In 2014 the far right parties for the first time entered the European parliament in a very successful manner. So after this year, the far right parties became the realities of Europe and the radical parties of Europe.

Some of the people belonging to the native culture consider the newcomers and immigrant crowds to be a menace to their original and native culture and this fed the rise of the far right parties in Europe.

Zeynep Atikkan's "Europe is My" Rise of the Far Right in Western Europe, the fundamentally Far Right policies were examined. You have to think of a single work in one of the sources.

Key Words: The Far Right Parties, European Parliament, The Election of European Union

Giriş

Avrupa’da aşırı sağ hareketler, son yıllarda hızlı bir ivme kazanmıştır. Aşırı sağın Avrupa’daki durumuna bakıldığında; aşırı sağ partilerin özellikle yerel seçimlerde elde ettikleri oy artışı, bunun getirdiği özgüven ve şiddet olaylarındaki artış, sarmal şeklinde aşırı sağın yükselişini hızlandıran nedenler olarak sayılmaktadır.

“Aşırı sağ partilerin yükselişi aslında merkezin sönüşüne bir işaret idi. Merkez sönerken, burada bulunan Avrupa politikaları da artık sorgulanmaya başlandı. Avrupa medyası aşırı sağ partileri Avrupa karşıtı diye tanımladı. Bu yakıştırma bir bakıma doğrudu. Bu partiler, Avrupa Birliği’nin bugünkü politikalarına karşı kampanya yaptılar. Ancak Avrupa karşıtı partilerin ırkçı bir platformda geliştikleri de açıktı. Mayıs 2014’teki seçimlerin sonucunu Avrupa Parlamentosu Başkanı Martin Schultz bir cümleyle özetledi: “Avrupa birliği için kötü bir gün”(Atikkan,2014:16).

Avrupa’da yaşanan bu değişimler aynı zamanda ciddi bir demografik sorunu da beraberinde getirmiştir. Avrupa ülkeleri içinde buldukları bu sürece yaşanan ve azalmaya

başlayan nüfusun bütün kaygı, korku ve ekonomik külfetiyle beraber girmiştir. Aşırı sağ partiler genellikle çok kültürlülüğe karşıdırlar. Çok kültürlülük dediğimiz kavram ise; farklı bölgelerden gelen insanların bir arada yaşamaları, birbirleriyle çok da ilişki içerisine girmeden kendi gelenek ve değerlerini koruyabilmelerini sağlar. Çok kültürlülük artan küreselleşme eğilimleri sonucu yaygınlık kazanmış bir sosyo-kültürel olgudur (Çelik, 2018:319). Ancak bireylerin aralarında iletişim ortamının olmaması, zamanla onların birbirlerine yabancılaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle aşırı sağ partiler çok kültürlülüğü var olan ulusların dağılmasına yol açtığını düşünölmektedirler.

“Merkezdeki aynılaşmadan sol partiler epey hasar aldı. Tarih boyunca sol, eşitliğı ve üretimin adil paylaşımını ön plana alan bir siyasi mücadele sürdürmüştü. Yeni oyuncuların sahneye çıkmasıyla çeşitlenen küresel rekabette şirketler giderek iş gücü tasarrufuna, düşük ücret ve otomasyona dayalı bir üretim modelini benimsiyorlardı. Avrupa ölkelerinde imalat sanayi büyük darbe yedi. Sol partilerde yeni koşullara uyum sağlamakta zorlandılar. Şüphesiz ki refah devletinin sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesi solun hareket gücünü sınırladı. Sol partiler, kendi içinde ayrışan Avrupa toplumlarını bir büyük şemsiye altında toplama yeteneklerini kaybettiler. Kimseye yaranamama haliydi bu. Buna karşılık yeni yetme aşırı sağ partiler bu zaafı ustalıkla kullandılar. Ekonomideki dönüşüm ve kriz nedeniyle işsiz kalan seçmenin oylarına çengel attılar”(Atikkan,2014: 20).

Kısacası; yeniden yapılanan siyaset sürecinde bu durumdan karlı çıkan sağ partiler olmuştur. Aşırı sağın yükselişe geçmesi aynı zamanda yeni soruları da beraberinde getirmiştir. Bu sorulara bakıldığında günümüzün aşırı sağ partileri Avrupa'nın faşist geçmişinin izlerini mi taşıyorlardı? Siyaseten hangi ideolojiyi temsil ediyorlardı? Yeni ırkçı mı? Popülist sağcı mı? Radikal sağcı mı? Nasyonal- popülist mi? Gibi sorular gündeme gelmiştir.

“ Aşırı sağ hareketler 1930'larda genelde ekonomik bunalımdan etkilenen insanların desteğini kazanırken, günümüzde daha çok küreselleşme sürecinin unsurlarından faydalanamayan, tam tersine bu süreçten ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz etkilenenlerin desteğini almaktadır. 1930'lardakinden farklı olarak günümüzde aşırı sağ hareketlerin demokrasiyi ortadan kaldırma gibi bir istekleri yoktur ama “etnokrasi” olarak yeniden tanımlama istekleri vardır. Aşırı sağ partiler arasında farklı düzeylerde otoriter, radikal, popülist, milliyetçi, hatta bazılarında ırkçı eğilimler hakim olup, küreselleşmeye karşıdırlar. Her aşırı sağ parti de bu özelliklerin bazıları farklı oranlarda bulunabilmektedir”(Öner,2014:164-165).

Zeynep Atikkan eseri dikkate alınacak olursa;

26 Mayıs 2014 günü Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aşırı sağ partiler Fransa'nın başı çekmesiyle birinci olarak başarı kazanmışlardır. Avrupa seçimlerinde, İngiltere'de sağcı popülist parti olan Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi de birinci sırada yer almıştır. Aynı şekilde İsveç, Danimarka gibi ülkelerde de sağ partiler, sol partileri geride bırakarak ilk sıraya konulmuştur. Aşırı sağ partilerin Avrupa'da yükselişi merkeziyetin sorgulanmasına ve sarsılmasına neden olmuştur. Aşırı sağ partilerin Avrupa Birliği politikalarına olan karşı kampanyaları Avrupa medyasında "Avrupa karşıtı" olarak net söylenmese de ırkçılıkla nitelendirilmiştir. Dolayısıyla Avrupalılar gergin bir durum içerisinde kültürel miraslarına sahip çıkmaktadırlar. *"muhafazakârlar en keskin aydınlanma militanı kesiliyor. Bu endişeleri yırtıcı bir üslupla ifade eden aşırı sağ partilerin etkisi artıyor"* (Atikkan, 2014: 17). Aşırı sağın bu denli etki alanının artmasının arkasında yatan şeylere bakıldığında 80'lerde neoliberalizm etkisi görülmektedir. Neoliberal dönüşüm güven veren eşitlikçi toplum yapısını sarsıntıya uğratmıştır. Bu durum da beraberinde Avrupa nüfusunda birtakım dalgalanmalara sebep olmuş, nüfusun azalması ve yaşlanmasını getirmiştir.

Avrupa, ekonomi yapısını hizmet sektörüyle geliştirmiştir. Çalışma hayatındaki değişiklikler sosyal dengeyi de farklılaştırmıştır. Sınıf ayrımları daha doğrusu sınıf aidiyeti değişmiştir. Aslında muhafazakârların çözümünde de bu olduğu söylenmektedir. Toplumun kesimleri meslekleriyle değil de dini, kültürü ve kimliğiyle tanımlanmaktadır. Dolayısıyla göç dalgasıyla Avrupa'ya yerleşen göçmenler de toplumla birleşerek Avrupalılaştırmışlardır. Tabii bu çok kültürlülüğün sürecinde birtakım göçmen sorunlarıyla karşılaşmıştır-entegre edilmeleri, asayiş meselesi gibi-. Fakat göç sorunu 11 Eylül'den sonra bir İslam sorunu olarak görülmüştür. Aslında temel sorun, uyuşmayan yaşam tarzları yani kültürü oluşturmaktadır.

Avrupa'da yıllardır sol partiler daha eşitlikçi politika güden bir mücadele sürdürmüşlerdir. Fakat yeni gelişen ve aynılanan merkezde zorlanmışlardır. Bununla birlikte sağ partiler ise aşırı sağa yaklaşmaya çalışmışlardır. *"Avrupa'da merkez partiler güçten ve gözden düşerken siyaset sahnesinde taşlar yeniden döşeniyordu. Sanayi sonrası süreçte toplumların yeni hassasiyet, özlem ve beklentileri vardı. Seçmen artık çevre, Avrupa Birliği, göçmenler, bölgeler Avrupa'sı gibi temalarla da ilgiliydi"* (Atikkan, 2014: 20). Kısacası aşırı sağ partiler siyaset sahnesinin odağında olmayı başarmaktadırlar. Bununla birlikte yeni siyasetçilerin hızlı gelişimi de kendini göstermiştir. Fırsatlar değerlendirilmiştir.

“Aşırı sağ partilerin ince manevraları da vardı. Liberal Avrupa toplumlarının hoşgörü kavramını abarttığı kanaatindeydiler. Onlara göre Avrupa kültürüyle uyuşmayan Müslümanlara fazla hoşgörülü davranılmıştı. Tehlike kapıya dayanmıştı. Bu bahaneyle Müslümanlara karşı laiklik, kadın-erkek eşitliği, bireycilik ve ifade özgürlüğü gibi Aydınlanma değerlerini sahiplendiler. Batı değerlerini korumak adına eşcinsel haklarını savundular. Böylece liberal kesime selam çaktılar. Aşırı sağ liderler için Aydınlanma değerleri evrensel değil, sadece Avrupalılarınındı” (Atikkan, 2014: 22).

Siyasette yeni bir üslup olarak aşırı sağ liderleri hakaret, tehdit, aşağılama ve dışlanmayı meşrulaştırmaktadırlar. Bu şekilde merkezdeki milliyetçiliği de yeni bir söyleme büründürmektedirler. Aşırı sağ partiler birçok bakımdan yeni bir parti ailesi olma özelliği göstermektedirler (Uzuncayır, 2014:139). Aşırı sağ partiler ekonomisi yüksek ülkelerde hünelerini sergilemektedirler. Dolayısıyla başarılı bir siyaset izlemektedirler. Üstelik siyasi dinamikleri de değişmektedir. Bizi de alakadar eden bir konu olmasına rağmen aşırı sağcılar Türkiye’de gündeme gelmemektedir.

Merkez Sağda Köşe Kapmaca

Sağ hareketli parti sistemi ilk olarak İngiltere’de cereyan etmiş ve sonra Avrupa’ya yayılma göstererek gelişmiştir. Buna “sanayi devrimi sonrası yeniden yapılanma” denmiştir. Bu sürecin temelini Margaret Thatcher oluşturmuştur. Piyasa ekonomisine geçişi sağlayarak ‘özelleştirme’ politikası izlemiştir. Thatcher’ın amacı İngiltere’yi eski gücüne kavuşturmak olmuştur. Thatcher’ın başkanlık ettiği dönemde yeni sağ, yeni solu da ortaya çıkarmıştır. Sol koltuğuna İşçi Partisi’nin liderinin oturmasıyla bu iki grup temelleri sağlamlaşmıştır. Nitekim sol düşünce Almanya, İspanya ve Fransa’ya sirayet etmiş ve İngiliz sol rejimi bu ülkelere rehber olmuştur. Fransa için yeni sağ hareketi ekonomiyi liberalleştirmekle eşdeğerdir. Aynı zamanda da Guallecülükten uzaklaşmayı gerektirmiştir. Fakat Fransa ekonomik liberalleşmeyi uygulayamamıştır. 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı koltuğuna Sarkozy oturmuştur. Seçimi kazanır kazanmaz Ulusal Kimlik Bakanlığı’nı kurmuştur. Bu durum:

“Fransızları ucu bucağı olmayan bir ‘biz kimiz’ tartışmasına sürükledi. Canhıraş devam eden tartışmalar sonunda Fransız kimliğinin ne olduğu açıklık kazanamadı, ama toplumda Müslümanlar daha da ötekileşti. Sarkozy ötekiyi daha iyi tanımlamak için laiklik tartışmasını başlattı. Ötekileştirme kotasından Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıktı. AB kapılarını Türkiye’ye kapatma politikasının militanı kesildi” (Atikkan, 2014: 35).

Nihayetinde Sarkozy muhafazakârlığı yabancı düşmanlığı ekseninde gelişmiştir. Sarkozy aşırı sağa çok yakınlaşmıştır. Bunun nedeni aşırı sağcı Le Pen'in Fransız halkı nazarında gittikçe artan popülaritesinin önünü kesmek içindi. Böylece aşırı sağcı oyları kendi partisine toplayacaktı. İtalya'da ise sağcılık, sağ sözcüğü kullanılmadan yapılmaktadır. Buradaki popülizmi Berlusconi oluşturmaktadır. *“Berlusconi de bütün sağcı popülistler gibi halkın korkularına yatırım yaptı. Politik söylemleri sıkı aile bağları, kültürel kimlik ve otorite temaları ekseninde oturttu. Güvenliğinden endişe eden, göçmenlerin istilasına uğramaktan korkan İtalyanlara otorite ve düzen vaat etti”* (Atikkan, 2014: 38).

ABD-İngiltere çizgisinde gelişen yeni sağ İspanya'ya 10 yıl sonra ulaşmıştır. Halk Partisi aşırı sağ elinde tutmaktadır. *“1996-2004 dönemindeki başbakanlığı sırasında yeni sağın küresel senaryosuna göre oyun kuran Aznar, sağ cephenin en gözü kara liderlerinden biri oldu. Küresel kimlik, Batı değerleri vs. üzerinden siyaset yapan yeni sağın gözüne girdi”* (Atikkan, 2014: 41-42). Almanya'da ise merkezin Merkelleşmesi söz konusudur. Merkel dönemi 2005 yılından itibaren açılmıştır. Siyaset giderek kişi çerçevesinde şekillenmiştir. Merkel sadece partinin liderliğini değil partinin kendisini oluşturmaktadır. *“Merkel'in temsil ettiği merkez sağ, bütün partilerle koalisyona girebilecek bir kimliğe büründü”* (Atikkan, 2014: 46).

Avrupa ekonomisinde en fazla etki orta sınıfta yaşanmaktadır. Çünkü imalat sanayi daralmış, hizmet sektörü artmış ve orta sınıf giderek yok olmaya başlamıştır. Orta sınıfın içi boş olmaya yüz tutmuştur. Bu durum yüksek gelirli ve dar gelirli kesimler arasında büyük bir uçurumu meydana getirmiştir. Bu çarpıklık Avrupa'nın alışık olmadığı bir durum olarak görülmüştür. Refah devleti zorlanmıştır. Toplumda eşitlikçi yapının sağlanması gerekmiştir. Küreselleşme ve teknolojik değişimin etkisi altındaki Avrupa ekonomisi öyle bir hal almıştır ki, sosyal devlete özlem duyulmuştur. Avrupa da Aşırı Sağın yükselmesi ile göçmenlere yönelik ölüm, yaralanma ve şiddet vakaları artış göstermiştir (Aslan, 2018,:61). Çünkü refahın düşmesinde göçmenler suçlanmıştır. Suçlayanlar ise medya elitleri ve siyasetçilerdir.

Kültür Duvarı ve Öteki

Ulusal hükümetler, Avrupa içerisinde kendi bölgesel kimliğiyle yaşamak isteyen insanlarla karşı karşıya kalmışlardır. Öyle ki bu insanlar özellikle kriz dönemlerinde kendi kültürlerine daha çok bağlanmışlardır. Ulusal hükümetler de birtakım taleplerle yüz yüzedir. Aslında bunun nedeni sanayi devrimi sonrası Avrupa'nın çok kültürlü bir topluma kayma durumunun getirisi olarak ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1980'lere kadar

Avrupa’da çalışan göçmenler burada ailelerle birleşmiştir. 1990’lardan sonra tekrar göç akınıyla Avrupa’da toplumda çatışmalar meydana gelmiştir. Örneğin başörtüsü sorunu, Cuma namazının camilerde yer kalmadığı sebebiyle sokakta kılınması Avrupa’yı rahatsız eden durumlar arasında görülmektedir. Yani dini semboller kültürel savaşların konusu olmuştur. *“Olayın birde demografik boyutu vardı. Almanya’da Müslüman nüfus 3 milyonu, Fransa’da 5 milyonu, İngiltere’de 1 milyon 600bini, İspanya’da ise 1 milyonu buldu. Müslümanlar özellikle büyük kentlerde yoğunlaştılar”* (Atikkan, 2014: 59). Aşırı sağcılar Avrupa’nın müslümanlaşmasını tehlike olarak görmüşlerdir. Bu konu siyasetin odağında yer almıştır.

Avrupa kentlerinin çevresindeki banliyöler Müslümanların yaşadığı bölgeleri oluşturmaktadır. Avrupalılara göre bu banliyöler şiddetin, uyuşturucunun olduğu alt kültür sahalarıdır. *“Kent merkezinden çeperlerine bakan Avrupalı için, banliyöler her zaman ötekilerin adresiydi. Banliyönününkü nüfusu, sanayileşen Avrupa’nın fabrikalarında çalışan işçiler ve yoksul kesimdi”* (Atikkan, 2014: 60-61). Dolayısıyla banliyöler dışlanmış kesimdir. Toplumla uyum sağlayamamış olarak görülmektedirler. İsveç’te başkentte yaşayan banliyöler bulunmaktadır. Bunlar modern binalarda yaşam süren gettolardan birini oluşturmaktadır. Avrupalılar 80’lerden itibaren göçmenlere karşı tavırlarında sıcaklık sergilememekte, algıları değişmekte diyebiliriz. *“90’lardan itibaren göçmen konusu yeni bir dille ifade edilmeye başlandı. Medya dilinde ve politik söylemde göçmen Müslümanlarla özdeşleşti. Ve burada sanki yatay geçişle bir kültür meselesi haline geldi. Göç eksenindeki polemik Batı kültürü ile İslam’ın uyumsuzluğu temasına odaklandı”* (Atikkan, 2014: 65).

Kimliğimi Arıyorum

21. yüzyılda Avrupa, Batı kültürünü ve kimliğini tartışmaya başlamıştır. Basmakalıp ifadelerin kullanıldığı kimlik konusu; siyaset gibi, okul gibi yaşamın her alanına kadar uzanmıştır. Bu nedenle aslında bakıldığı zaman herkes kendi kimlik duvarlarını inşa ediyordu. Kimlik konusu geniş yelpazeli ve teferruatlı bir konu haline gelmiştir. Bu konuda tam anlamıyla mevcut olan bir tanım bulunmamaktadır, herkes kendi kimliğinin bir ucundan tutarak farklı yorumlarda bulunmaktadır.

21. yüzyılın sonlarında yeni bir Almanya ortaya çıkmaya başladı ve kimlik konusundaki bastırılmış oldukları bütün duyguları dışa vurmaya başladılar. Bu nedenle kimlik tanımının aslında duygusal bir tarafı da mevcuttur. Kimlik konusunun da ortaya çıkan farklılıklar elbette önemlilik arz etmektedir. Avrupa Enstitüsü Direktörü Stratenschulte,

Avrupa konusundaki düşüncelerini dile getirirken çeşitliliğin en fazla olduğu kıta olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda kimliğin şekillenmesi ile Avrupa Anayasasının ortaya çıkacağı düşüncesi hâkimdir. Kısaca baktığımızda; sağ kesim kimlik reçetesi istiyordu ancak bu durum gerçekleşmedi, kimlik bilinci yerine tarih bilinci için adım atmaya başladılar.

Siyaset zamanla kültür eksenine çekilmişti ve 2001 yılında zafer kazanan muhafazakâr-liberal koalisyon hükümeti övünmeye başladı. “*Aşırı sağcı gruplar tezlerini bir yok oluş hikâyesine dönüştürdüler. Kendi kentlerimizde, sokaklarımızda yabancıların saldırısına uğruyoruz. Bu gidişata göz yuman siyasi elitler kendi ırklarına karşı soykırım uyguluyorlar diye suçlayıcı mesajları sanal âlemde yaydılar*” (Atikkan,2014:88). Yayılan bu mesajlar ile halkı kendi tesirleri altına almayı başarmışlardır. Bir başka görüş ise; beyaz olmayan göçmenler yüzünden homojen olan İsveç toplumunun değiştiği düşüncesi idi. Kısaca baktığımızda, kimlik tanımlamak için kullanılan laiklik, dindarlık vb. kavramlar birbirine karışmıştır.

“*Fransa bu konuda en başta yer alıyordu. 1990’lardan itibaren Fransa’da aşırı sağ parti Ulusal Cephe, Müslüman-Hristiyan göçmen ayrımı yapmaya başladı*” (Atikkan, 2014:92). Ortaya atılan bu ayrımlar ile ayrıştırmalar oluşturulmaya başlanmıştır. Batı Avrupa’da oluşan bu kimlik siyaseti farklı cephelerden beslenme yoluna girişmiştir. Bakıldığında bunlar arasında 1960’ların sonunda bir grup sağcı aydının başlattığı Yeni Sağ adlı hareket en önemlisi arasında sayılmaktaydı. Ortaya çıkan Yeni Sağ kuramcıları aşırı sağı yeni bir dil ile meşruiyet yaratma çabasına girdiler. Yeni Sağ; kapitalizme, sosyalizme ve çok kültürlü toplum yapısına karşıydı.

“*Yeni Sağ’ın tezine göre kültürler farklı ama eşittirler. Böylece ırkçılık ilhamı geçersizdi. Yeni sağın tasavvuruna göre farklı toplumlar kimliklerini korumak için ayrı olmalıydı*” (Atikkan,2014:94). Kısacası; yeni sağ kültürleri eşit olduğunu ama birbirine karışmaması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu nedenle çok kültürlü toplum yapısının içinde bulunulan toplum için zararlı olduğunu dile getirmişlerdir. Yeni Sağ anlayışında “*çok kültürlülük*” söylemi “*toplumsal bütünleşme*” söylemine dönüşmüştür (Kymlicka, 2011:300).

Aşırı Sağın Aile Fotoğrafı

Aşırı sağcı partiler ilk olarak yerel seçimlerde, daha sonra ise genel seçimlerde ani bir atak yaparak merkez kapısını aralamışlardır. Elde etmiş oldukları bu başarı ile 1984 yılında Fransa’da aşırı sağın temsilcisi Avrupa Parlamentosu’nda seçimleri kazanmıştır. Daha sonra

ise 1990'lerden itibaren aşırı sağın her başarısı medyada etki yaratmaya başlamıştı, ancak elde etmiş oldukları onca başarıya rağmen, bu partilerin kimliğini hiçbir zaman tanımlanamamıştır.

“ Bu partilerin liderleri ve militanları ise kendilerini tanımlamakta hiç zorlanmadılar. Önce ‘sağ’ kavramını kendilerinden reddettiler. İlk olarak da ‘aşırı’ sıfatını hiç üstlerine almadılar. Israrla ‘biz yeni merkeziz’ diye kestirip attular. (Atikkan,2014:102). Aynı zamanda devletler Yeni sağ ideolojisinden faydalanırken seçici davranmakta özen gösteriyorlardı. Bu nedenle her ülke kendi siyasi kültürüne göre kendi rotasını belirliyordu. Aşırı sağ partiler faşizm etkisinden uzak durmuşlardır. Ancak temel söylemlerinden birisi olan İslam karşıtlığı hiçbir zaman değişiklik göstermemiştir (Kepenek, 2016:1).

1995 yılında Aşırı Sağcı Danimarka Halk Partisi kurulmuştur. Kuzeyde baktığımızda ise popülist Norveç İlerleme Partisi değişik evrelerden geçmeye başlamıştır. Bu partinin savunucuları kendilerini Avrupalı aşırı sağcılardan hep soyutladılar. Fakat onlarda diğerleri gibi Müslüman göçmenler üzerinde siyaset yapmaya devam ediyorlardı. *“ Avusturya Özgürlük Partisi aşırı sağın favori teması olan kültürel kimliği sahiplendi. Ancak kimlik konusundaki bir dizi ideolojik dönüşüm geçirdi. Önce Germen milli davasına sarıldı, daha sonra pozitif milliyetçiliğe yöneldi; bu sefer atalarından kalan kültürel mirası koruma ve yeni kuşaklara devretme misyonuna kilitlendiler” (Atikkan,2014:112).* Bu süreçlerden sonra kimlik unsuru yeniden şekillendi ve bir dışlama aracı olarak kullanılmaya başladı.

Le Pen Avrupa'nın İslamlaşmasına karşı mücadele etmiştir ve bununla beraber mücadele edenlerin hepsinin ortak noktası islamizme karşı ve ona ters olarak ortaya çıkan değerleri korumak olmuştur. Bu durumda İtalya'ya baktığımızda ise aşırı sağın zamane partileri iki koldan gelişmeye başlamıştır. Siyasi birliğini geç kurmasına rağmen bölgesel olarak ortaya atılan iddialar ve hassasiyetler hep aynı kalmıştı. *“ Her ülkenin ulusal tarihi ve siyasi kültürü aşırı sağcı partilerin karakterine yansıyor” (Atikkan,2014:130).* Bu durumun en açık örneği olarak Belçika gösterilmektedir. Ancak Avrupa'nın en güçlü ekonomisine sahip olan Almanya'da aşırı sağ partilerin varlığı söz konusu dahi değildir. Almanya'nın Nazizmin izlerinden kurtulması gerektiğini savunmuşlardır. *“İkinci dünya savaşından sonra ülkeler faşist partileri Almanya örneğinde görüldüğü üzere anayasal bir suç sayarak ya da Avusturya örneğinde görüldüğü üzere siyaseten dışlayarak izole etmeye çalışmışlardır. Fakat günümüzün aşırı sağ küreselleşme sürecinin yol açtığı mutsuzlar, endişeliler ve öfkeli kitlelerini arkasına alarak güç kazanmaya başlamıştır. Ulusal parlamentolarda gerek seçim sisteminin bir sonucu olarak gerekse de siyasilerin ve seçmenlerin başka seçenek kalmadığında aşırı sağ partiye karşı tek bir partide birleşebilmeleri neticesinde henüz hiçbir*

aşırı sağ parti tek başına iktidar olamamış.1999 Avusturya seçimleri hariç koalisyon ortağı da olamamışlardır”(Çöpoğlu,2017:13). Bu düşünceler doğrultusunda 21. Yüzyılda Almanya’da merkezi kıpırdanmalar başlamıştır. Aynı zamanda toplum içerisinde İslam karşıtlığı halen devam ediyordu. Zamanla bu Özgürlük Partisi adında bir parti kuruldu ve İslam karşıtlığı bu parti içerisinde de görünür halde olmaya devam ediyordu. Bu partiler Almanya’da sandıkta yükselme konusunda başarısızlık yaşıyor ancak merkez sağın aşırı unsurları halkın duygularına etki ediyor ve onları etkisi altına alıyordu.

“Klasik aşırı sağ partilerin başarılı olamadığı Almanya’da, özellikle Soğuk Savaş sonrasında, Neo- Nazi gruplar küçük nüvelerde örgütlenip mahalle kabadayılığına soyundular”(Atikkan, 2014:134). Aşırı sağ partiler aynı zamanda İngiliz siyaset sahnelerinde de varlık gösteremediler. 2000’lerde aşırı sağ partiler Avrupa siyasi sınıfının asli unsurları olmuştur. 2014 yılında ise Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yerlerini almışlardır.

“ Batı Avrupa’daki yerleşik siyasi hareket açısından baktığımızda, Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya gibi ülkelerde mevcut olan aşırı sağ partilerin uzun bir geçmişi olduğu ve aşırı sağ siyasi hareketlerin zaman zaman etkileri azalsa da, buldukları ülkelerde güçlü birer siyasi aktör olarak hareket ettikleri gözlemlenmektedir” (Dilbirliği,2017:156).

Karizmatik, Medyatik ve İslamofobik

Batı Avrupa ülkelerinde varlıkları hissedilen aşırı sağ partilerin yıldızı karizmatik liderlerle parlamıştır. *“Avrupa ve dünyayı ikinci dünya savaşına sürükleyen faşizm ve aşırı sağ partilere karşı Avrupa da büyük bir direnç söz konusu olmuştur. Fakat bu güçlü dirence rağmen aşırı sağ partilerin ve seçmen kitlelerinin ve teknolojik gelişmelerle söylemini geniş kitlelere yayabildiği görülmektedir. Faşist partiler birinci dünya savaşından sonra özellikle ekonomik krizler neticesinde bozulan sosyal dengeden, Yahudi karşıtlığından ve barış anlaşmalarının ülkelerine vurduğu zinciri kırmak isteyen karizmatik liderlerden güç almıştır” (Çöpoğlu,2017:14). Bunlar çağdaş beyaz adam profili ile sahneye çıkmışlardır ve aşırı sağ partiler aynı zamanda liderleri daha çok seçim dönemlerinde sahnede aktif olarak görülmüyorlardı. Aynı zamanda bu partiler genelde liderlerin adıyla özdeşleşerek yeni bir isim olarak ortaya çıkmışlardır.*

“ Postmodern zamanların aşırı sağcı liderleri kendilerinden söz ettirmek için karizma imal ettiler. Her biri farklı bir yöntem izledi. Örneğin Avrupa aşırı sağının simge isimlerinden şekillendirdi”(Atikkan,2014:143). 1990’lardan itibaren medya da Müslümanlara hakaret eden

ve siyasi tartılmalara katılan liderlerin haber değeri artmaya başlamıştı. Medya burada reyting peşindeyken aşırı sağın radikal söylemi de normalleşiyordu. “*Yirminci yüzyılın ilk yarısında Avrupa, demokrasiyi tehdit eden biyolojik ırkçılık yapan faşist partiler üretti. 20. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan aşırı sağ partiler ise farklı bir platformda “öteki” imalatına giriştiler. 20. Yüzyıl faşizminin radikal milliyetçiliğine sırtlarını dönüp, yeni sağın ideologların ortaya attığı kültürel kimlik, aidiyet, kılık kıyafet üzerinden “farklılık” yaratma ideolojisine sarıldılar*”(Atikkan,2014:149).

Aynı zamanda hiçbir aşırı sağ parti Fransa’da kurulan Ulusal Cephe kadar küreselleşme karşıtı mesajlar vermemiştir. Politik elitlere karşı tavır alan yeni aşırı sağ partiler kariyer yapmışlardır. Aynı zamanda refah devletini korumak, onlar için bir onur meselesine dönüştü. Refah düzeni onlar için mükemmelin tarifiydi. Aşırı sağ partiler toplumların duyarlılıklarına göre mesaj vermektedirler. “*Aşırı sağcı kadrolar Batı değerleri ile İslam kültürünün uyumsuzluğunu kanıtlamak için en çok kadın- erkek eşitliği temasını kullandılar. Özellikle Danimarkalı aşırı sağcı siyasetçiler kadın konusundaki tartışmalarda başrol aldılar*”(Atikkan, 2014:166). Kısaca değinecek olursak; aşırı sağcı partiler tükenmiş umutların, endişelerin, korkuların oylarına talip oldular.

21. yüzyılda Avrupa’da iki farklı yapı göze çarpmaktaydı. Bir taraf yok olduğunu, kimliğinin gittiğini düşünürken, diğer tarafta ise güç entegrasyon konusu hakimdi. “*Aşırı sağ partiler parçası oldukları koalisyonlar veya dışardan destekledikleri azınlık hükümetleri üzerinde baskı kuruyorlardı. Özellikle göçmenler konusunda aktivist gibi mücadele verdiler. Genellikle başarılı oldular*”(Atikkan,2014:175).

Tepeden İnen Irkçılık

Batı Avrupa toplumları yıllardır demokratik bir düzen içerisinde yaşadıklarından dolayı Batı demokrasilerinde ırk ve ırkçılık kavramları kolay kolay kullanılmıyor.

“*İkinci dünya savaşı sonunda gelişen Avrupa tarihçiliği faşizmi gömmüştü. Savaş sonrasında uluslararası kurumlarından UNESCO ırkçılığın bilimsel herhangi bir dayanağı olmadığını altını çizerek son sözü söyledi. Bu dönemde Avrupa’da ırkçılık karşıtı hareketler güçlendi ve toplumların dikkati büyük çapta demokrasi ve eşitlik taleplerine odaklandı. Irkçılığın geri gelmeyeceğine o kadar inanıldı ki, ırkçılık tanımlanamaz oldu*”(Atikkan,2014:179).

Avrupa’da kamuoyu yoklamalarına bakıldığı zaman Avrupa topluluklarının farklı yerlerden gelen, farklı hayat tarzlarına sahip insanlarla aynı mahallede bulunmak istemedikleri ortaya çıkıyor. Özellikle baktığımız zaman yeni ırkçılık tepeden inen ırkçılık dediğimiz şey; toplumların yüksek kesiminde, elitlerin elinde şekillendi, sağ ve solda bulunan hükümetler bu yeni ırkçılığa katkıda bulundular.

“Muhafazakâr Hristiyan demokrat birliği, Almanya da İslam’ın yeri konusunda kendi içinde bölündü. Merkez hükümetinin İçişleri Bakanı Hans-Peter Friedrich, bakanlık koltuğuna oturduğu gün “İslam’ın Almanya’nın bir parçası olduğu tarihsel olarak kanıtlanamaz” dedi (Atikkan,2014:185). Aslında bu açıdan baktığımız zaman bakan da burada ırk siyaseti, ırk ayrımcılığı yapıyordu. Özellikle Almanya’nın bu durum içinde bulunması, o toplumda yabancı düşmanlığının olduğunu da açıkça göstermekteydi. Aslında bu ırkçılığı yapan sıradan insanlar değildi, toplumlardaki aydın kesimlerde ırkçılık yapmaktaydı. Burada Aloin Badio’nun sözlerine bakacak olursak; “büyük kentlerdeki islamafobiyi ve özellikle gençlere yönelik şiddeti aydınlar körükledi. Toplumsal barışı ve adaleti sağlayamayan hükümetler yabancuları, özellikle Arapları ürkmüş ve pusulasını şaşırılmış seçmenin hedefi haline getirdiler” (Atikkan,2014:187). Bu ırkçılık konusu aynı zamanda medya aktörleri tarafından ele alınmıştır. Ayaan Hirsi Ali, İslam ile şiddet arasında bağ olduğunu kanıtlamaya çalıştı ve yazılarını İslam karşıtlığı üzerine ele aldı. Avrupa’da İslam karşıtlığını savunan kişiler bunu dile getirmekten çekinmediler. Özellikle Oriana Fallaci; gün geçtikçe Avrupa’da nüfusu artan Müslümanları fareye benzetti. Burada tuhaf ve farklı olan şey ise Fallaci’nin yazdığı bu kitap Avrupa da en çok okunan kitaplar listesinde birinci sırayı aldı.

İslamafobi kavramına bakacak olursak; islamafobi kavramı genel olarak aşırı sağ partilerin kullandığı bir kavramdır. Aslında buradaki temel problem, İslam’ın kendisi değildir, Avrupa toplumlarının İslamlaşma korkusu Müslümanlar tarafından kuşatılmışlık takıntısıdır. *“Psikolojide “fobi ve fobia” kelimesi belli bir nesnenin, durumun veya etkinliğin yarattığı ve kişinin kendisi tarafından da yersiz veya aşırı kabul edilen usdışı oluşan korku olarak tanımlanmaktadır. İslamofobi ise korku duygusu ile karakterize edilerek eski bir korku ifade etmek için Batılılar tarafından kullanılmaktadır. İslamofobi, yüzyıllar boyunca sürdürülen savaşlar, soykırımlar, haçlı seferleri ile kendini gösteren dini hoşgörüsüzlüğün bir ifadesidir. Bu hoşgörüsüzlüğün temelinde ise İslam’ın kısa zamanda doğması ve yayılması diğer dinler tarafından kendileri için bir problem ve tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. İslamofobik görüşe göre İslam dininin Batı kültürü içerisinde bir değeri yoktur ve Batı kültüründen aşağıdır. Ayrıca İslamofobik anlayışa göre İslam şiddet içerikli siyasi bir*

ideolojiye sahiptir. Dolayısıyla Batı medeniyeti İslamofobi tutumunu ayrımcılık, medyadaki iftiralarıyla, fiziksel rahatsızlık ve saldırganlık eylemleriyle göstermektedir”(Karlı,2013:81).Tanımdan da anlaşıldığı üzere İslamofobi kavramı Batılılar tarafından ortaya atılmış ve dinin hoşgörüsüzlüğün ifadesi olarak kullanılmaktadır. Ortaya çıkan bu hoşgörüsüzlüğün temelini ise İslamın kısa sürede doğup yayılmasına bağlamaktadırlar.

Aslında bu süreç içinde fobi kelimesini barındırdığından kimseye cezbedici olarak gelmiyor. Çünkü fobi kelimesi normal olmayan bir ruh halini ifade etmektedir. “Nitekim ırkçılarla mücadele eden pek çok kuruluş, islamafobi yerine “Müslümanlara karşı ırkçılık” kavramını kullanıyor. Nedenine gelince de, “Müslümanlara karşı ırkçılık” kavramını bir insan grubuna, islamafobi ise bir dine karşı düşmanlığı tanımlıyor”(Atikkan,2014:196).

Çolakoğlu'nun islamafobi tanımına bakacak olursak; “ İslamafobi, sosyal, politik, ekonomik ve yasal güçleri yönetme konusundaki kendi başarısızlıklarını ve dolayısıyla eşitsizliğin, adaletsizliğin, yoksulluğun, işsizliğin, güvensizliğin ve yabancılaştırmanın yükselişini örtbas etmenin bir yolu olarak çoğunluğa dayalı toplumda bir tür yanlış bilinç ya da sanrı yaratmak için siyasi partiler tarafından inşa edilen bir ideolojidir. Bu bakımdan İslamafobi, etnik köken ve dinsel sınırları esas alan neoliberalizm bu çağında uyum ve itaatin sağlanması için muhafazakâr siyasi elitler tarafından kullanılan pratik bir toplumsal denetim aracıdır. Zaten, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında şekillenen çağdaş Avrupalı kimliğinin kısmen ırkçı ideolojinin yanı sıra, Müslüman karşıtlığı üzerine kurulu olduğu herkesçe bilinmektedir. Bu ise, günümüz İslamofobisinin popülerlik kazanmasını kolaylaştıran önemli unsurlardan biridir”(Çolakoğlu, 2019:937).

Faşosfer

Dijital ortamdaki terör örgütlerinin faaliyetleri gün geçtikçe artmaktaydı. Özellikle elde edilen veriler çok korkunçtu. Bu durumdan en çok mustarip olan kesimi ise gençler oluşturuyordu. Çünkü dijital ortamlarda radikal görüşlerin haddi hesabı yoktu ve web siteleri kin ve nefret saçıyor ve bloklar gençleri şiddete teşvik ediyordu. Sanal âlem artık denetilemez bir hal almıştı. Interpol'ün genel sekreteri Ronald K.Nable, sanal âlemde yayılan şiddetin boyutlarını şöyle özetlemektedir;

“Gençleri, terör eylemlerine çekmek isteyen gruplar için internet bulunmaz bir mecra. Dijital âlemin nimetlerinden yararlanan radikal gruplar kolaylıkla etkilenen gençleri radikalleştiriyor. Sanal ortam aşırı uçları güçlendiriyor ve tersine mücadeleyi zorlaştırıyor.

Küresel tehlike kapımıza dayandı. Bu tehdide karşı ülkeler birlikte hareket etmek zorundalar”(Interpol basın bülteni,21 Eylül 2010). Özellikle internet ve radika kelimesinin birleşimi ilk olarak akla İslami toplumları getirmekteydi. Çünkü özellikle bazı İslami görüşlerin temsilcileri olanlar dijital ortamlarda çok aktiftiler. Görüşlerini ise facebook aracılığıyla yayıyorlardı. Kuzey Avrupa'nın dijital ortamında ise; beyaz adamlar pirim yapıyordu. Buradaki insanlar beyaz adamı anlatmaktan hiç de çekinmiyorlardı. Özellikle beyaz milliyetlerden oluştuklarını dile getirmektedirler. Sitenin söylediği şey ise şudur: *“beyaz olmayanların çıkarlarına, değerlerine ve mirasına sahip çıkan binlerce kurtuluş mevcut. Bizde kendi değer ve çıkarlarımıza sahip çıkıyoruz”*(www.stormfront.org).

Avrupada ırkçı blog, aşırı sağcı ve sitelerin gelişmesinde Amerikan Blogosferi belirleyici oldu. Bu gelişmeye temel dayanak noktası olarak ise; Avrupalı aşırı sağcı İslam karşıtı aktivistlerin Amerikan dijital alanında yazmaya başlaması olmuştur. Facebook ve twitter aşırı sağcı ve genç aktivistlerin en cazip mecralarındandır. Özellikle gençler, merkezdeki geleneksellikleri artık savunmuyorlar. İçinde buldukları ülkenin hukuk sistemine güvenmiyorlar. Avrupa birliğine güvenmiyorlar. Avrupa'nın kültürel kimliğini ise sağcı popülist partilerin sahiplendiğini düşünüyorlar. *“Dijital ortamda aşırı sağın hamleleri birçok koldan gelişti, örneğin elektronik ansiklopedi Wikipedia'ya karşı İsveçli aşırı sağcı aktivistler Metapediayı kurdular. Kültür, sanat, bilim, felsefe ve siyasi konulara odaklı Matepedia yüksek kültürü sahiplenme iddiasıyla sanal ortama kapağı attı. Doğrusu kullandığı ağdalı dil, internetin hızlı, çarpıcı ve kısa cümleli iletişim kültürüyle çelişiyordu. Bu sıra dışı ansiklopedi olaylara yukarıdan bakma iddiasındaydı”*(Atikkan,2014:214).

Ulusal ve kültürel kimliği koruma iddiasındaki partiler mesajlarını facebook kullanıcılarıyla doğrudan paylaşıyorlardı. Özellikle yeni sempatanlar kazanmaları onlar açısından çok iyi olmuştu. Özellikle dijital evrenin bütün alanlarında üstünlüğe sahip olan beyazların kültürünün yabancılar tarafından yok edilmesi, sol kesimin Müslümanlarla işbirliği yapıp çok kültürlülüğü dayatması gibi çerçevelerde korku, önyargı ve öfke üretmede yeni bir kesim rol almaya başladı.

SONUÇ

Avrupa ülkelerinde giderek artış gösteren aşırı parti hareketleri etkinlikleri hemen hemen her alanda kendini var etmeye başlamıştı. Siyasi ve ekonomik elitlere öfkeli, uluslararası kurumlara karşı, milliyetçi ve gelecek endişesi taşıyan beyaz adam profili ve

Trump'ın beyaz saraya seçilmesi Avrupa da ciddi kırılmaların oluşmasına neden oldu. Aslında bu dönem batı demokrasileri için çok önemli bir dönemdi, çünkü Batı Avrupa çökebilirdi. Özellikle Avrupa'da terör olaylarının yarattığı korku, halkın korkularıyla da birleşince aşırı sağcı partiler kendini sunmaya başladı. Siyasi partiler açısından değerlendirecek olursak; Avrupa'da aşırı sağ siyasi hareketlerin bazı noktalarda birleştiğinden bahsetmek mümkündür. Bunlar; Avrupa birliğine olan karşıtlıkları ve ülkelerin Avrupa Birliği'nden çıkmasını sağlaması. İkinci olarak göçmen ve yabancı karşıtlığı, bu bağlamda Avrupa'ya olan göçün sınırlanmasının sağlanması, sonuncu ise, Avrupa'da görünür olan İslam dinini kamusal alanda dışlamak, aynı zamanda İslam dinine yasaklar getirerek Müslüman haklarının kısıtlanmasına neden olmaktır. Aslında alternatif sağın yapmaya çalıştığı temel nokta: Avrupa'nın beyaz etnik ve kültürel kökenlerini korumaktı. Bu dönemde Avrupa birliğinin projesi de hasar aldı. Çünkü merkezdeki partilerin zaafı Avrupa birliği projesinden daha önemliydi. Aşırı sağın AB projesine karşı saldırıları karşısında merkez partiler çevresiz kaldılar. AB'yi savunamadılar.

İslamofobi Avrupa genelinde tırmanışa geçmişti ve Müslüman düşmanlığı da artık Avrupa'da tuhaf bir durum olarak görünüyordu. Avrupa halkı göçmen sayısının fazla olduğunu düşündüklerinden asayiş, işsizlik ve eğitim düzeyinin düşmesi gibi sorunların temel nedeni olarak İslamı görüyorlardı. Aslında Avrupa burada ikiye bölünmektedir. Çünkü göçmen sorunu İslam diniyle özdeşleşmektedir. Özellikle Avrupa toplumları arasında tembel güneyli, çalışkan kuzeyli gibi tartışmaların çıkması yeni ötekilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Fakat bu durum aşırı sağ partilerin işine geldi, çünkü onlar bu durumu hem kullandılar, hem de saldırgan üsluplarıyla beslediler. Sağ partiler özellikle; soldan çalarak, kadın erkek eşitliği, ifade özgürlüğü ve insan haklarını kendilerine mal ettiler. Aşırı sağ partiler yakın zamana kadar, küreselleşmenin mağduru olmuş, işini kaybetmiş ve dışlanmış bir kesimin oylarını topladılar.

KAYNAKÇA

Aslan, H. K. (2018). Aşırı Sağın Yükselişi: Resme Küresel Perspektiften Bakmak. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* (53), 47-70.

Atikkan, Z.(2014). *Avrupa Benim Batı Avrupa da Aşırı Sağın Yükselişi*, İstanbul: Metis.

Çelik, H. (2018). Çok Kültürlülük ve Türkiye'deki Görünümü. *U.Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 9 (15), 319-332.

Çolakoğlu, E. (2019). Avrupa da Mülteciler, Yükselen Aşırı Sağ ve Seçim Süreçleri, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), ss.933-961.

Çöpoğlu, M.O.(2017). Avrupa da Yükselen Popülist Aşırı Sağ Partiler: Özgürlükler ve Uluslar Avrupası (ENF) Grubu Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(7), ss.1-17.

Dilbirliği, M.(2017). Avrupa da Aşırı Sağın Görünüş Şekilleri: Almaya Örneği, *Liberal Düşünce Dergisi*, 86, ss.145-168.

Karşı, N.(2013). İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(1), ss.75-100.

Kepenek, B. (2016). *Avrupa'da İslam Düşmanlığı*. Diaspora Araştırma Merkezi.

Kymlicka, W. (2011). Çok Kültürlülük: Başarı, Başarısızlık ve Gelecek. (Çeviren, & F. Öztürk, Dü) 297-332.

Öner, S.(2014). Avrupa da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni “Öteki”ler ve Türkiye'nin AB Üyeliği, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), ss.163-184.

Uzuncayır, C. (2014). Göçmen Karşıtlığından İslamofobiye. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* , 2 (2), 131-147.

www.stormfront.org

Мақал-Мәтелдерді Оқытудың Тілдік Ерекшеліктері

Түйіндеме

Мақал-мәтелдердің тілі қарапайым және өте көркем, сөздік құрамы бай. Сөйлем құрылысы жағынан жеңіл, әсерлі болып келеді. Халық мақал-мәтелдеріндегі қолданылған сөздердің тек қана сыртқы сұлулығын қарамайды, сонымен қатар құрамындағы сөз мағынасын шебер, орынды қолданылуына да назар аударады. Мақал-мәтелдерді оқып үйрену ана тіліміздің байлығын, сөйлем құрылысын, дұрыс сөйлеу заңын жетік білуімізге, тілімізді дамытып ой-өрісімізді кеңейтуге себепші болады.

Фольклордың басқа түрлері сияқты мақал-мәтелдер – халық оқулығы, өсиеті. Олар жастарды тәрбиелейді, жамандықтан сақтандырады. Ең алдымен қарапайымдылыққа, ауызбіршілікке, ұйымшылдыққа меззейді, еңбекке, ерлікке баулиды. Адалдықты, адамгершілікті мақтап, насихаттай отырып, оған қарама-қарсы арамдық, қараулық, өтірік-өсек, жалқаулық, ұрлық, екі жүзділік секілді жарамсыз мінез-құлықтар сыналады.

Мақал-мәтел – халықтың сан ғасырлық көрген-білгенінен, бастан кешкен уақиғаларынан қорытқан ақыл-ойының жиынтығы, анықтамасы, табиғатта, өмірде үнемі қайталап тұратын уақиғалармен, құбылыстармен байланысты туған тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні.

Әр халықтың мақалы мен мәтелі – сол халықтың өзі жасап алған логикалық формуласы, ережесі. Ол кез келген уақиғаның, мәселенің тұсында еске түседі, тілге оралады. Сөйтіп көп ойланды, ұзақ баяндауды керек ететін қиын нәрсені жеп-жеңіл, оп-онай, бір-ақ ауыз сөзбен түсіндіреді, ұғындырады.

Кілт сөздер: халық оқулығы, фольклор жанры, сөз нақышы, нақыл сөз.

LINGUISTIC FEATURES OF TEACHING PROVERBS

Abstract

The language of proverbs and sayings is very simple, it is artistic, the composition of the dictionary is rich. The composition of the proposals of this genre is simple, impressive. The people appreciate not only the structure and expression of beautiful, literary words. But their clear and appropriate use.

The study and knowledge of proverbs and sayings - this is the wealth of our mother tongue - becomes the cause of sentence structures, the correct expression, developing our minds.

Like other genres of folklore, proverbs and sayings - like a textbook of the people and the covenant. They educate youth, warn evil. First of all, they teach us to simplicity, unity, work. Praising honesty, morality, on the contrary, criticize negative qualities.

Proverbs and sayings are the property of the people who have passed the test of centuries in the conditions of ancient society, when there were no means of material consolidation of thought.

Proverbs and sayings - the genre of folklore, aphoristically concise, figurative, grammatically and logically complete saying with instructive meaning in a rhythmically organized form.

Proverbs make up the heritage of a whole nation or a significant part of it and embodies a general judgment or instruction on some occasion of life.

Keywords: Textbook of the people, specific meaning, speech sayings, folklore genre.

Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi
(MİKAD)
CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Б.Сарбасов

* ф.ғ.к., қауым
профессор, ҚазҰҚПҮ,
Қазақстан, Алматы,
Sarbasov.bolathan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-
0179-5792

Т.Ералиева

ф.ғ.к., Phd доктор,
ҚазҰҚПҮ, Қазақстан,
Алматы, Eralieva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-
9273-7306

Gönderim Tarihi
Recieved
03. 05.2020

Kabul Tarihi
Accepted
21.05.2020

Atf
Б.Сарбасов, Ералиева (2020).
Мақал-Мәтелдерді Оқытудың
Тілдік Ерекшеліктер, Milli
Kültür Araştırma Dergisi, (4/1).
96-100.

Мақал – мәтелдер үнемі туып, өңделіп, ұстартылып отырады. Ұрпақтан ұрпаққа ауысып, халық жадында жылдар, ғасырлар бойы сақталып, бірден бірге шыңдала береді. Өңделіп, жылдан – жыл өткен сайын өткірлене түседі. Үнемі туып, толысып, молайып отырады.

Мақалдардың негізгі айтар идеялық түйініне, ой желісіне, оны жеткізудегі қолданылатын көркемдік кестелеріне көз жіберер болсақ, халық ой-қиялының ұшқырлығы мен тіл шеберлігіне, шешендік өнеріне, ақылдылығына еріксіз қайран қаласың. Мақалдар тақырыбы өте ауқымды, тіпті ол қамтымаған сала, ол көтермеген мәселе жоқ десе де болғандай. Қандай мәселеге арналып айтылса да мақал-мәтел жақсылықты дәріптейді, жамандықтан сақтандырады. Оның мазмұны ата-бабаларымыздың бүкіл өмір тәжірибесін қамти отырып, ел болашағы болып табылатын жас ұрпақтың санасын, әсемдік сезімін, талғамын, өмірге деген көзқарасын дамытып, ой-өрісін кеңейтіп, тіл байлығын молайтуды мақсат етеді. Осы тұрғыдан алғанда, мақал-мәтелдердің тағылымдық, тәлім-тәрбиелік, өсиет-өнегелік маңызы зор. «Мақал – мәтелдер әлеуметтік өмірдің қым – қиғаш қайшылықтарын айқын елестететін өткір сын, мысал, ажуаға да толы. Оларда халықтың болашаққа деген зор сенімі, үміті, не бір асқақ қиялы да көркем сипатталған» (Адамбаев, Б. (1976:20).

Қазақ мақалдарының көпшілігі еңбек, шаруашылық тақырыптарын қамтиды. Еңбек жайындағы мақалдар еңбекші бұқараның жүздеген жылдар бойындағы еңбек тәжірибесін қорытып, алуан – алуан кәсіп түрлеріне халық көзқарасын білдіреді. Халық мақалы: «Еңбек етсең – емерсің», «Істесең – тістерсің», «Қолы қимылдағанның аузы қимылдар», «Еңбек түбі – мереке, көптің түбі – береке», «Еңбегіне қарай өнбегі», «Бейнетің қатты болса, татқаның тәтті болар» деп тұрмыс негізі еңбек екенін көрсетеді. Енді бір топ мақалдар: «Жалқау жатып бұйырады», «Еріншекке ошақтың екі бұты айшылық жер» деп, жатып ішер жалқау, керенауларды сынайды. «Еңбегі ештің күні кеш» деп жұмыс істемейтін керенау, жалқаулар өмірінің мағынасыздығын аңғартады. Еңбек тақырыбына арналған мақалдарда жас ұрпақты аянбай адал еңбек етуге, елге, халыққа қызмет етуге шақыру идеясы үлкен орын алады.

Көп заман кәсібінің ең басым түрі мал шаруашылығы болған қазақ халқында, әсіресе төрт түлікке байланысты мақалдар орын алады. Мал туралы мақалдарда қай түліктің шаруаға жайлы, жайсыздығы, әр қайсысының жеке қасиеттері айтылады. Қазақ мақал – мәтелдері түліктің ішінде ардақтысы жылқы малы дейді. «Жылқы – малдың патшасы», «Таяқ тайға жеткізер, тай құнанға жеткізер, құнан атқа жеткізер, ат мұратқа жеткізер», «Ат ұстаған азабынан құтылады», «Жонға салсаң – жүйрік, жолға салсаң – жорға», «Ат қадірін білмесең, жаяушылық берсін сазанды; ас қадірін білмесең, ашаршылық берсін сазанды» деп, әрі сауын, әрі көлік және ойын – сауық, той жиындардың салтанаты жылқыны ардақтайды. Қазақ халқының жылқыны артық көретіні сонша, жүйрік арғымақ, тұлпар туралы мақалдар астарлы мағынасында адам бойындағы жақсы қасиеттерді ғана бейнелейді. Мұндайда мақалдың бір, не екі жолы жақсы ат туралы болса, ал соған жалғас жол адамдық қасиетке арналады. Мысалы, «Ат ерінді келер, ер мұрынды келер», «Ат сүрінбей жер танымас, ер сүрінбей ел танымас», «Ат қадірін жоқ білмес, ас қадірін тоқ білмес» (Ғабдуллин, М. (1958:45).

Халқымыз бала тәрбиесіне де ерекше көңіл бөліп, көпті көріп, көп жасаған ата мен әжелеріміз балаға тілі шыққаннан бастап қысқаша әңгіме, ертегі, әртүрлі өсиет-өнеге сөздерді, әңгімелерді, мақал-мәтелдерді айтып берген. Осылардың көпшілігі балалардың өздері күнделікті көріп жүрген жануарлар дүниесімен байланысты болғандығын білеміз. Балаға жақсы таныс мәселені ала отырып оның қабылдауына жеңіл, ұғынуына ауырлық тигізбейтін ақыл-кеңес бере білген. «Енесі тепкен құлынның еті ауырмайды», «Ойнақтаған бота от басар», «Соңғы түйенің жүгі ауыр», «Жуас түйе жүндеуге жақсы», «Аттан тай озады, Атадан бала озады», «Сиыр сипағанды білмейді, жаман силағанды

білмейді», «Әңгіме бұзау емізер, бұзау таяқ жегізер». Осы сияқты мағынадағы мақалдардың бала тәрбиесіндегі мәні зор.

Қазақ мақалдарының көрнекті тақырыптарының бірі – бірлік, ынтымақ, ұйымшылдық мәселесі. Бұл тақырыптағы мақалдардың негізіне ақыл-ойы сергек халықтың осы туралы даналық көзқарасы, өмірлік тәжірибесі жатады. Тұрмыс талқысынан туып, әрбір тарихи кезеңнің сындарынан өткен түсініктерін мақал арқылы көрсетпек болады. Бүкіл қоғамның бүтіндігі бірлік пен татулықта деп білген халық «Бірлік болмай тірлік болмас», «Ырыс алды -ынтымақ», «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді», «Жалғыздың үні шықпас, жаяудың шаңы шықпас», «Көп ісінде - береке», «Көппен көрген ұлы той», «Көп түкірсе-көл» деген мақалдарымен барлық күш – қуат ынтымақ бар жерде екендігін дәлелдейді.

Қазақ ауыз әдебиетінде халықтың сүйе тындап, сүйсіне тыңдағаны – көпшілік үшін жасалған ерлік, батырлық істер, ел қорғаған ерлер туралы болғаны бізге мәлім. Бұл тақырыпта қаншама аңыз, әңгіме, ертегі, өлең, жыр туғызып, халықтың ерен ерлікті ардақтағанын білеміз. Осы бір тақырып халық мақалдарынан да өз орнын алған.

Ел қорғау, батырлық, ерлік істер жайында туған халық мақалдары оның ой-арманын, елжандылық қасиетін, туған жерге деген ыстық ықыласын танытып тұрады. Бұл тәріздес мақалдардың ұрпақ тәрбиесіндегі мәні мен маңызы ерекше екендігін жақсы білеміз. Қазақ халқының туған жерге деген перзенттік сезімін көрсететін мақалдары өте көп. Соның кейбіріне тоқталып кетейік: «Ел іші алтын бесік», «Отан оттан да ыстық», «Өзге елде сұлтан болғанша, өз еліңде ұлтан бол», «Өз елімнің басы болмасам да сайының тасы болайын», «Елінен безген ер оңбас, көлінен безген қаз оңбас» т.б.

Өз мақалдарында туған жерін ерекше құрмет тұтқан халық оны қорғау, елінің болашағына қызмет ету әрбір азаматтың басты борышы деп санайды. «Ер елі үшін туып, елі үшін өледі», «Ел үмітін ер ақтар, ер атағын ел сақтар», «Батыр туса ел ырысы, жаңбыр жауса жер ырысы», «Ел ауырын ер көтереді» т.б. мақалдардың негізгі түйіні осы болып табылады.

Мақалдарда халық елі үшін ерлікке барып, ештеңеден тайынбайтын айбынды ерлерін ардақтап, олардың ел сүйсінген істерін жастарға, кейінгі ұрпаққа үлгі етуді мақсат етеді. Осы орайда нағыз ерді қорқақпен салыстыра отырып, аз сөзбен екеуінің де бейнесін жасайды. Ерлік, батырлық жасау тек елін, жерін, халқын шын сүйетін адамның қолынан ғана келеді, осындай жандардың қолынан кез-келген ерлік іс келеді деп сипаттайды. Мысалы, «Ердің екі сөйлегені - өлгені, еменнің иілгені - сынғаны», «Ер жігіт – етек жеңі кең жігіт», «Батырда бақастық болмас», «Қоянды қамыс, ерді намыс өлтіреді», «Ер бір рет өледі, қорқақ мың рет өледі» деген мақалдар бұған мысал бола алады (Жарықбаев, Қ. (1980:30).

Халық мақалдарының мәнін еш уақытта жоймайтын қоғамдық маңызы зор саласының бірі – оқу-білім, өнер, ғылым және мінез – құлық туралы. Олардың басты сарыны – елді өнер-білімге шақыру, оқудың, ғылымның пайдасын насихаттау. Жақсы нәрсені үлгі ету, жаманнан жирендіру аталмыш тақырыптағы мақалдардың басты мақсаты. Мысалы, «Өнерліге өріс кең», «Өнерлі өрге жүзеді», «Білегі күшті бірді жығады, білімі күшті мыңды жығады», «Ақыл-тозбас тон, білім-таусылмас кен», «Оқу-білім бұлағы, білім- өмір шырағы», «Білек сүріндіре алмағанды - білім сүріндіреді», «Білімдіге дүние жарық, білімсіздің күні ғаріп» деп тізе берсек таусылмастай мол мақалдардан артық жас ұрпаққа айтылар насихат, өсиет, үлгі-өнеге бар ма екен, сірә. Бұл мақал үлгілерінен жастарды өнер-білімге, ғылымға барынша насихаттау мақсаты да айқын көрініс тапқан.

Мақалда адамның жақсы қасиеттерін қастерлеу, арлы болуға, адалдық, кішіпейілділікке, төзімділікке шақыру сарыны да үлкен орын алады. «Мал сақтама, ар сақта», «Өтірікші алдымен өзін алдар», «Өзін өзі мақтаған өліммен тең», «Өлімнен ұят күшті», «Сабыр түбі – сары алтын» деген халық даналығы адамгершілік қасиеттерді

уағыздайды. Халық тәлім-тәрбиеге үлкен мән берген болса, осы мақсатты жүзеге асырудағы елеулі үлес мақал-мәтелдердікі десек қателеспейміз.

Адамның мінез-кұлқы, халықтың әдет-ғұрпы да мақалдардан елеулі орын алады. Халық адалдық, шыншылдық, әділдік, досқа адал болу, кішіпейілдік сияқты қасиеттерді насихаттап, үлгі етеді. Халық ұғымында не жақсы болса мақалдар соны құптап отырады.

Қазақ мақал-мәтелдерінің өзіне тән негізгі бір ерекшелігі – аз сөзбен көп мағына беретіндігінде. «Аз сөз - алтын, көп сөз - көмір» дей отырып, халық өзінің мақалдарында мазмұнды әңгіменің «тобықтай түйінін береді», ой-пікірін, көзқарасын әрі терең, әрі ашық айтады.

Мақалдың сөз саралауы олпы-солпы болмайды, етек-жеңі жинақы, ықшам келеді. Айтылатын пікір, жасалатын қорытынды, берілетін баға толық дәлелденген, шындалып, шынайыланып, жонылып, өткірленіп келеді. Сондықтан да мақал оралымды, өткір болады. Мақалда дәлелдеу мен қорытынды пікір бірдей жүріп отырады.

Ішкі құрылысы жағынан алғанда, мақалдар екі түрлі: бірінші –айтайын деген ойын ашық етіп бірден, турасынан білдіреді. «Жауды аяған жаралы қалады», «Бірлігі жоқтың – тірлігі жоқ» т.б. Екіншісі – негізгі ойды астарлап айтатын, ишаратпен білдіретін мақалдар. Қазақ мақалдарының біразы осы түрге енеді. Мұның мысалдарына «Жығылсаң нардан жығыл», «Сырын білмейтін аттың сыртынан жүрме» деген мақалдарды жатқызуға болады. Сырт қарағанда бұл мақалдарда айтылатын ой айқын, әрқайсысы өз орнында тұрған сияқты. Бірақ олардың астарында терең мағына тұрады. Мәселен: «Жығылсаң нардан жығыл» дегенде нардан жығылып құлауды айтып тұрған жоқ, нардай үлкен іске ұмтылып мақсатыңа жете алмасаң айып емес деген ой айтылып тұр. Осындай астарлы мағынадағы мақалдарда терең ой, қазақ халқының табиғатына тән даналық, парасаттылық сезімдері кеңінен байқалады. Осындай үлгідегі мақалдардың біразына көз жүгіртейік: «Қасықтап жинағанды, шөміштеп төкпе», «Жылы-жылы сөйлесең жылан інінен шығады», «Екі кеме күйрығын ұстаған суға кетеді», «Кісідегінің кілті аспанда» т.б.

«Мақалдың тілі өте көркем және мейлінше қарапайым, сөз құрамы бай, халық тілінің суреттеу, бейнелеу мүмкіншіліктері мақалда жан-жақты, мол көрінісін тапқан. Ұлы жазушылардың халық тілін үйрену, меңгеру үшін мақал-мәтелдерді жете білу керек деген көзқарас та осыдан туған. Мақал-мәтел ұшқыр, тілге орамды, көңілге қонымды, құлаққа жағымды келеді. Орнын тауып айтса сөзге өң беріп, құлпыртып жібереді» (Әлімбаев, М. (1990:54).

Мақалдарға тән ерекшеліктің бірі – оның құрылысында. Сөйлем құру, әсіресе, құрмалас сөйлем жүйесін үйлестіру, қисындыру жағынан алғанда мақалдан алуан түрлі үлгі өрнек, әдемі сөз кестесі табылады. Мақалдардың сөйлем құрудағы бір ерекшелігі, онда бастауыш, баяндауыш түгел бола бермейді. Кейде мақалда баяндауыш түсіп қалады. Мысалы, «Еңбек түбі- береке, көптің түбі мереке», «Бейнет, бейнет түбі - зейнет», «Еңбегі аздың-өнбегі аз» деген мақалдарда баяндауыш жоқ, ол тек ойша ғана ұғылатын «болады» деген сөз. Егер мақалды толық айтсақ, «Еңбек түбі берке болады, көптің түбі мереке болады» дер едік, онда сөйлем шұбалаңқы болып, келісті ырғағынан айырылады. Бұл құбылыс айшықтау тәсілінің эллипсис деген түрінің мақалдардағы көрінісі, яғни сөз тастап кету. Бұл тәсіл мақалдарда жиі кездеседі.

«Мақалда сөзді мүсіндеп, сұлулау үшін сан алуан теңеу, эпитет, метафора, метонимия сияқты көркемдік құралдар шеберлікпен қолданылған. Мысалы,

Жақсы жігіт-жағадағы құндыз,

Жақсы қыз – көктегі жұлдыз.

Ақылды ердің ішінде

Алтын ерлі ат жатар,

Асыл әйел ішінде

Алтын бесікті ұл жатар.

Осындай мақалдарда орынды, қисынды салыстыру мен шендестіру арқылы екі нәрсе, екі құбылыс бірін бірі толықтырып, бейнелі мүсін жасайды» (Байтұрсынұлы, А. (2003:211).

Сондай-ақ мақалда әсірелеу, күшейте суреттеу әдісі жиі қолданылады. Мысалы: «Айдағаның бес ешкі, ысқырығың жер жарады», «Тамшыдан тама берсе дария болар», «Қолымен қосаяқ соққан, аузымен орақ орады», «Көрмес түйені де көрмес», «Көп түкірсе көл» деген мақалдарда шамадан тыс ұлғайта суреттеу байқалып тұр.

Мақал-мәтелдердің өзіндік жасалу жолдары, сан қилы шеберлік әдістері бар. Мақал көбіне бір-бірімен ұйқасы бар екі бөлімнен құралады. Сол екі бөлімнің бірінде айтылуға тиісті ойдың шарты айтылса, екіншісінде қорытынды түйін беріледі: «Жасыңда қылжың болсаң, қартайғанда мылжың боларсың», «Күлме досқа, келер басқа», «Ексең егін, ішерсің тегін», «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей», «Жақсының өзі өлгенмен, сөзі өлмейді» т.б.

Ата-бабаларымыз не сөйлесең де, не істесең де, алдымен ойланып алу керектігін ескертіп отырған. Тіпті ойнап сөйлесең де, ойлап сөйле деудің тәлімі де тереңде жатыр. Ойламай сөйлеген бір ауыз сөз еттен сүйекке жетіп, жүректі қалай жаралайтынын дана түркі халқы «Оқ жарасы бітсе де, тіл жарасы бітпес» деп ұғындырады.

Қазақта «Ер қазынасы – ескі сөз, ел қазынасы – ескі сөз, тіл қазынасы-ескі сөз» деген бұрынғылардан қалған мақал бар. Адамның ойын жарыққа шығаратын күшті құрал – тіл. Ал, тіл - ойдың көрінісі екендігі мәлім. Олай болатын болса мәнді, мағыналы ойды жеткізетін, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін берер мақал-мәтелдердің тіл мен әдебиеттің дамуындағы, жалпы халықтық, қоғамдық өмірдегі, ұлт мәдениетінің өркендеуіндегі, жас ұрпақ тәрбиесіндегі, тілді өркендету мен сөз байлығын қалыптастырудағы, тілді меңгертудегі орны айрықша.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, мақал-мәтелдер тақырыбы ауқымды, мазмұны терең, тілі өткір, кестелі айшығы мол, тағылымдық мәні аса зор халықпен бірге ғасырлар көкжиегінен асып келе жатқан мәңгі сарқылмас қымбат қазынамыз, қанша ұрпақ қазса да таусылмас кеніміз.

Әрбір халықтың жас буынды тәрбиелеу ісінде сүйенетін ұлттық тәлімі қанатты сөздер мен мақал-мәтелдер. Ал, жас ұрпақ сана-сезімін, ұлттық психологиясын көнеден келе жатқан халықтың болмыс-бітімін танытатын, діліміз мен тіліміздің ерекшелігін айқын көрсететін мұрамыз мақал-мәтелдер арқылы қалыптастырудың мәні мен маңызы орасан зор болмақ.

Әдебиеттер

1. Адамбаев, Б. (1976), *Халық даналығы*, Алматы: Ғылым
2. Ғабдуллин, М. (1958), *Қазақ халқының ауыз әдебиеті*, Алматы: Ғылым
3. Жарықбаев, Қ. (1980), *Аталар сөзі-ақылдың көзі*, Алматы: Ана тілі
4. Әлімбаев, М. (1990), *Өмір. Өнер. Өнерпаз*. Алматы: Жазушы
5. Байтұрсынұлы, А. (2003), *Әдебиет танытқыш*, Алматы: Ғылым

TÜRK EL SANATLARI TANITMA DERNEĞİ VE FAALİYETLERİ (1953-1960)

Özet

Anadolu, pek çok kültürel değerın harmanlanıp günümüze kadar yaşatılabildiği bir coğrafya olması nedeniyle önem taşımaktadır. Bu değerlerin günümüze ulaşabilmesinde ise kadının rolü ön plana çıkmaktadır. Toplumda birleştirici ve yapıcı etkisi hissedilir düzeyde olan Türk kadını, kültürel mirasın korunmasında da kendisini göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir. Kadınlarımızın böylesi faaliyetlerini Demokrat Parti döneminde de fazlasıyla görmek mümkündür. Bu faaliyetler bahsi geçen dönemde genel olarak dernekler vasıtasıyla uygulanmıştır ve bu noktada Türk El Sanatları Tanıtma Derneği ön plana çıkmaktadır.

Makalenin konusu, 1953'te kurulmuş olan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin kültürel mirasın gerek korunmasında gerekse tanıtılmasında oynadığı roldür. Eski ve yeni el sanatlarını tanıtma, yayma ve bu sanatları icra edenlere pazar bulma amacıyla kurulan ve bazı kaynaklarda "Türk Elişlerini Tanıtma Derneği" adıyla da anılan dernek, 20 Ağustos 1959'da kamuya yararlı dernekler arasında yerini bulmuştur. Gümüş ve bakır işleme, Kırşehir taşı, Sivas kilimi, Çorum dokuması, Rize keteni, nakış, oya, folklorik bebek gibi pek çok alanda çalışmalar yapan dernek, bu çalışmalarını hem yurt içinde hem de yurt dışında tanıtmak için farklı yerlerde sergiler açmış, Ankara'daki merkezinde de devamlı satışlar yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Kadın, El Sanatları, Türk El Sanatları Tanıtma Derneği, Türk Elişlerini Tanıtma Derneği.

TURKISH HANDICRAFT PROMOTION ASSOCIATION AND ACTIVITIES (1953-1960)

Abstract

Anatolia has a great importance since many cultural values have been existed and kept alive until today in this geography. The woman has played a significant role during this process. Turkish women have a connective and constructive effect on the society and showed her ability in the protection of cultural heritage. The works of women were clearly seen during Democrat Party period. The works were carried out by associations during the mentioned period and Turkish Handicrafts Promotion Association has become prominence among the other associations.

This paper presents the role of Turkish Handicrafts Promotion Association, which was established in 1953, in the protection and the promotion of the cultural heritage. The Association established with the aim of promotion of old and new handicrafts and finding markets for the people dealing with this art and also named as "Turkish Handworks Promotion Association" took place among the public beneficial associations on 20th August, 1959. The association carried out studies on many fields such as silver and copper processing, Kirsehir stone, Sivas rugs, Corum fabric, Rize flax,

Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi
(MİKAD)
CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Selma GÖKTÜRK
ÇETİNKAYA
Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi, Dr. Öğr.
Üyesi,
selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-
6828-1679

Gönderim Tarihi
Recieved
19.05.2020

Kabul Tarihi
Accepted
29.05.2020

Atıf
ÇETİNKAYA GÖKTÜRK,
S. (2020). "Türk El Sanatları
Tanıtma Derneği Ve
Faaliyetleri (1953-1960)",
Milli Kültür Araştırma
Dergisi, (4/1). 101-113.

embroidery, lace, folkloric dolls, held many exhibitions in different places to promote the works both in domestic and abroad and sold the works in Ankara Office.

Key Words: Democrat Party, Woman, Handicrafts, Turkish Handicraft Promotion Association, Turkish Handworks Promotion Association.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendisini Batı Bloğu içinde bulan ve bu doğrultuda demokrasi söylemlerinin çoğaldığı Türkiye, çok partili yaşama geçirdiği siyasi yapısıyla birlikte pek çok alandaki yeniliklerle kendisini göstermiştir. Meşrutiyetin ikinci aşamasında başlayan kadın hareketliliği, Atatürk dönemi itibariyle Cumhuriyetçi bir kimliğe dönüşmüştür. Türk kadınının İkinci Dünya Savaşı yıllarında ayakta kalabilme gayretinin ise 1945 sonrasında hüviyetine daha da yakışır bir mahiyet aldığı söylemek yerinde olacaktır. Nitekim 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerle iktidara gelen Demokrat Parti (DP) döneminde kadına yeni bir imaj çizildiği de gözlerden kaçmamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) etkisinin bu yeni imajın çiziminde önemli bir etken olduğunu ifade edebiliriz. 1950'lerde dönemin dergi ve gazetelerindeki kadın sayfalarının Amerikan kadınının rol model gösterircesine hazırlanması ve bu tesir altında Türk kadınının yeniden şekillendirilmesi söz konusudur. Bu bağlamda önceki dönemlere nazaran daha ön plana çıkan Türk kadını, her sahada kendisini göstermiş, çalışma yaşamında daha fazla yer almıştır. Çalışma hayatında yer almayan kadınların ise kültürel manadaki faaliyetlerin içinde bulunduğunu görmekteyiz. Elbette bu cümle, çalışan kadının kültürel etkinliklerden uzak olduğu yorumunu doğurmamalıdır. Nitekim 1950'li yıllarda kurulan pek çok kadın derneği içinde değerli çalışmalarını yer alan Türk kadını, Türk kültürünün gelişiminde mühim rol oynamıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan da bu derneklerden biri olan ve DP iktidarı döneminde kurulan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'dir. Anadolu sanatlarını tanıtmaya ve hem sanat eğitimi alan gençleri hem de yerel sanatçıları destekleme konusunda faaliyet gösteren dernek, teşkilatlanması kadınlardan ibaret olmakla birlikte çalışmalarını tanıttığı sanatçıların kadın olup olmaması ile ilgilenmemiş, Türk kültürünün özellikle de unutulmaya yüz tutmuş unsurlarını ortaya çıkartmayı görev edinmiştir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de savaşın sonrasında geleneksellikten modernizme geçişi hızlanan kadının bu değişimi, Türk el işleri için de hissetmesi mühim görülmelidir. Sanat alanında eğitim almış pek çok gencin elinden tutan ve onların yurt içinde ve dışında tanıtılmasında da rol oynayan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği, bunun yanı sıra yöresel sanatlarla uğraşan ustalarla da temas halinde olmuş, yerel zanaatkarların ürünlerini tanıtmaya önem vermiş, dolayısıyla onlar için de ekmeğe kapısı açmıştır.

Bu kapsamda derneğe üye olan kadınların Anadolu'yu gezerek Türk el sanatlarına ait eserleri ve bu eserleri ortaya koyanları bulmaya ve tanıtmaya dayalı uğraşları, günümüze bu kültürel zenginliğin taşınabilmesi açısından bakıldığında takdire şayandır. Bir nevi kültür elçiliği vazifesini gönüllü olarak üstlenen Türk El Sanatları Tanıtma Derneği üyesi kadınlar, Türk sanatının özellikle de Batı dünyasına gösterilmesinde büyük çaba sarf etmişlerdir. Ayrıca geleneksel sanatların modern tarza uyarlanmasını da başarıyla gerçekleştirmiş olan dernek, farklı yörelere ait sanatları birbiriyle harmanlayarak orijinal çalışmaları ortaya çıkarabilme özelliğiyle de kendisini göstermiştir. Sanata, emeğe, kültüre bu denli çok yönlü bakabilen Türk El Sanatları

Derneği, Türk kadınının yaratıcılık, üretkenlik, değerlerini sahiplenme, kıymet bilme gibi karakteristik özelliklerini meydana çıkartmış olmasıyla önem kazanmaktadır.

2. Türkiye’de Derneklerin Yapılanma Süreci Ve Kadın Dernekleri

Türk Tarihinde derneklerin kurulmasına dair serbestlik II. Meşrutiyet Dönemi ile başlamış, her ne kadar önceki dönemlerde gizli yahut açık dernekler kurulmuşsa da Kanun-ı Esasi’nin 120. Maddesiyle bu hak resmen tanınmıştır. Bu süreçte derneklerle ilgili yasalarla da karşılaşmaktayız ki ilk olarak 14 Haziran 1909’da İttihatçı Umumiye Kanunu, 16 Ağustos ise Cemiyetler Kanunu resmîyet kazanmıştır. Hatta bu kanunun ardından 21 Ağustos 1909’da 120. Madde Kanun-ı Esasi’ye eklenmiştir. Böylece dernek kurmak için izin alınmasına gerek duyulmamış, fakat gizli faaliyet gösteren dernek oluşumuna gitmek yasak kılınmıştır (Toprak, 1985: 205-208; Toksöz, 1983: 373). 5 Mart 1912’ye gelindiğinde Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat’ın yürürlüğe girdiğini görmekteyiz. 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu’nda da önce 20 Kasım 1923 tarihli ve 387 sayılı yasayla değişikliklere gidilmiştir. 1924 Anayasası’nın 70. Maddesiyle de dernek kurma tabii hak olarak görülmüş ve 79. Maddesiyle derneklerin sınırlarının yasalarla belirleneceği söylenmiştir. Akabinde Medeni Kanun’un 53 ve 72. Maddeleriyle dernek kurmada kolaylıklar tanınmış, hükümet yetkileri ise sınırlandırılmıştır. 1909 Cemiyetler Kanunu, 14 Temmuz 1938’e çıkan Cemiyetler Kanunu (Resmî Gazete, 1938) ile kaldırılmıştır.

1938 Cemiyetler Kanunu, İkinci Dünya Savaşı’na giden sürecin getirdiği tereddütlerle dernek kurma prosedürünü zorlaştırmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye’yi etkisi altına alan demokrasi ortamından dernekler de etkilenmiş, 10 Haziran 1946’da yaşanan değişikliklerle (Resmî Gazete, 1946) derneklerde biraz olsun rahatlama sağlanmıştır. Bu doğrultuda 1938’de 205 derneğin olduğu Türkiye’de 1946’da ise 733 faaliyet göstermiştir. 1950’de ise dernek sayısı 2011’e yükselmiş, 1960’ta bu sayı 18.958’e ulaşmıştır. Bu dernekler Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından şehir kulüpleri, spor kulüpleri, esnaf dernekleri, kültür dernekleri, içtimai dernekler, cami yaptırma dernekleri, imam hatip dernekleri olarak yedi sınıfa ayrılmıştır. Kadın dernekleri, bu sınıf içinde içtimai dernekler altında yer almaktadır (Toksöz, 1983: 378).

Kadın derneklerini II. Meşrutiyet’ten itibaren Türkiye’de görebilmekteyiz (Toprak, 1985: 205). 1908’de Fatma Aliye’nin öncülüğünde faaliyete başlayan Cemiyet-i İmdadiye ile İttihatçılar tarafından kurulmuş olan Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, yardıma dayalı kadın derneklerinde başı çekmektedirler. 1913’te açılan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan ise kadın haklarını savunan bir dernek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma hayatındaki kadınlara yönelik kurulan 1916 tarihli Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti savaş döneminde mühim rol oynarken savaşın ardından kurulan Asri Kadın Cemiyeti (1919), modern dünyada modern kadın üzerine yoğunlaşmıştır (Bora, 2017: 747).

Cumhuriyet Döneminde ise Nezihe Muhiddin’in önderliğinde 15 Haziran 1923’te kurulmuş olan Kadınlar Halk Fırkası, kurulması için gereken izni alamadığı için 7 Şubat 1924’te Türk Kadınlar Birliği’ne dönüşmüş ve 1935’e kadar varlığını sürdürmüştür. Birlik, 1949’da tekrar aktif hale gelmiştir. 19 Şubat 1928’de kurulan Himaye-i Etfal Kadın Yardım Cemiyeti ise kadınlara yardım etmeye dayalı bir cemiyet olup 1929’da “emek karşılığı yardım” düşüncesiyle alınan dikiş, fanila ve çorap makineleriyle küçük el sanatlarının yapımına başlamıştır. Onuncu yılında derneğin özverili çalışmalarını fark eden Mustafa Kemal Atatürk, “Büyük varlık ve faziletleri

unutulmamış Türk kadınlarına ayağa kalkarak hürmetlerimizi göstermeliyiz. Türk kadını yoksul olamaz. Türk kadını bizatihi bir varlıktır” sözleriyle 1938’de “Yardım Sevenler Derneği” olarak ismen değişikliğe gidilmesini istemiştir (Davaz-Sular vd, 2018: 43-47). Yardım Sevenler Derneği, hem kadın hem de yardım derneği olarak faaliyet gösterdiği için bu yönüyle içtimai dernekler sınıflandırmasına dahildir. Makaleye konu olan Türk El Sanatları Derneği ise hem kadın, hem de yardım derneği olarak içtimai bir dernektir, öte yandan el sanatlarının tanıtımını gerçekleştirdiği için de kültür derneği sınıflandırmasına da girmektedir.

3. Türk El Sanatları Tanıtma Derneği’nin Kuruluşu Ve Misyonu

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından demokrasi söyleminin fazlaştığı Türkiye’de hem çok partili hayata geçilmiş hem de derneklerin sayısı giderek çoğalmıştır. Buradan hareketle 1950’li yılların ortalarında Türkiye’de yaklaşık beş bin tane derneğin faaliyet gösterdiğini söylemek gerekir. Bu derneklerin bir kısmı araştırmalarda bulunan mesleki derneklerdir. Bir kısmı ise hayır işleriyle uğraşan dernekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ayrı ele aldıkları bir fikri yayarak sosyal kalkınmayı sağlamak amacıyla kurulan dernekler de vardır. Bu derneklerde, genele baktığımızda, üyelerinin çoğunun veya tamamının kadın olduğu gözden kaçmamaktadır (Candan, 1956: 22). Bahsi geçen dernekler arasında yer alan ve makalede ele alınan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği ise “boş zamanlarını değerlendirmek isteyen gönüllü ev hanımları tarafından” 1953’te kurulmuştur. Bakanlar Kurulu’nun 20 Ağustos 1959 tarih ve 4/12064 sayılı kararı ile kamuya yararlı dernekler arasında yer alan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği eski ve yeni el sanatlarını tanıtmak, yaymak ve sanatkârlara pazar bulmak amacı gütmektedir (BCA Kararlar Daire Başkanlığı 153.46.9; Resmi Gazete, 1965). Dolayısıyla bir yandan Türk kültürünün gelişmesinde mühim rol oynayan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği, öte yandan tüm Anadolu insanına ekonomik manada katkı sağlayan bir misyon yüklenmiştir.

Güzin Refioğlu başkanlığında, temelde ev hanımları tarafından açılan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği bir başkan ve idare heyetinden oluşmuş bir teşkilata sahiptir. Dernekte ön plana çıkan isimler İnci Erguvanlı, Güzin Erenli, Sevim Payzın, Jale Benler, Nermin Orhon, Vedide Dülge, Nesteren Refioğlu, Hamiye Çolakoğlu’dur (Milliyet, 1969b: 1; Milliyet, 1973: 1). Bu isimlerin çoğu hayatlarının büyük kısmını Türk sanatlarına ayırmışlardır. Örneğin Güzin Refioğlu, Akbank Kültür Hareketleri kapsamında 1979’da El Sanatları Sergisi, 1980’de de Yün İşleri Sergisi açmıştır (Milliyet, 1979: 3; Milliyet, 1980: 6). Anadolu Takıları isimli bir kitap da yazan Sevim Payzın ise sonraki yıllarda modern mücevher yapımcısı olarak alınacaktır (Milliyet, 1978: 15). Nesteren Refioğlu da 1967’de Sim isimli bir galeri açmış ve burada Türk işçiliğini ortaya çıkaran eserler sergilemiştir (Cumhuriyet, 1967: 5). Güzin Refioğlu, derneğin kuruluş amacını “enstitü mezunlarına ve el sanatları üreten insanlara Pazar bulmak, onları tanıtmak, Türk kadınlarına gerçek Türk karakterini taşıyan ürünleri sevdiren onları Amerikan fuarlarından uzaklaştırmak, Türkiye’ye gelen yabancılara hatıra ve hediyelik olarak gerçek Türk ürünleri sağlamak” olarak belirtmiştir. Bunun için tüm illere mektup yazarak el sanatlarıyla uğraşan insanlara ulaşmaya çalışıp işbirliği teklifi götüren dernek ayrıca bakır, gümüş, kilim, hasır, nakış, Kırşehir taşları, Kütahya çinileri, yerli el dokumaları ile ilgilenenlere de bütçesi ölçüsünde Türk motifli siparişler vermiştir (Cumhuriyet, 1956: 4).

Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'ni ekonomik anlamda rahatlatan, üyelerinden toplanan aidat olmuş ve bu aidat kurulduğu süreçte 30 ila 120 lira arasında değişen bir meblağdan ibaret tutulmuştur. Bunun haricinde başlangıçtan itibaren banka ve özel kuruluşlardan aldıkları bağışlarla faaliyetlerini sürdüren derneğin maddi olarak yine de iyi bir duruma sahip olmadığını belirtmek gerekir. Öte yandan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'ne devlet tarafından da maddi yardım yapıldığını söyleyebiliriz (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t06/c038/b025/cs_060380250_784.pdf [Erişim 4 Mart 2020]). Dernekte çalışan kadınların isimlerini duyurma gibi bir amaçları olmayıp tek gayeleri Türk el işlerini modernize etmek ve pratikleştirme yöntemiyle satış yerleri açarak bu eserleri turistlere tanıtmaktır. Ayrıca açmayı planladıkları ofislerinde sürekli satış yapmayı da hedeflemişlerdir. Yine Yeşilköy Hava Limanı'nda da bir mağaza açmayı düşünmüşlerdir (Akis, 1954: 21). Dernek bu amaçları doğrultusunda faaliyetlerine başladığında devletin desteğini de almıştır. El sanatlarına verilen önem, her dönem olduğu gibi bu süreçte de kendisini göstermektedir ki Başbakan Adnan Menderes'in son döneminde verdiği vaatler arasında özellikle köy el sanatlarının sanayi sahasında geliştirilmesinin olması da bu doğrultuda ele alınabilir (Akis, 1960: 24). Ayrıca Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Umurbey'de doğduğu ev ve karşısındaki bina da Yapı ve Kredi Bankası tarafından Türk el sanatlarının tanıtımı için tasarlanmıştır. Burada kadınlara halı dokumacılığı ile ilgili eğitimler de verilmiştir (Akis, 1959: 19; Ilgaz, 1981:122-123). Anadolu'yu gezerek Türk el sanatlarını tanımak ve ardından yurt genelinde tanıtmak, bu eserleri turistik ürün olarak havaalanlarında satışa sunmak, yurt dışında sergi açmak gibi amaçlarla kurulan dernek, özellikle Ankara'da el sanatlarının moda haline gelmesinin önünü açmıştır. Bu bağlamda Türkiye Turizm Kurumu da el sanatlarını destekleyen faaliyetlerde bulunmuştur (Candan, 1958: 24). Nejat Eczacıbaşı tarafından 1949'da kurulan Türkiye Turizm Kurumu, Türk el sanatlarını tanıtmaya amacıyla açtığı sergilerle ellili yıllarda adından söz ettirmiştir (Akis, 1958b: 24-25).

4. Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin Faaliyetleri (1953-1955)

Kurulduğu yıl itibariyle sergilerine başlayan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği, faaliyetlerinde kendi yerlerini açmaya kadar yani 1955'e değin, genel olarak Türk-Amerikan Derneği ile hareket etmiştir. Esasen uzun yıllar Türkiye'de sergi açılacak tek yerin Türk-Amerikan Derneği olduğunu söyleyelim. Bu durum sadece Demokrat Parti dönemiyle kısıtlı kalmamış, sonrasındaki süreçte de devamlılık arz etmiştir. Ancak bu durumun pek çok eleştiriye neden olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin dönemin gazetecilerinden Bülent Ecevit'in Ulus'taki şu ifadeleri kayda değerdir: “Kendi yurdumuzda kendi ressamlarımız eserlerini sergileyebilmek için yabancılara muhtaç bırakılmıştır. Uzun yıllar İstanbul'da başlıca sanat sergisi yeri Beyoğlu'ndaki Fransız Konsoloslugu idi. Şimdi bildiğimiz kadar, orada da sergi açılmıyor. Belediye Galerisi de yetersiz ve sapa bulunduğu için Beyoğlu'ndaki Türk-Amerikan Derneği salonlarından yararlanılıyor. Ankara'da Mithat Paşa Caddesi'ndeki Türk-Amerikan Derneği salonlarından başka büyücek sergi açacak yer yok sayılır. Milli Kütüphane'nin sergiler için bir süredir ayırdığı yer bir odadan ibarettir. Kütüphane, o odayı da zaten ihtiyacı karşılamaya yetmeyen okuma yerlerinden fedakarlık ederek ayırabilmektedir. Bir sergievi yapılmıştı, şimdi operadır. Bir başka sergievi yapıldı, hem yeri sapa hem içinde sanat sergilerinden başka her şey vardır. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin antresi, vestiyeri, pencerelerine ambalaj kağıtları kaplanarak sözde galeri diye kullanılırdı; şimdi bu antre ile vestiyer de Türk ressamına çok görülür olmuştur.

Böylece Cumhuriyet Türkiye'sinin başkentinde Türk sanatçısı eserlerini sergileyebilmek için Türk-Amerikan Derneği salonuna muhtaç bırakılmıştır.” (Ecevit, 1961: 1-2). Türk El Sanatları Tanıtma Derneği, kuruluş amacında da belirttiği gibi Amerikan fuarlarından uzaklaşabilmeyi de hedeflemiştir. Ancak kendisine ait bir yerinin olmaması nedeniyle derneğin faaliyetleri 1955'e kadar Türk-Amerikan Derneği'ne ait salonlarda gerçekleştirilmiştir.

Bu minval üzere 1954'ün aralık ayında Türk El Sanatları Tanıtma Derneği Türk-Amerikan Derneği'nin lokalinde, özünü modernize edilmiş Türk işlerinin meydana getirdiği bir sergi açmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın eşi Reşide Hanım'ın da ziyaret ettiği bu sergi ve derneğin diğer sergileri, dönemden kesitler de sunması hasebiyle yaşanan devri anlamamızda bize katkı sağlamaktadır. Nitekim derneğin 1954 sergisinde, 1953'te açılan sergiye göre daha az bakır işinin olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum bakırı okside etmek için gereken ilacın piyasada olmamasına bağlanmaktadır. Bu yokluğa karşın sergide motifli, nikelajlı bakır tepsiler hazırlama yoluna gidildiği görülmektedir. Sergide ayrıca Kayseri'ye özgü Çağsah kilimleri ve bitkisel boyayla boyanmış “cicim” isimli antika kilimler de dikkat çekmiştir. Yine kilim motifleriyle boyanmış “tepsür” adıyla bilinen tahta tabaklar ve kilim desenli Türk sazları da burada sergilenmiştir. Bundan ayrı Konya kaşıkları, Amasra'nın tahta işlerine örnek olarak tipik gemici fenerleri ve tahta tuzluklar sergide yer almıştır. Derneğin giriş kısmında Rize bezinden yapılmış mutfak perdesi, yine Rize bezinden mutfak önlükleri ve erkek pijamaları, yün çoraplar ve yün süveterler sergilenmiştir ki bu çorapların Sivas yöresine ait olduğu vurgulanmalıdır. Sivas'a özgü çoraplar tanıtılırken çizgi ve renklerine göre giyenin evli, bekar veya dul olduğunun anlaşıldığı anlatılmıştır. Yine aynı sergide Kütahya vazoları da yer almıştır. Ancak bir önceki sergide fazla ilgi görmeyen ürünler sonraki sergide daha az yer aldığı için bahsi geçen sergide de Kütahya vazosunun sayısı çok değildir. Sadece camgöbeği renginde ve teneke biçiminde yapılan, mutfakta tuz, şeker veya kahve koymak için kullanılabilecek boylarda üretilen Kütahya işi kaplara yer verilmiştir. Yine suyu soğuk tutma özelliği ile öne çıkarılmak istenen Çanakkale testileri de bu serginin ürünleri arasında yer almıştır (Akis, 1954: 21; Cumhuriyet, 1954: 1).

1954'teki sergide Hamiye Çolakoğlu'nun modern renk ve motiflerle hazırladığı fon üzerine Anıtkabir desenleri yaptığı tabak vazoları ve Nasreddin Hoca tabağı da ilgi çekmiştir. Bundan ayrı sergideki vitrinlerin üstünde Hitit Müzesi'ndeki figürlerden esinlenilmiş biblolar yer almış, hatta zaman kıtlığından bu bibloların bazıları boyanamamıştır. Son olarak Olgunlaşma Enstitüsü'nün hazırladığı nakış işlerine de sergide yer ayrılmış, bu konuda enstitünün müdiresi Refia Övüç derneğe yardımlarını esirgememiştir (Akis, 1954: 21-22). Övüç'ün 1942'den başlayarak Nişantaşı Kız Enstitüsü, Beyoğlu Akşam Sanat Okulu ve Olgunlaşma Enstitüsü gibi pek çok enstitünün kurucusu olduğunu belirtmek yerinde olacaktır (Akın, 2011: 43).

Resim 1. Türk El Sanatlarını Tanıtma Derneği'ne yardımını esirgemeyen Olgunlaşma Enstitüsü'nün müdürü Refia Övüç, 1949'da İstanbul Kız Sanat Okulu'nun müdürü iken düzenlenen Londra Türk Elisheri Sergisi'nde mankenin üzerinde Topkapı Müzesi'nden alınan bir şalı tanıtmakta. Zafer, 1 Ağustos 1949, s. 1.

5. Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin Faaliyetleri (1955-1960)

Derneğin sürekli satış yapabilmek için bir yer açma hedefine kuruluşundan iki yıl sonra ulaştığını söyleyelim. Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin devamlı teşhir ve satış yeri açma isteği, 29 Mayıs 1955'te Ankara'da Zafer Meydanı'nda (Açık adres şu şekilde: Türk El Sanatları Tanıtma Derneği. Adil Han Kat 2, No 12 Zafer Meydanı, Yenışehir Ankara. Bkz. Cumhuriyet 1956: 4. Ancak Akis yaklaşık bir yıl sonra derneğin Adil Han'ın üçüncü katında olduğunu yazmıştır. Bkz. Akis, 1957b: 24) gerçekleşmiştir. Açılış günü dolayısıyla bir sergi düzenleyen dernek, özellikle Rize ketenini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Hemen ekleyelim Rize keteninin yeniden keşfi dernek sayesinde olmuştur. Çaycılığın kenevirciliği bitirmesiyle Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin keşfettiği esnada Rize'de sadece tek bir tezgahta dokunmakta olan Rize keteninin metresi dernek tarafından beş liradan satışa çıkarılmıştır. Bu cümleden hareketle Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin sadece el işlerini tanıtmakla kalmayıp unutulmakta olan sanatları da yeniden Anadolu'ya kazandırdığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak bazı noktalarda derneğin eleştirildiğini de söylemek gerekmektedir. Bu eleştiriler genel olarak tanıtılan eserlerin özellikle "ince ve güzel" işlerden seçildiği ile alakalıdır. Bundan ayrı tanıtılan ürünlerin herkesin kolaylıkla alabileceği ve kullanabileceği eşyalar olmaması da tenkit edilmiştir. Yine derneğin geniş bir teşkilatlanmaya gitmesi vurgulanmıştır. Ancak bu sayede köy ve kasabalarla doğrudan temasa geçerek aracı koymadan ürünleri ucuza alıp ucuza satabilmesinin mümkün olabileceği düşünülmüştür. Bu durumun devamlı gelir elde etmesi halini de beraberinde getireceği için derneği maddi anlamda rahatlatacağı ifade edilmiştir (Akis, 1956a: 25).

Sanatçıların tanıtımında da önemli rol oynayan Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin 29 Mayıs 1955 tarihli sergisinde öne çıkan isimler Güngör Gürsoy ile bir önceki sergide de adını duyduğumuz Hamiye Çolakoğlu olmuştur. Güngör Gürsoy yerli motiflerle derneğin dekorasyonunu yapan isimdir. Atatürk Enstitüsü'nün yeni mezunlarından olan Hamiye Çolakoğlu ise duvar tabaklarıyla 1955 sergisine katılmıştır. Anıtkabir motifli tabaktan ayrı Irmaklı'dan (Seydişehir-Konya) esinlenerek yaptığı "Irmaklı" isimli bir tabak ve "İbadet" resmiyle dikkati çekmiştir. Ayrıca Arkeoloji Müzesi'nden aldığı Hitit tipi küçük vazoları, çanakları, testileri, küçük bir çarığı boyayıp süsleyerek biblolarla da sergiye katkı sağlamıştır. Bunlardan ayrı Gaziantep'ten gelen gümüş küpeler, mercanla birlikte işlenmiş bilezikler, uzun kolyeler, çingiraklı

halhallar da açılıştta sergilenmiştir. Çıngıraklı halhalların hikayesi de sergide anlatılarak sözlü kültür bağlamında da derneğin etkisi gözlemlenmiştir. Hikayeye göre eski zamanlarda köylü kızlar su doldurmak için çeşmeye çingıraklı halhalları takarak giderlermiş. Böylece evdekiler kızların gidip geldiklerini bu halhalların çıkardığı çingırak seslerinden takip ederlermiş. Yine aynı sergide Göksu testileri, Antep bakırları, Bartın'ın tahta tabakları, Diyarbakır'ın battaniyesi, cicimlerle kaplı uzun bir koltuk, işlenmiş erkek kravatları, kırmızı siyah motifli beyaz Keskin kilimi, İstanbul'dan gelen sicimler ve mavi katır boncuklarıyla yapılmış bir abajurun da yer aldığını söyleyelim. Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin bu ürünleri gelen siparişler üzerine yurt içinde satışa sunduğunu da belirtmekte fayda var. Bu faaliyetle dernek, Anadolu insanına da ekmek kapısı aralamaktadır. Bundan ayrı derneğin ilk baştaki hedefini büyüterek yurt içiyle sınırlı kalmayarak satış yerlerini artırıp yurt dışında ve konsolosluklarımızda teşhir yerleri açmak suretiyle sipariş almak gibi hedefleri de olmuştur (Akis, 1955: 21). Hatta Türk El Sanatları Tanıtma Derneği, ilerleyen süreçlerde yurt çapında yarışmalar organize ederek yeni ustaların ortaya çıkarılmasında ve el işlerinde yeni örneklerin, unutulmaya yüz tutmuş modellerin tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin ofisinde, dernek üyelerinin Anadolu'yu gezerek ilgi çekici bulup topladıkları el sanatı ürünlerin hem tanıtımını hem de satışını yapmış, eski el sanatlarının modernize edilmesinin de yolunu açmıştır. Ankara'nın en gözde hediyelik eşya mağazası haline gelen Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nde 17 lira 25 kuruşa telkâri gümüşle Türk motifleri işlenmiş tahta takunyalar, 14 liraya gümüş taçlar, 460 kuruşa yün terlikler, 9-12 liraya el tezgahlarında dokunmuş pamuk seccadeler, 280 kuruşa savatlı ("Savat kuyumculukta bezeme sanatında metal eşyalara özellikle gümüş eşyalara oyulmuş motifleri doldurmakta kullanılan siyah renkli, metal alaşımıdır." Bkz. Şekerci, 2014: 102) gümüş yüzükler gibi pek çok el sanatı ürün satışa sunulmuştur. Eskiye yeni görünümle sunma gayretiyle hareket eden dernekte Mardin'in ipek kaytanından kadın saat kayışı; mavi çizgili, kareli Rize keteninden dönemin modası olan şömizye elbise; bundan ayrı Antakya hasırı, Kayseri'ye özgü kuşlu kilim gibi yöresel ürünler de yerini almıştır (Akis, 1957a: 24-25).

Türk El Sanatları Tanıtma Derneği, 1956'nın Nisan ayında Mediha Akarsu'nun İstanbul'dan getirtilen seramik eserleri sergisini açmıştır. Sergideki eserler balık ve nü motifleriyle süslenmiş, mavi ve pembe tonlarının hakim olduğu tablo, çanak sürahiler ve dönük ağızlı kulplu bira bardaklarından oluşmuştur. Özellikle bira bardakları Hitit Müzesi'ndeki hayvan şeklindeki içki bardaklarının etkisiyle tasarlanmıştır. Akarsu'nun bu sergisinin yanı sıra Gaziantep bakırı, Rize keteni, Sivas kilimi ve Çorum dokuması da burada yerini almıştır. Hacıbektaş taşını anımsatan ama ondan daha ince olan Kırşehir taşından yapılmış bal renkli tablolar, küllükler, maviye çalan gri renkli düğmelerle pasta takımları da burada sergilenmiştir. Derneğin Hitit modellerine önem verdiği vurgulanmalıdır. Hatta Gaziantep'te bir bakır ustasına Hitit modelleri gönderilerek bunların işlendiği bakır sürahi, vazo ve ibrik yaptırılmış ve bunlar da sergide yerini almıştır. Bu ustanın sergide yer almamasına karşın bakırdan yaptığı elektrik süpürgesi de yerli bir ürün olması vasfıyla tanıtılmıştır. Esasen Türk El Sanatları Tanıtma Derneği büyük şehirlerin bilgisi ve zevkiyle küçük şehirlerin ustalığını birleştirmeye de çalışmıştır. Daha doğrusu Anadolu kültürünü birbirine tanıtır ortaklaşa eserler ortaya koyma uğraşı vermiştir. Ankara'dan gönderilen motiflerin Kırşehir taşıyla bezenmesi, Rize keteninin Ankara'da işlenmesi, Olgunlaşma Enstitüsü'nde yapılan Maraş işi gece çantaları, Bolu kadınlarının oya işlerinin Amerikan

servislerinde kullanılması, semazen desenli Rize işi ürünler buna örnek gösterilebilir. Anadolu insanının teşvik edilerek Anadolu kültürünün yurt içinde ve dışında tanıtılması çabası değerli görülmelidir. Ürünlerin her bütçeye hitap edecek şekilde ayarlanması da önemli bir ayrıntıdır. Nitekim ürünler arasında at kolonlarından yapılan pazar çantaları, topu dört liraya satılan Çorum dokuması, hasır işiyle yapılan dikiş, çamaşır ve meyve sepetleri hesaplı olmasıyla dikkat çekmektedir. 1956'da Çorum dokumasının beyazlaştırılmış Amerikan/kaput bezinin ortasına geçirilmesiyle yapılmış 12 peçetelik sofrta takımı on liraya satılmıştır. Serginin görselliğe de değer verdiğini söyleyebiliriz. Nitekim sergide turuncu renkli bir seccadenin Sivas'tan gelen gelinlik çağdaki iki kızın karşılıklı oturtularak dokutulması dikkat çekmektedir. Elbette dernek yalnızca Anadolu kırsalındaki insanlarla işbirliği içinde olmakla yetinmemiş ve sanatçılarla da ortak hareket etmiştir. Mesela Antep'li bakır ustasının yaptığı dört köşeli, ufak kenarlı bakır bir tepsi dernek üyesi olan bir sanatçı tarafından siyaha boyanmış, üzerine kilim motifleri çizilmiş ve cilalanarak ferforje ayaklar üzerine oturtulup sehpa haline dönüştürülmüştür. Dernek, teşvik ettiği kişiler vasıtasıyla çalışmalarını giderek çoğaltmış ve daha büyük organizasyonlar düzenlemesi beklenir hale gelmiştir (Akis, 1956b: 24-26). Nitekim giderek kendinden söz ettirmeye başlayan dernek, Anadolu'nun dört bir yanından sipariş vererek getirttiği geleneksel el sanatlarının yaşamasını sağladığı için büyük takdir toplamıştır. İsmi bilinmeyen pek çok yöresel sanat, dernek vasıtasıyla başkente taşınmış, kırsalda yaşayan sanatçılar için de gelir kaynağı olmuştur. Gaziantep'e özgü gümüş küpeler, yine Gaziantep'in Fatma'nın eli kolyeleri (bu kolyeler sonraki yıllarda özellikle yabancı sefirelerin ilgisini çok çekmiştir. Bkz. Akis, 1967: 27), Bursa işi gümüş bilezikler, Antep işi ile işlenmiş Rize keteninden servis takımları, Antep dokuması etekler, erkekler için goblen işli cam kol düğmeleri, kravat iğneleri, Antep dokuması robdöşambırlar, kiraz ağacından yapılmış, sedef kakmalı ağızlıklar gibi pek çok farklı ve orijinal ürünün satışının yapıldığını görmekteyiz (Akis, 1956c: 24-26).

Resim 2: 1960 Hayat Dergisi'nden alınan bu fotoğrafta Ankara'daki Türk El Sanatlarını Tanıtma Derneği idare kurulu sergilenecek ürünleri inceliyor. Resimde soldan sağa: Güzin Erenli, Vedide Dülge, İnci Erguvanlı, Nesteren Refioğlu ve Sevim Payzın görülmekte. <http://www.oguztopoglu.com/2012/10/ankara-turk-el-sanatların-tantma-derneği.html> (Erişim: 11 Nisan 2020).

Türk El Sanatları Tanıtma Derneği'nin ürünlerin 1957'deki fiyatlarına baktığımızda Bakırköylü bir kadının el tezgahında dokuduğu 17 parçalık simli mavi

keten takımın 250 lira olduğunu görebiliriz. Aynı yıl “fer forje”den (dökme demir) yapılmış ve oyuklarına kadehler yerleştirilmiş bir tepsi 43 liradan, gümüş bir ekmek tutacak ise 30 liradan, Kütahya’ya sipariş edilen bira bardaklarının tanesi 360 kuruştan, bakırdan büyük boy bir meyvelik 43 liradan, savat işli gümüş kolye 47 liradan satışa sunulmuştur. 1957 senesinde ekmeğin 30 kuruş (Resmi Gazete, 1957), bu bilgilerin alındığı Akis dergisinin ise 85 kuruştan satıldığını göz önünde bulundurursak derneğin el emeği ürünlerinin satış fiyatlarının yükselmiş olduğu da görülecektir. Ancak derneğin amaçları arasında küçük sanatkarı kalkındırmak da olduğu için bu fiyatların yerinde olduğu düşünülebilir (Akis, 1957c: 27-28).

Türk El Sanatları Tanıtma Derneği’nin zaman içinde yurt dışıyla ilgili faaliyetleri de görülmektedir. Bunun bir örneğine Mayıs 1958’de rastlamaktayız. Demokrat Parti eski Tunceli milletvekili olan Hasan Remzi Kulu (1917 Pertek doğumlu olan Hasan Remzi Kulu, 9. TBMM Dönemi’nde Demokrat Parti Tunceli milletvekili olarak görev almıştır. Bkz. Öztürk, 1973: 317) Münih’te faaliyete geçirdiği İstanbul Lokantası’nın alt katında açmayı düşündüğü Türk kahvehanesinin dekorasyonu için Türk El Sanatları Tanıtma Derneği’ne başvurmuştur. Kahvehanenin Türk motif ve malzemeleriyle hazırlanması ile Hamiye Çolakoğlu ilgilenmiştir. Dernekten kilim, bakır, hasır işleri, Türk işi biblolar alan Kulu’nun kahvehanesinin açılışının da Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından yapılması uygun görülmüştür. Hamiye Çolakoğlu ile bir toplantı yapan dernek, kahvehaneye şadırvanlı bir Türk avlusu görüntüsünün verilmesini, Anadolu folkloru ve müziğinin kullanılmasını, garsonlara yöresel kıyafetler giydirilmesini ve Türk kilimleri ile bakırlarının kullanıldığı bir mekan tasarlanmasını uygun görmüştür (Akis, 1958a: 26). Buradan hareketle dernek bağlamında bazı çalışmaların şahsi temelli olmakla beraber işbirliği esas alınarak ve fikir alışverişi yapılarak uygulamaya geçirildiğini söyleyebiliriz.

Resim 3: Türk El Sanatları Tanıtma Derneği’nde kuruluşundan beri faaliyet gösteren Güzin Refioğlu, Jale Benler, Hamiye Çolakoğlu, Sevim Payzın, İnci Erguvanlı, Nermin Orhon’a Turizm ve Tanıtma Bakanı Erol Yılmaz Akçal tarafından plaket verilirken Milliyet, “El Sanatları Sergisi Açıldı”, 27 Ocak 1973.

Derneğin faaliyetleri sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin 1969’da İstanbul’da Türk El Sanatları Sergisi açan dernek, aynı anlayışla Anadolu köylerindeki yok olmak üzere olan sanatları gün ışığına çıkarmayı, bunun için de tüm üyeleriyle

Anadolu'nun her yerini gezerek en iyi elişlerini derlemeyi sürdürmüştür (Milliyet, 1969a: 6; Milliyet, 1969b: 1). Dernek, 1973'te yirminci yıldönümünü kutlamıştır (Milliyet, 1973:1). Aynı sene içinde dernek, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile birlikte kilim-cicim yarışması düzenlemiştir. Yabancıların orijinal, hesaplı ve taşınması kolay olarak değerlendirip satın almalarını amaçlayan yarışmada Türk motiflerini yansıtan duvara asılabilecek ebatlarda kilim ve cicimler üzerinden değerlendirme yapılmıştır (Cumhuriyet, 1973a, 5). Dernek üyeleri, 1973'te İzmir'de de bir sergi düzenlemişler, ihmal edilmiş olan Türk el sanatlarını tanıtmak amacıyla yola çıktıklarını ifade etmişlerdir (Cumhuriyet, 1973b: 6). 1983'te Başbakanlık konutunda gerçekleşen otuzuncu yıldönümü programında ise seramik sanatçısı Hamiye Çolakoğlu'nun Anadolu'da El Sanatları konusu işlenmiştir (Milliyet, 1983: 3). 1984'te ise dernek tarafından Ankara'da Türkiye İş Bankası'nın İş-Sanat Galerisi'nde Kütahya Çini Sergisi açılmıştır (Milliyet, 1984, 2).

6. Sonuç

1950'lerde sosyal yaşamın içinde daha fazla yer almaya başlayan Türk kadını bu bağlamda birtakım dernekler kurma yoluna gitmiştir. Bu derneklerden birisi de Türk El Sanatları Tanıtma Derneği olmuştur. Kültürel değerlerin geleceğe taşınması ve unutulmaya yüz tutan sanatların gün ışığına çıkarılması hususunda önemli bir misyon yüklenen Türk El Sanatları Tanıtma Derneği, çalışma hayatı içinde olmayan kadınlar tarafından faaliyete geçirilen bir oluşumdur. Böyle olmakla birlikte sanat eğitimi alan kadınların çalışmalarını tanıtmak da bu dernek tarafından benimsenmiştir. Ayrıca Anadolu'nun farklı yerlerinden zanaatkarların el emeği ürünlerinin de tanıtımı ve satışı gerçekleştirilmiştir. Bu sayede geleneksel varlıkların önemini ortaya çıkarma ve yeni sanatkarlara ışık tutma uğraşı veren Türk El Sanatları Tanıtma Derneği, bu çabasını gerek yurt içinde gerekse yurt dışında göstermiştir. 1959'da kamuya yararlı dernekler arasına giren dernek, Türkiye'de açtığı sergilerden ayrı, farklı ülkelerde de fuarlara konuk olmuştur. 1980'li yıllara kadar hakkında fikir sahibi olunabilen Türk El Sanatları Tanıtma Derneği hakkında sonraki senelere ait bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar internet ortamında derneğe ait bir iletişim numarası bulunmakta ise de bu numaranın kullanılmadığı tespit edilmiştir. Son yıllarda el sanatlarını tanıtmaya yönelik farklı dernek ve vakıflar benzer misyonlarla faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Kaynakça

AKIN, Mazlum (2011). *Kız Teknik Eğitim-Öğretiminde Bir Örnek: Ankara Olgunlaşma Enstitüsü (1958-2002)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Akis, "Başbakan Konuşuyor", 13 Ocak 1960.

Akis, "Bir Elçi", 10 Mayıs 1958.

Akis, "Bir Seramik Sergisi", 28 Nisan 1956b.

Akis, "Fatma Ananın Elini", 27 Kasım 1967.

Akis, "Gönüllü Satıcılar", 9 Kasım 1957c.

Akis, "Hakiki Bir DP Kalesi", 16 Haziran 1959.

Akis, "Hediye Mağazası", 30 Mart 1957a.

- Akis, “Kadının En Zevkli Meşgalesi”, 18 Mayıs 1957b.
- Akis, “Köy Kadınının Kalkınması”, 21 Nisan 1956a.
- Akis, “Sergiler”, 18 Ekim 1958b.
- Akis, “Türk El İşleri”, 4 Haziran 1955.
- Akis, “Türk Elişleri”, 25 Aralık 1954.
- Akis, “Yeni Yıl Hazırlığı”, 8 Aralık 1956c.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.2). Kutu: 153. Gömlek: 46. Sıra: 9
- BORA, Tanıl (2017). *Cereyanlar-Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- CANDAN, Jale (18 Ekim 1958). “Türk El Sanatları”. *Akis*, s. 24.
- CANDAN, Jale (21 Temmuz 1956) “Aile, Okul, Dernek ve Ötesi...”. *Akis*, s. 22.
- Cumhuriyet, “Para Kazanmak İsteyen Bayanlara”, 1 Şubat 1956.
- Cumhuriyet, “Reşide Bayar Sergide”, 24 Aralık 1954.
- Cumhuriyet, “Sim Galerisinde Eski Türk Eserleri Sergisi Büyük İlgi Gördü”, 4 Şubat 1967.
- Cumhuriyet, “Türk El Sanatları Tanıtma Sergisi”, 20 Kasım 1973
- Cumhuriyet, “Yarışma Düzenledi”, 6 Mart 1973a.
- DAVAZ, Aslı, SULAR, Sibel Servet & ÖZTÜRK, Selvi Başak (2018). *1923-2018 Kadın Kurumları ve Örgütlenmeleri*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları.
- ECEVİT, Bülent (6 Mart 1961). “Türkiye’de Sanatın Yabancı Ev Sahipleri”, *Ulus*, s. 1-2
- https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t06/c038/b025/cs_060380250784.pdf [Erişim Tarihi: 04.03.2020].
- <http://www.oguztopoglu.com/2012/10/ankara-turk-el-sanatlar-n-tantma-dernegi.html> [Erişim: 11 Nisan 2020].
- ILGAZ, Hasene (1981). Atatürk’e 100. Yıl Armağanı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Milliyet, “Akbank Kültür Hareketleri, 4 Kasım 1979.
- Milliyet, “Akbank Kültür Hareketleri”, 1 Aralık 1980.
- Milliyet, “El Sanatları Sergisi Açıldı”, 27 Ocak 1973.
- Milliyet, “Emel Korutürk ile Mevhibe İnönü, El Sanatlarının Yıldönümünde Buluştu”, 12 Mart 1983.
- Milliyet, “İş-Sanat Galerilerinde Yeni Sergiler”, 24 Ocak 1984.
- Milliyet, “Köylünün El İşler Sergisi Açıldı”, 31 Mart 1969b.
- Milliyet, “Modern Mücevherin Esin Kaynağı Anadolu Takıları”, 21 Mayıs 1978.

- Milliyet, “Türk El Sanatları Sergisi 28 Mart’ta İstanbul’da Açılıyor”, 17 Mart 1969a.
- ÖZTÜRK, Kazım (1973). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1973)*. Ankara: Önder Matbaa.
- Resmi Gazete, “Cemiyetler Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, Kanun No. 4919, 10 Haziran 1946, S.6329.
- Resmi Gazete, “Cemiyetler Kanunu”, Kanun No. 3512, 14 Temmuz 1938, S. 3959.
- Resmi Gazete, “MMV 4 No.lu Satın Alma Komisyonu Başkanlığından”, 27 Mayıs 1957, S. 9617.
- Resmi Gazete, “Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği”, 30 Eylül 1965, S. 12114.
- ŞEKERCİ, Haldun (2014). Kuyumculukta Savat Tekniği ve Savatlı Takı Uygulamaları. *NWSA-Vocational Sciences*, 9 (4), s. 100-109.
- TOKSÖZ, Fikret (1983). “Dernekler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 366-378.
- TOPRAK, Zafer (1985). “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 205-208.
- Zafer, 1 Ağustos 1949, s. 1.

KİTAP TANITIMI

MİRSAİD SULTANGALİYEV

(TANIMAK)

Kıyas Aklın Gıdasıdır.*

GELECEK GALİYEV FİKRİYATINDA TELAKKİ EDEBİLİR

Özet

Mirsaid Sultangaliyev; Millî Komünizm akımının başlatıcısı ve Asya'daki müslüman Türkler'i federal bir sosyalist devlet içinde birleştirme çalışmalarıyla tanınan Kazanlı Türk düşünce ve siyaset adamıdır. 1917 Bolşevik Devrimi 20. yüzyılın en önemli tarihsel olaylarından biridir. Devrimin ardından yaşanan İç Savaş'ta proletarya iktidarını hedefleyen Bolşeviklerle Müslüman/Türk halkların ilişkileri yeterince incelenmemiştir. SSCB'nin yıkılmasının ardından bu ilişkiler, özellikle Mirsaid Sultan Galiyev ismine odaklanarak yeniden gündeme gelmiştir. Galiyev 1990'lardan günümüze Türkiye'de de tartışılmaktadır.

Bu çalışmada Sultan Galiyev'in düşünceleri ve edimleri esas alınarak; Bolşeviklerin devrimden SSCB kurulana değin Müslüman halklarla işbirliği ve sonrasında Müslüman liderlerin tasfiye edilmelerinin nedenleri ele alınacaktır. Asıl amaç, günümüzde de süregelen tartışmaların ne anlama geldiğini sorgulamaktır. Bu kaygıyla, öncelikle devrim ertesinde Bolşeviklerin milliyetler politikası gözden geçirilecektir. Ardından, Galiyev'in sırasıyla, Müslüman, Türk (Tatar) ve Bolşevik kimlikleri teker teker sorgulanacaktır. Müslüman, Türk (Tatar) ve Bolşevik kimliklerini bir arada taşıyan Galiyev'i anlamak için bu kimliklerin sorgulanması gerekir. Böylece günümüzde Türkiye'de yürütülen tartışmaların ne anlam ifade ettiği anlaşılabilir olacaktır. Son olarak ise Galiyev üzerine yürütülen tartışmaların hangi noktalarda yoğunlaştığı saptanacaktır.

Abstract

The Bolshevik Revalution is one of the most important historical events in the 20th century. There are a limited number of studies dwelling on relations between the Bolsheviks, who aimed for the rule of the proletariat and the Muslim/Turkic peoples during the Civil War following the Revolution. These relations have been questioned after the dissolution of the USSR focusing on the name of Mirsaid Sultan Galiev. Since the 1990s Galiev is being discussed in Turkey as well.

In this paper, taking Galiev's ideas and activities as a starting point the process of collaboration of the Bolsheviks with the Muslim peoples, and the ensuing purge of the Muslim leaders, will be analysed. The main purpose is to examine the meaning of the contemporary discussions on Galiev in Turkey. First of all, the Bolsheviks nationalities policy will be taken up. Secondly, the three identities of Galiev, namely Muslim, nationalist and Bolshevik will be studied in depth. This is necessary, in order to understand Galiev, who synthesizes those three contradictory identities. As a consequence, current arguments on Galiev in Turkey will be more comprehensible. Finally, these discussions will be summarised.

Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi
(MİKAD)
CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Bülent KARA
Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, Prof. Dr.,
bkara@ohu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-
6021-085X

Gönderim Tarihi
Received
20.05.2020

Kabul Tarihi
Accepted
26.05.2020

Atf
KARA, B.(2020). Mirsaid
Sultangaliyev (Kitap
Tanıtımı), (4/1). 122-140.

Giriş

"Sultan Galiyev'i tanımak" adlı kitap 193 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitapta Galiyev'in kim olduğu ve hayatı yazılmıştır. Klasik anlatımıyla Galiyev kimdir? Bir Turancı, bir Komünist, bir Ümmetçi midir? Bugün Galiev'e düşünsel anlamda değinmeksizin bayrak olarak sahip çıkmaya çalışan oluşumlar Galiyev'le ne kadar örtüşmektedir? Ya da Galiyev'i okumadan, bilmeden dışlayan, sol olduğunu iddia eden yapılar ne kadar sosyalisttir? Bu sorular detaylandırılarak bu kitapta açıklanmıştır. Sultan Galiev'le ilgili en çok kafa karıştıran nokta ise enternasyonal anlayışının nasıl olduğudur. Batı medeniyetinin dayattığı her bir bireyin önce batı medeniyetine asimile olarak ulaşacağı dünya vatandaşlığı mı yoksa her ulusun kültürel Mirsaid Sultan Galiyev Millî Komünizm akımının başlatıcısı, Asya'daki müslüman Türkler'i federal bir sosyalist devlet içinde birleştirme çalışmalarıyla tanınan Kazanlı Türk düşünce ve siyaset adamımı. Günümüzde Özerk Başkırdistan'ın Sterlitamak bölgesinde Şipayevo köyünde 1892 yılında doğdu. Asıl adı Mîr Said Sultan (G)Alioğlu olmakla birlikte Galiev olarak tanındı. 1917 Bolşevik İhtilâlî'nin dört büyüğünden biridir (diğerleri Lenin, Stalin, Troçki). Öğretmen olan babasının adı Mîr Said Haydar Ali, annesinin adı Aynilhayat Hanım'dır. Hayatına dair bilgiler, daha çok 1923'te kendisinin kaleme aldığı "Ben Kimim" başlıklı otobiyografisine dayanmaktadır (İzbrannıy Trudi, s. 473-482; ayrıca bk. Kakınc, Destansı Kuramcı, s. 35-171). Sultan Galiev'in ailesi Başkırdistan'ın değişik bölgelerinde bulunduktan sonra 1903'te Kırmıskali köyüne yerleşti. Galiyev ilk öğrenimini burada tamamladı. 1911'de Kazan'da Tatar Pedagoji Enstitüsü'den mezun olunca öğretmenliğe başladı ve iki yıl Başkırdistan'ın muhtelif köylerinde öğretmenlik yaptı. Ardından istifa ederek Ufa'da bir kütüphanede çalışmaya başladı. Bir taraftan da Rus edebiyatı klasiklerinin bazılarını Tatarca ve Başkırtça'ya tercüme ediyordu. 1911-1914 yılları arasında Ufa'da yayımlanan Ufımskiy Vestnik gazetesinde yazdığı yazılarla devrim ve yenilikler hakkındaki düşüncelerini açıklamaya başladı. Gazetecilik mesleğine Tatarca Tormış (Ufa), Vakıt (Orenburg), Koyaş, İl (Petersburg), Süz (Kazan) gazeteleriyle Rusça Narodniy Uçitel (Moskova), Kavkazskoe Slovo, Kavkazskaya Kopeyka (Bakü) gibi gazetelerde Kırmıskali, Kulku-Baş, Kandemir, Timurleng, Sukhoy gibi takma adlarla yayımlanan yazılarıyla devam etti. 1915'te yeniden öğretmenliğe döndü ve Bakü'deki Tatar Kız Lisesi'nde çalıştı. Bu sırada milliyetçi-sosyalist görüşleri belirginleşti. Bakü Şehir Meclisi'nde ticaret vekili oldu. Bu dönemde Galiyev'in ilk siyasî faaliyeti; Ufa'da kurucuları arasında bulunduğu militan Tatar örgütü ile bölgesindeki Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı direnişi örgütlemesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Tatar ve Başkırt askerlerini Çarlık ordusunda savaşmamaya çağıran faaliyetlerde bulundu. 1917 Şubat devriminde Bütün Rusya Müslüman Hareketi'nin sol kanadında yer aldı ve Müslüman Kongresi Yürütme Komitesi sekreterliği için Moskova'ya davet edildi. Mayıs 1917'de bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nda genel sekreterliğe seçildi. Ardından Kazan'a giderek bu dönemde Tatar Türkleri'nin tek yetkili komitesi olan Molla Nur Vahidof'un önderliğindeki Müslüman Sosyalist Komite'ye dahil oldu ve kısa zamanda etkili bir konuma ulaşip Müslüman Sosyalist Komite Komiserliğine getirildi. Bu arada Komünist Parti saflarında hızla yükselerek Sovyet Milliyetler Komitesi'nin ikinci sekreteri oldu. Aynı zamanda örgütün resmî yayın organı olan Jiznatsionalnostey'in editörlüğünü yapmaya başladı. Galiyev'in 1919 ve 1920'de İdil-Ural Cumhuriyeti kurma projesi Lenin tarafından şovenist eğilimler taşıdığı gerekçesiyle reddedildi. 1920 yılında Zeki Velidi (Togan) ve bir grup önde gelen müslüman aydınla Turan Federe Sosyalist

Devleti oluşturmayı amaçlayan İttihat ve Terakkî adlı örgütü kurdu. Ancak Sovyet devriminin geleceği ve komünist politikalar hususunda Moskova'daki Bolşevik liderliğiyle Sultan Galiyev arasındaki fikir ayrılıkları belirginleşmeye başladı ve giderek merkezileşen Moskova yönetimi müslüman halkların beklentilerini kısıtlama yoluna gitti. Bu dönemde Moskova'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesinde hocalık yapmakta olan Galiyev, devrimin vaatleri konusunda hayal kırıklığına uğrayınca muhalefetini açıkça ortaya koymaya başladı. Jiznatsionalnostey gazetesinde 1921'de neşrettiği “Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Mahiyeti” başlıklı makalelerinde (makaleler ayrıca kitap halinde yayımlanmıştır, Metodyantireligioznoi propagandy sredi musul'man, Moskova 1922) Bolşevikler'in İslâm ve din karşıtı çalışmalarını eleştirmesi Stalin ile ilişkilerini gerginleştirdi (Galiyev'in kendi hazırladığı, bütün görevleriyle sorumluluklarını ihtiva eden liste için bk. Kakinç, Sultan Galiyev ve Milli Komünizm, s. 309-310).

1923'te burjuva milliyetçisi olmak, Türkiye ve İran gibi ülkelerde bağlantılar tesis ederek Sovyetler'in milletler politikasına karşıtı faaliyette bulunmak gibi ithamlarla tutuklanarak yargılanan Galiyev aynı yıl içerisinde devrime olan büyük katkılarından dolayı serbest bırakıldı. 1923-1928 yılları arasında bir taraftan teorilerini geliştirirken bir taraftan da örgütlenme faaliyetlerine devam edip Türkistan Sosyalist Partisini kurdu. Galiyev 1928'de “Turancı”, “Karşıtı Devrimci” ve “Troçkist” gibi suçlamalarla yeniden tutuklandı. Partisi tasfiye edildi, on yıl çalışma kampı cezasına çarptırılarak Sibirya'da Solovki çalışma kampına gönderildi. Bundan sonraki âkıbeti hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. 1939'da serbest kaldığı bildirilen Galiyev'in müslüman cumhuriyetlerde ikameti yasaklandığı için Kazan'ın güneyinde Kuybişev'e yerleştiğine, ancak 1940 veya 1941'de idam edildiğine inanılmaktadır. 1917 Bolşevik İhtilâli'nin ardından Rusya merkezli Komünizme karşıtı Turan sosyalist devleti ve sömürgeler enternasyonal tezlerini geliştiren Sultan Galiyev'in düşüncelerinde, tarihi ve olayları değerlendirmede Marksizm'i temel alan diyalektik materyalist bir bakış açısı öne çıkmaktadır. Bununla birlikte onun fikrî yapısında döneminin kendi bölgesindeki en belirgin anlayışı olan Cedîcilik ve Türkçülük-Turancılık hareketlerinin tesiri açıkça görülmektedir. Müslüman bir kültür çevresinde yetişmesi ve kendi toplumunun sıkıntılarını fiilen yaşamış olmasının bu sentezde etkili olduğunda şüphe yoktur. Nitekim bu sentez dolayısıyla Marksizm'e ve Sosyalizme getirdiği yeni yorumlarla Rus komünistlerinden ayrılmış ve ideolojik olarak evrensel bir geçerlilikten ziyade milletlerin kendilerine has şartlarının uygulamada belirleyici olması gerektiğini savunmuştur. Buradan hareketle millî sosyalizm veya üçüncü dünya sosyalizmi denilen görüşlerini ortaya atan Galiyev; başlangıçta fiilen katıldığı Sovyet devriminin ardından yaşanan gelişmeler üzerine Rus proletaryası adına hareket eden devrim önderleri sınıfının bir müddet sonra diktatörleşeceğini ve böylece Rus tarzı komünizmin beklenildiğinin aksine başka halklar için baskı, yoksulluk ve kaos doğuracağını, nihayet dağılacığını söylemiştir. Sultan Galiyev'in Rus tipi komünizmin âkıbeti hakkındaki değerlendirmesinde en belirgin olan anlayış özellikle Stalin'in katı merkezîyetçi politikalarından duyduğu rahatsızlıktır. Sovyetler Birliği'nde Rusya dışındaki cumhuriyetlerin eşit şartlarda kabul edilmeyip iradelerinin kısıtlanması demek olan bu yaklaşımın müslüman Türk halkları arasında başarılı olamayacağını savunan Galiyev, müslüman topluluklarda da devrimi tamamlayabilmek için hem eşitliğe hem de halkın din, gelenek ve yaşayışına saygılı olunması gerektiğini belirtiyordu. Bunun yanında Galiyev'in en çok bilinen farklılığı, Lenin ve Stalin'in dünya proleter devrimi için Avrupa proletaryasına yüklediği rol ve beklenti üzerine olan eleştirel görüşleridir.

Yukarıdaki yaklaşımın Asya halklarının özel durumunu göz ardı etmesi, Galiyev ile diğer liderler arasındaki temel ayrılık noktasını oluşturmuş. Galiyev; Marksizm'in temel dinamiği olan "ezen-ezilen" diyalektiğinde evrensel anlamda ezilenlerin Batı proletaryasından ziyade sömürülen uluslar olduğu tezini (sömürge enternasyonalı) ortaya atmıştır. Ona göre Avrupa burjuvazisi bu ulusları ezerek elde ettiği güçle kendi proletaryasının bütün isteklerini karşılayabildiği için Batı'da devrim olması imkânsızdı. Önemli olan nokta Batı'yı besleyen sömürgeleri sömürden kurtarmaktı ve Batı kapitalizmi ancak böyle çökertilebilirdi. Galiyevizm olarak da değerlendirilen "sömürgeler enternasyonalı" tezi genel anlamda iki aşamalı bir programdı. İlk aşamada sırasıyla Tatar-Başkırt Devleti, Türkistan Cumhuriyeti ve Turan Federal Halklar Sosyalist Cumhuriyeti tesis edilecek, daha sonra Azerbaycan ile Altay ve Çuvaş bölgesindeki Türk toplulukları dahil edilerek Sovyetler Birliği'ndeki bütün müslüman ve Türk halklarının siyasî birliği tamamlanacak, ikinci aşamada ise benzer birliklerini oluşturmuş bütün dünyanın mazlum halklarının sömürgeler enternasyonalı gerçekleştirilecekti. Kendi ifadesine göre on altı yaşında ateist olan Galiyev'in müslüman halklar arasında devrimin tamamlanması sürecinde sosyal bir gerçeklik olarak benimsediği İslâmiyet hakkındaki değerlendirmelerini Jiznatsionalnostey dergisinde yayımladığı iki makalesinden takip etmek mümkündür.

Galiyev burada bir taraftan müslüman toplumlarda din karşıtı bir tavırla değişimin mümkün olamayacağını ileri sürerken diğer taraftan sosyalizm söz konusu olunca bir din olarak İslâm'ın insanlar arasında adalet ve eşitliğe verdiği önemin, demokratik mesajının ve Batı'da sanıldığı aksine yeniliklere açık karakterinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. 1917 Bolşevik İhtilâli'nin ardından dünyanın her tarafından -Galiyev'in de ders verdiği- Komünist Üniversitesinde eğitim için Rusya'ya gelen gençler vasıtasıyla üçüncü dünyada gelişen kömünist hareketlerinde belirli bir etkisi bulunan Galiyev'in Türkiye Komünist Partisinin kurucusu Mustafa Suphi ile de yakın irtibatı bulunuyordu. Bu bağ Türkiye'deki sol çizgi içerisinde Kemal Tahir, Şevket Süreyya Aydemir gibi isimlerle devam etmiştir. Ancak daha sonra Türkiye'de farklı bir komünist çizgi geliştiği için Sultan Galiyev ve düşünceleri yakın zamanlara kadar ihmal edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Sultan Galiyev'le ilgili çalışmalarda dünyada ve Türkiye'de bir yoğunluk gözlenmektedir. Galiyev'in konuşmalarını ve yazılarını ihtiva eden çalışmalar 1992 ve 1998'de yayımlanmıştır (Sultan-Galiev, Stati, Vıstupleniya, Dokumentı, Kazan 1992; İzbrannıy Trudi, Kazan 1998). Ayrıca Rusya devlet arşivlerinde bulunan Galiyev hakkındaki bütün belgeler de neşredilmiştir (Neizvestnyi Sultan-Galiev: Rassekrechennye dokumenti i materialy [ed. B. F. Sultanbekov – D. R. Sharafutdinov], Kazan 2002). Türkiye'de Halit Kakınç, Rusça ve kısmen Tatarca olan Galiyev külliyyatının seçilmiş bölümlerini tercüme ettirerek yayımlamıştır (bk. bibl.).

Lenin, Stalin, Troçki, Galiev (üst sırada) yol arkadaşlarıyla.

1. BOLŞEVİKLERİN MİLLİYETLER POLİTİKASI (1917-1924)

Sultan Galiyev'i anlayabilmek için her şeyden önce devrimin ardından Bolşevik iktidarın izlediği milliyetler politikasını ana hatlarıyla anımsamakta yarar vardır. Bunu yaparken Lenin, Stalin, Trotski ve diğerleri tarafından devrim öncesinde benimsenen "milliyetler programı" tartışmalarını özellikle bir yana bırakarak (ki, bu çalışmanın kapsamı dışındadır), devrimin ertesinde izlenen politika ile iç savaşın sona erip SSCB'nin kurulması sürecinde yaşanan dönüşüme işaret edilmeye çalışılacaktır. Şubat devriminin ardından, 25 Mart 1917'de Pravda'da yayımlanan bir makalesinde Stalin, ulusal kurtuluşun burjuva devrimiyle özdeş olduğunu öne sürüyordu: "*Feodal aristokrasiyi siyaset sahnesinden uzaklaştırmak, iktidardan düşürmek, milliyetler üzerindeki baskının tasfiye edilmesi ve milli bağımsızlık için gerekli şartları yaratmak demektir*" (CARR, 1989a:242).

Devrimin ardından Bolşeviklerin milliyetler politikasının ipuçlarını veren üç temel belge yayımlanmıştır. İlk belge 15 Kasım 1917 tarihli "Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi"dir. Birinci bildirgeye göre Halk Komiseri eri Kurulu Rusya'daki milli topluluklara şu ilkeler çerçevesinde yaklaşacaktır: 1) *Rusya'daki milliyetlerin eşitliği ve egemenliği*; 2) *Rusya'daki milliyetlerin, ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dahil, kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkına sahip olmaları*; 3) *milli ve millidini her türlü ayrımcılık ve sınırlamanın kaldırılması*; 4) *Rusya'nın sınırları içinde yaşayan milli: azınlıkların ve etnik grupların özgür gelişmesi*. Bunu, 3 Aralıkta "Rusya ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine"başlıklı bir çağrı izlemiştir (DEGRAS, 1951: 15-17; PERİNÇEK, 1992: 139-141;

YERASTMOS, 1979:35-37):

"...Camileri, minberieri, inanç, örf ve adetleri Rusya Çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayak altında ezilen sizler, Rusya Müslümanları, Volga boylarının ve Kırım'ın Tatarları, Sibiry veTürkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkaslarötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağıstanlılar! Bundan böyle inançlarınız, örf ve adetleriniz, milli kültür yapılarınız dokunulmaz ilan ediliyor. Millî hayatınızı dilediğiniz biçimde, serbestçe kurunuz. Bu, sizin kutsal hakkınızdır. Gereksizin haklarınızı, gerekse Rusya'da yaşayan tüm milletlerin haklarını devrim ve devrim organları olan İşçi, Asker ve Köylü delegeleri Sovyetleri bütün gücü ile korumaktadır...

1 Bildirge Halk Komiserleri Kurulu Başkanı V. Ulyanov ve Milliyetler Halk Komiseri Yosef Çugaşvili imzasını taşıyordu (LENIN, 1993a: 293-295).

Biz, bayraklarımız ile tüm dünyanın ezilmiş ve köle milletlerine özgürlük götürüyoruz. "Ardından, 18 Ocak 1918'de Müslümanların içişlerinden sorumlu bir Komiserlik kurulmuştur (MÜSKOM). Bu komiserlik Stalin yönetimindeki Milliyetler Halk Komiserliğine (NARKOMNATS) bağlanmıştır (CARR, 1989a:292-294).

25 Ocak 1918'de Rusya Sovyetleri III. Kongresi'nde kabul edilen ve daha sonra Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin (RSFSC) ilk anayasasında da yer alan "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi" uyarınca ise, Rusya'daki bütün milliyetler federal hükümete ve diğer federal Sovyet kurumlarına katılıp katılmayacaklarına serbestçe karar vereceklerdir. İkinci Bolşevik devrimin ardından milliyetler sorununa üç farklı biçimde yaklaşılar: Polonya, Finlandiya, Estonya, Litvanya, Letonya gibi geç tarihlerde Çarlığa katılan ülkelerin bağımsızlıklarını hemen tanıdılar. Ukrayna ve Belarus gibi uzun yıllardır Çarlık yönetiminde olan topraklarda Sovyet yönetimleri kuruldu ve federasyona katıldılar. Doğudaki Müslüman halklarda ise milliyetler sorunu, sömürge sorunuyla çakışıyordu. Çok sayıdaki halk farklı gelişmişlik düzeyine ve farklı bileşimlere sahiptir. Türdeşlik söz konusu değildir. Bakü, Grozni gibi merkezler dışında proletaryadan söz edilemiyordu. Doğunun Müslüman halklarını bir araya getiren yegane unsur "Rus şovenizmi"ne duyulan düşmanlıktı. Doğu'nun Sovyetlere katılması Türkistan, Tataristan ve Kafkaslarda değişik süreçlerle sağlandı (STMA: 690-691).

2.....Rusya'nın bütün uluslarının emekçi sınıfları arasında gerçekten özgür ve gönüllü, dolayısıyla gerçekten sıkı ve sağlam bir birlik kurmak isteyen Kurucu Meclis, görevini bir Rusya Sovyet Federasyonunun temel ilkelerini ortaya koymakla suçlayarak, federal hükümete ve öteki federal Sovyet kurumlarına katılmak isteyip istemediklerini ve bu isteklerinin koşullarını, kendi tam yetkili Sovyetler kongrelerinde ve tam bir bağımsızlık içinde kararlaştırma özgürlüğünü, her ulusun işçi ve köylülerine bırakır" (LENİN, 1999c: 257). 1918 Anayasasında madde 7 (USSR, 19H2: 71). Burada Devrimden SSCB'nin kurulmasına kadar geçen süreci anımsamakta yarar vardır: Bolşevikler 8-9 Kasım (Çarlık dönemi takviminde 26-27 Ekim) 1918'de Çarlık Rusyası'nda yönetimi ele geçirdiler. Çoğunlukta oldukları Halk Komiserleri Sovyetinde (Sovnarkom) Lenin Başkan, Tmstki Dışişleri Komiseri, Stalin Milliyetler Komiseriydi, 23-31 Ocak 1918'de (Çarlık takviminde 10-18 Ocak) "Rusya Sosyalist Federalif Sovyet Cumhuriyeti" (RSFSC) ilan edildi. 10 Temmuz 1918'de RSFSC'nin ilk anayasası kabul edildi. Aralık 1918'de Ukrayna'da, Ocak 1919'da Belarus'ta, Nisan 1920'de Azerbaycan'da, Kasım 1920'de Ermenistan'da ve Şubat 1921'de Gürcistan'da Sovyet yönetimleri kuruldu. 12 Mart 1922'de üç Kafkas Cumhuriyeti federatif bir yapı içerisinde birleşti. 30 Aralık 1922'de Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kafkas cumhuriyetlerinin katılımıyla Moskova'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kuruldu (SSCB). Başka bir deyişle, uluslararası arenada SSCB ancak 1923'ten sonra vardır. 6 Temmuz 1923'te Merkez Yürütme Kurulu tarafından kabul edilen anayasa 31 Ocak 1924'te kongre tarafından onaylandı. 27 Ekim 1924'le Özbekistan ve Türkmenistan Sosyalist Cumhuriyetleri birliğe katıldılar. Tacikistan 5 Aralık 1929'da Cumhuriyet statüsü kazandı (USSR, 1982: 31-228). SSCB'nin inşası süreci bu çalışmanın kapsamını aştığı için ayrıntısıyla incelenmeyecektir.

Devrimin hemen ertesinde yukarıdaki üç temel belge açıklanarak iç savaşta Bolşeviklerin üstünlük sağlamasında önemli katkıları olan bu hak ve özgürlükler, 1920 sonunda iç savaşın sona ermesiyle, yine süreç içerisinde gözden geçirilmeye başlandı. Bu gözden geçirme, başka bir deyişle yeni koşullarda yeni politikalar saptama edimi diğer iç/dış gelişmelerle etkileşim içindeydi.

Tarihçi E. H. Carr 1920'yi milliyetler politikasında dönüm noktası olarak görmektedir. Bu, iç savaşın sonu ve kuruluş döneminin başlangıcıdır. Ayrılma hakkının yerini birleşme hakkı almış, vurgu özgürlükten eşitliğe kaymıştır (CARR, 1989: 333): "Bolşevikler'in milletlerin kendi kaderini tayin hakkı politikası kendi evrimini tamamlamıştı: Burjuva toplumundaki ayrılma hakkından, milletler arasında eşitlik tanımaya ve birçok milletten oluşan sosyalist bir toplumda bir milletin başka bir millet tarafından sömürülüşüne son vermeye varan bir evrimdi bu" (CARR, 1989: 345). Dönüşümün ilk işareti Mart 1921'de Stalin'in X. Parti Kongresi'ne sunduğu "Ulusal Sorun Konusunda Partinin İvedi Görevleri" başlıklı raporda görülmüştür. Stalin bu raporda "yerli komünistlerin saflarında görülen ve Doğuda kendini panislamizm, turancılık gibi akımlarla deyimleyen yerel milliyetçilik sapmasına karşı Kongre'yi uyarmıştır (STALİN, 1990: 120). Milliyetler politikasındaki dönüşümün resmen açıklanması ise daha geç bir tarihte, Nisan 1923'te toplanan xn. Kongre'de gerçekleşmiştir. Yine Stalin, bu Kongre'ye sunduğu "Parti ve Devlet Kuruluşunda Ulusal Etkenler" başlıklı raporunda bu kez açıkça "ulusal sorunun yeni bir konuş biçiminden" söz etmektedir (STALİN, 1990: 170-197).

Bolşeviklerin milliyetler sorununa yaklaşımında sosyo-ekonomik yapı belirleyici olmuştur. Feodal yapının kırılmadığı Doğu'da kendi kaderini tayin hakkı ilerici niteliğinden dolayı kayıtsız şartsız tanınırken, Batı'da ahlaki ekonomik açıdan çoktan aşıldığı ve gerici bir nitelik taşıdığı gerekçesiyle bu hak reddedilmiştir. 1919'da kabul edilen Parti Programı ezilen milliyetlere ayrılma hakkını tanıırken, asıl hedef olarak federal devletler birliğini göstermiş ve ayrılma isteği değerlendirilirken sınıfsal-tarihsel bakış açısıyla söz konusu milletin Ortaçağ'dan burjuva demokrasisine mi, yoksa burjuva demokrasinden proleter Sovyet demokrasisine mi geçtiğine bakılması gerektiğini kabul etmiştir (CARR, 1989:249-250). Başka bir deyişle milliyetler politikasını değerlendirirken, "burjuva" kendi kaderini belirleme hakkı ile "Bolşevik" kendi kaderini belirleme hakkı arasındaki ayrımı vurgulamak gerekir. Burjuva kendi kaderini belirleme hakkı yalnızca sömürgelere siyasal bağımsızlıklarının tanınmasını öngörür ve ekonomik eşitsizlikten doğan sömürünün sürdürülmesi esastır. Oysa ki, Bolşevik kendi kaderini belirleme hakkında siyasal bağımsızlığın yanı sıra ekonomik eşitlik hedeflenmektedir: Eşitliğin bu derece öne çıktığı bir yaklaşım sonucunda, "insanlar ve dolayısıyla milletler arasında şekli olmayan gerçek bir eşitliğin sağlandığı sosyalizmde ayrılık hakkı, resmen iptal edilmemiş bile olsa, anlamını yitirecek ve uygulanmayacaktır" (CARR, 1989: 254). Üstelik, son tahlilde Stalin'in sözleriyle; "*proletarya diktatörlüğünün siyasi temelini, köylü ülkelerini temsil eden uzak sınır bölgeleri değil, her şeyden önce ve esas itibarıyla, sanayinin yoğunlaştığı merkez bölgeleri*" oluşturmaktadır (CARR, 1989: 341). Yani, belirleyici olan köylü "çevre" değil, proleter "merkez"dir.

İç savaş sonrasında SSCB'nin ilanı ve inşasına giden yolda ilk adımı 1921'den başlayarak gündeme gelen "yeni ekonomi politikası" (NEP) oluşturdu (CARR, 1998b: 245-254; CLIFF, 2000:160-183). Batıdan proleter devrim beklentisi sürmekle birlikte, Rusya Komünist Partisi (bolşevik) [RKP(b)] X. Kongresinde kapitalist devletlerle ticari ilişkiler kurma kararı aldı (DEGRAS, 1951: 236-237).³ Çöken ekonominin halkların ayaklanmasına yol açmaması için zorunluk halini alan bu karar devrimin kırılma noktalarından biri oldu, 16 Mart 1921'de İngiltere ile ticaret anlaşması imzalayan Bolşevikler, "Asya halklarının, askeri, diplomatik veya herhangi bir eylem ve propaganda biçimiyle, İngiliz çıkarlarına veya İngiliz İmparatorluğu'na karşı düşmanca eylemlere teşvik etme girişimlerinden çekinmeyi" yükümlendiler (İLHAN, 1997b; İLHAN, 2000i: 149).⁴ İngiltere ise, benzer bir garantiyi Çarlık Rusyası toprakları

için Bolşeviklere verdi. Bu, ilkin Çarlık Rusyası sınırlarının doğusuna devrimin ihracının askıya alınması anlamına geliyordu. Başka bir deyişle devrimin kaderi Batı'ya endekslenmişti. İkincisi, Çarlık Rusyası sınırları içinde Bolşevik iktidarının kurulacağı anlamına da geliyordu.

2. GALİYEV'İN İSLAM DİNİNE YAKLAŞIMI

Galiyev'i tanımlamak için kullanılan üç sınıftan (Müslüman, Tatar, Bolşevik) en siliği herhalde onun Müslüman kimliğidir. 23 Mayıs 1923'te Stalin ve Trotski'ye yazdığı "Ben Kimim?" başlıklı mektupta açıkça belirttiği gibi Galiyev bir ateisttir. Müslümanlığından olsa olsa içinden geldiği toplumu reddetmemesi anlamında sözedilebilir. Ama, birey olarak Galiyev'in düşüncesinin yanı sıra Galiyevci akımın dine yaklaşımı daha önemlidir. Roy'un yorumuna göre Galiyev, Panislamistlerin tanımladığı coğrafyada bir müslüman cemaatin varlığını saptamış, ama din unsurunu bir kenara bırakmıştır. Bu cemaatin kendi bolşevik partisini kurulmasını da hedefleyen Galiyevci akım için olsa olsa laik Panislamist denebilir (ROY,2000:81).

Birincisi, tıpkı diğer Bolşevik önderler gibi Galiyev'de Çarlık Rusyasında ezilen Müslüman halkların bu kimlikleriyle ayakta kaldıklarını teslim etmiştir. Yani Çarlık coğrafyasında Müslümanlıkla Türklük Rus yönetimine karşı bir ortak kimlik haline bürünmüştür. Galiyev, bu saptamayı yaparken 19. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve dinde reformu hedef güden Ceditçi akımın kazanımlarına sahip çıkarak (ENGW: 89) (dinin bir toplumdaki, hele kimliğini bunun üzerine inşa etmiş Müslüman bir toplumsa, bıçakla keser gibi söküp atılamayacağını da göz önünde bulundurarak) ateizmi süreç içerisinde gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. İkincisi, Galiyev, Müslümanlığı Bolşevizm için kullanmaya çalışmıştır. Sömürgeciliğin karşısına İslam dinini, Marksizmde ki proletaryanın yerine Müslüman halkları koyarak Müslüman ülkelerdeki ulusal hareketlerin sosyalist nitelikte olduğunu ileri sürmüştür.

6 Ankara Hükümetinin ilk Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa da anılarında bu değişime işaret ediyor (CEBESÖY, 1955: 193-197).

7 SSCB'yi oluşturan federe birimlerin gönüllü birlikteliği ve ayrılma hakları 1924 Anayasası'nda yer alan da, bu göstermelik bir anlam ifade ediyordu ve daha çok olası diğer Sovyet yönetimlerinin bu gönüllü birliğe katılmalarını sağlamaya yöndikti (USSR,1982: 177).

8..... 16 yaşına geldiğimde gerçek bir ateist olmuştum (MIRSAID, 1998: 477),

Doğu halklarının sömürge boyunduruğundan kurtulmasında İslam dininin temel rol oynayacağını savunmuştur (ENGİN:78-79). Galiyev toplumsal gerçeklik olarak saptadığı İslam dininin Bolşevizmle uzlaşabilir olduğuna da inanmıştır. Dini Bolşevizmin hizmetine sunarken hiç kuşkusuz, bunda Bolşeviklerin dinsel özgürlükler konusundaki vaatleri de etkili olmuştur. Açıkça Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olan ve diğer dinleri baskı altında tutma eğilimindeki Beyaz Ordu'nun Doğu'da yandaş bulması zordur ve bu gerçekleşmemiştir.

Galiyev'in dine yaklaşımını anlamamıza yardımcı olan çalışmalarından en önemlisi 1921'de kaleme aldığı "Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Yöntemleri"dir (MIRSAID, 1998: 363-374; BENNINGSEN/WIMBUSH, 1995: 172-186). Zeki Velidi Togan'ın sözleriyle "yalnız Suİtangaliyev idaresindeki 'Doğu

Komünist Partisi' dine ve İslamiyete karşı açıkça propagandayı ciddi olarak yaptığı halde, Stalin başlangıçta Türkistan, Kazak ve Başkurt Komünist'lerine bu işi teklif etmemeyi emrediyordu" (TOGAN, 1969: 286). Daha sonra, 1922'de başlatılan ateist propagandanın ardından 1925'te kurulan "Allahsızlar Cemiyeti", 1929'da "Cengaver Allahsızlar Cemiyeti"ne dönüştürülmüştür (ENGİN: 107). Galiyev'in bu çalışması hiç kuşkusuz SSCB'nin kurulmasıyla değişen milliyetler politikasının ürünü olan bu cemiyetlerin edimleriyle örtüşmemektedir, "Müslüman halkların genel toplumsal ve siyasal durumu nedeniyle" din karşıtı propagandanın "çok nazik ve karmaşık" olduğunu saptayan Galiyev çalışmasına kendi duruşunu belirterek başlamaktadır: "Doğallıkla, biz komünistler için, sadece Rusya Müslümanları değil, Rusya'nın sınırları dışındakiler arasında da din-karşıtı propagandanın gerekliliğine kuşku yoktur. Bize göre tüm dinler aynıdır. Bu düzeyde sorun açıktır ve hiç bir tahlil gerektirmez".Galiyev, sorunun çetrefilli oluşundan, öncelikle İslam dininin tanınması, ardından onunla savaşın tekniklerinin saptanması gerektiğini öne sürüyordu.

9 "Tüm Müslüman sömürge halkları proleter halklardır ve Müslüman toplumundaki hemen bütün sınıflar sömürgeciler tarafından ezildiklerinden, tüm sınıfların 'proleter' olarak adlandırılmaya hakkı vardır", Müslüman halklar proleter halklardır, İktisadi bir bakış açısından. İngiliz ve Fransız proleterleri ile Afgan veya Faslı proleterler arasında muazzam bir fark vardır. Dolayısıyla, Müslüman ülkelerdeki milli kurtuluş hareketinin bir Sosyalist devrim karakterine sahip olması meşrudur", (BENNINGSEN/WIMBUSH,1995: 59; YAMAĞCI-II, 1998: 49),

10 Din karşıtı edimlere katılan Galiyev, devrim karşıtı Osmanlı basınında sevilmiyordu, 20Şubat 1918 tarihli Vakıf gazetesinde Stalin'e bağlı kurulan "Vmur-u İslamiye" şubesininbaşına getirilen Kınmlı Tatar Galiyev'in "dolandırıcılıklarıyla tanındığı" ve Stalin'in" kafadarı" olmanın verdiği güçten yararlanarak "kendisine düşman bildiği İslamönderlerine karşı tecavüzlerde bulunduğu", "birçok kişiyi tevkif ettirdiği"nden söz ediliyordu (KOCABAŞOĞLU/BERGE, 1994: 153),

11 Galiyev'in "düşmanı tanımadan onu yenmeyi umamayız" diyerek başladığı İslam dininin özelliklerini saptama girişimi Gültekin tarafından İslam dinini "methiye", yöntemi ise Bolşeviklerle ilişkilerinde "takiyye" biçiminde nitelendirilmektedir (GVLTEKİN, 1999: 93-97). Bütününde "bilimsel sosyalizm" adı altında Sovyet deneyiminin savunusuna soyunan bu çalışma, bu bağlamda Galiyev'in tasfiyesini de olumlayacak biçimde yanlı yaklaşmaktadır.

Bunu yaparken, daha önce din karşıtı propaganda adı altında yapılanları (Çarlık dönemindeki Ortodoksi araştırma girişimlerinin de etkisiyle) Müslüman halkı Bolşeviklerden uzaklaştırdığına değiniyor ve örnekler sunuyordu. Üstelik, "kendilerine özgü adetleri ve kültürleri bilinmezse" din karşıtı propagandanın imkansız olacağını altını çizerek, "bir ilk girişim" olarak Tatarlar, Başkırtlar, Kırgızlar arasında ve Türkistan'da, Hive'de, Buhara'da, Azerbaycan'da, Kafkaslar'da ve Kırım'da çalışma yöntemlerini ayrı ayrı öneriyordu:

"...İslamın öz itibarıyla diğer dinlerden farklı ve kendi tarihi olduğundan, onunla savaşmak için başka propaganda yöntemlerinin gerekli olduğunu tekrarlamalıyız ... Tatarlarda işe yarayanlar Kırgızlar için değersiz, Rus Müslümanlara şıp diye uyan Afganistan veya Buhara'da uygulanamaz ve tersi... Doğu'daki ajitasyon ve propaganda çalışmalarımızın en adı görevlerinden biri bu sorunun bizzat yerinde ve ayrıntılı ve derinlemesine incelenmesi ve Parti basınında tartışılacak ciddi tahlilidir ..."

Ateist olduğunu açıkça ilan eden ve din karşıtı propagandanın kuramsal alt yapısı üzerine kafa yorarak bizzat bunu yürüten Galiyev'in, tüm bunların yanı sıra Müslümanlar arasında diğer akımların değil de Bolşevizmin yerleşmesindeki katkıları göz önüne alındığında, Galiyev'i günümüz terminolojisiyle "dind" olarak nitelemek haksızlık olacaktır. Yaptığı olsa olsa devrim koşullarında bile olsa bir iki yıl içerisinde halkların toplumsal değerlerinden sıyrılamayacağını saptayarak, bu konuda izlenecek politika hakkında Bolşevikleri "içeriden" uyarmaktı.

3. GALİYEV'İN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Galiyev'ten söz edilirken kullanılan sıfatlardan biri de milliyetçiliğidir. Onun milliyetçiliğe yaklaşımında birkaç noktaya işaret etmek gerekir. Her şeyden önce Galiyev ve arkadaşlarının milliyetçiliklerinin temelinde Çarlık Rusyası'nın Rus olmayan halklara uyguladıkları politikalar yatmaktadır. Rus şovenizmi 19. yüzyılın sonlarından başlayarak Müslüman/Türk milliyetçiliğini doğurmuştur. İkincisi Türklükle Müslümanlık Çarlık Rusyası'nda örtüşen kimlikler olmuşlardır. Üçüncüsü, Türklük bir üst kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Tatarlar, Azeriler, Kırgızlar, Başkırtlar gibi halklar arasında diyalektik, kültür, vb. farklılıklar söz konusuysen, Türklük terimi hepsini kapsıyordu. Son olarak, Galiyev'in ele aldığı Müslüman/Türk kimliğinin Ceditçi hareketin etkisi altında laik niteliğine değinmek gerekir.

Galiyev'in Türk (katar) kimliği de tıpkı Müslüman kimliği gibi emperyalizm karşıtlığından kaynaklanmaktadır. Milliyetçiliğin sömürgeci milletlerde "üstün millet", sömürülen milletlerde "eşitlik" sayıyla ortaya çıktığından hareket etmektedir: "Eşit olmayanlar arasında iki isim var. Onların biri 'Tatar', ikincisi 'Müslüman'. Onlar en çok ezilenler, en çok ayak altına alınanlardır." (MIRSAID, 1998: 105) Böylece, sömürge ülkelerde ortaya çıkan bağımsızlıkçı akımlar emperyalizm karşıtı, eşitlikçi akımlar olarak değerlendirilerek desteklenmektedir.

3.1 Turan Devleti

Galiyev'in en çok eleştirilen görüşlerinden biri "Turan Federal Sosyalist Cumhuriyeti" olmuştur. Bu konuda Galiyev'i en ağır biçimde eleştirenlerin başında Mehmet Bedri Gültekin gelmektedir (GÜLTEKİN, 1999:67-73). Gültekin Galiyev'i açıkça ranturanist olmakla suçlamaktadır. Ancak, değerlendirmeden önce bilgilenmek yararlı olacaktır. "Turan Devleti" tasarımı ilk olarak Galiyev ve arkadaşları tarafından başlatılmamıştır. 19. yüzyılın sonlarından başlayarak tanık olunan değişik Turancı akımlar Galiyev'in döneminde de vardır. Ama, her şeyden önce "Turan Devleti" projesini düşünürken dönemin koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. "Turan ülküsü" Rus Çarlığı'nın baskısından kurtulan Müslüman/Türk halkların önünde ciddi bir seçenek olmuştur. Osmanlı'nın dağılma sürecinde İttihatçılar ve diğer aydınlar arasında da "Turan"düşüncesi önemli yer etmiştir. Şevket Süreyya şöyle anlatmaktadır: "Turan ülküsü; bizim bu bahislerde işlenen gençlik yıllarımızın itici gücüydü. Ama bu ülkü; ne eylemci, ne de yön tayin edici önderlerini bulamadığı için, Turan davası, daha ziyade, bir özlem, hayal ve heyecan kaynağı olarak kaldı"(AYDEMİR, 1997: 139). Kısaca, İkinci Dünya Savaşı ve ertesinde Türkiye'deki Turancı akımlarla, Galiyev'in dönemindeki akımları birbirinden ayırmak gerekir.

Galiyev'in önce Idil-Ural devleti, sonrasında da Turan Federal Sosyalist Devleti olarak savunduğu proje, Bolşevik devrimin Doğuya yayılması, gerek Çarlık Rusyası ve

gerekse diğer (İran, Afganistan, Çin, Hindistan) Müslüman halkları da Bolşevik devrime kazandıracak ve bu yolla Dünya Devrimi projesinin önünü açacak bir düşünce olarak anlaşılmalıdır. Galiyev'in Turan tasarımı, Türkleri değil, ezilen sömürge halkları (kendi deyişle proletaryayı) bir araya toplayacak bir girişimdi. Sultan galiyevizmi Marksist, Ceditçi, milliyetçi, bağımsızlık hareketi ile ilgili teori olarak kabul etmek gerekir.

12 Haziran 1918'de Vahidov ve Galiyev Rus Müslümanları Komünist (bolşevik) Partisi ve bunun Merkez Komitesinin kurmuştu. Amaçları özerk bir devlet kurmaktı. Bunun için, milliyetçi olmakla suçlandılar (ZILELİ, 1998: 144). Oysa ki, devrimin ardından Bolşeviklerin açıkladığı hak ve özgürlüklere ilişkin belgeler okunduğunda bu girişim anlaşılabilir. Aksi görüş Moskova yanlısı olduğu kadar, anakronik de olacaktır.

Sultangaliyevizm'in, 'Pan-Türkizm' ve 'Pan-Islamizm' ideolojisi olarak kabul edilmesi mümkün değildir" (ENGİN: 93). "Turan Sosyalist Federe Devleti"dünya devrimine giden yolda, devrimin Doğu'ya yayılmasını sağlayacak bir araç olarak değerlendirilmelidir.

3.2 Anadolu Hareketi

Galiyev'in milliyetçilik yaklaşımını sorgularken Anadolu hareketine nasıl baktığını ele almak açıklayıcı olacaktır. Galiyev, editörlüğünü yaptığı "Milliyetlerin Yaşamı" dergisinde 1920'de "Son Dönemde Türkiye'de Durum" başlıklı çalışmasını yayınlamıştır (MIRSAID, 1998: 277-283). Yazısına, "Türkiye'de ve genelde Doğu'daki durumun Batı Avrupa bankerlerinin ceplerine zarar verdiği"ni saptayarak başlayan Galiyev'e göre, Antant, "Panislamizm" adı altında Türkler tarafından Hıristiyanlara yönelik katliam hazırlandığını öne sürerek, Doğu ülkelerindeki "ulusal akımlar" hakkında aralıksız yaygara kopartmaktadır. Galiyev bu çalışmada, öncelikle Anadolu'daki hareketin nedenlerini saymakta daha sonra, Anadolu hareketinin nasıl başladığına değinerek 14 ülkedeki siyasal partileri teker teker ele almaktadır. Çalışmanın önemi, Anadolu'daki durum ve Mustafa Kemal önderliğindeki hareket üzerine, 1920'deki değerlendirmeleridir. Galiyev, Anadolu'da "sınıfsal farklılaşmanın cılızlığı ve buna uygun olarak Türkiye emekçi kitlesinin siyasal bilincindeki zayıflığın bir yandan komünizm düşüncesinin yayılmasının gecikmesine, "öte yandan Türkiye'nin emperyalist dünya savaşındaki bozgunu ve sonuçta Türkiye'de toplumsal devrim için gerekli nesnel koşulların sağlanmasına" değinmektedir: "Türkiye'de devrimci akımın yönetimi, kendisinde Türkiye'de bugünkü siyasal durumu yansıtarak ulusalcılığı savunan, ulusalcıların partisi 'Kuvayı Milliye'nin eline geçti ve en azından şu ana değin bu durum sürüyor." Kuvayı Milliye'nin Türk komünistleri ve RSFSC ile taktik yakınlaşma arayışına başladığının altını çizmektedir:

13 Antant önce İstanbul'u sonra da Anadolu'yu işgal etti. Kilikya ve İzmir'in işgali sırasında yerli Ermeniler ve Yunanlılar Fransızların da baskısıyla Türklere katliam uyguladılar. 10 bin kadar savunmasız Türk katledildi. İzmir'deki katliam sona ermedi, sürüyor. İşgal ve katliam sürerken Türk halkı işgalci birliklere karşı doğrudan savaşı yürüten isyancı çete birlikleri oluşturdu. Bu arada İstanbul Hükümeti işgalcilerle işbirliğine gitti.

14 Bu gelişmeler üzerine Antant karşıtı grup, Mustafa Kemal ve Rauf Bey önderliğinde Anadolu'da bulunan askeri birlikler üzerinde denetimi sağlayarak Anadolu Ulusal Kongresi'ni topladılar. Anadolu'lular Konstantinopl ile üst düzey ilişkiyi kestiler ve kendilerini Konstantinopl yönetimi tabiyeti dışında ilan ettiler. Antantı ve işbirlikçilerini alaşağı etmeyi hedef alan 'Kuvayı-Milliye' (ulusal güç) Partisi kuruldu

"Açıktır ki, Kuvayı-Millîye yöneticileri Türk emekçi kitlelerinin er ya da geç gözünün açılacağını ve onlardan ümitlerini keseceklerini, sırası geldiğinde Antant alaşağı edilmesi nasıl kaçınılmazsa, özünde küçük burjuva olan 'Kuvayı-Millîye' partisi için de kaçınılmaz olduğunu çok iyi anlıyorlar. Antant karşı isyancı akımın başında bulunan ve Sovyet Rusya'dan daha fazla sırtını dayayacak kimsesi olmayan 'Kuvayı Millîye' önderlerinin devrimin ilk günlerinden başlayarak ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını bütün dünyaya yüksek sesle ilan eden ve sloganlarının hiçbir zaman edimlerinden ayrılmadığını pratikte de kanıtlayan Sovyet Rusya ile birleşme arzusu doğaldır. Kafkaslarda ve Kafkas-ardında son dönemlerde 'Kuvayı Millîye'nin Sovyet birliklerinin sızmasını kolaylaştıracak uygun koşullar sağlamaya çalıştığını görüyoruz."

Daha sonra Kafkaslarda işbirliğinin nasıl geliştiğine değinen Galiyev, gözlemlerini şöyle bitirmektedir: "Antant ve satılık hükümetiyle birlikte sultana karşı isyancı akımın başını çeken 'Kuvayı Millîye' partisi yöneticileri Türkiye halkı arasında büyük bir otoriteye sahip. Bir de isyancıların 200.000 süngüden oluşan iyi eğitilmiş ve donatılmış orduya sahip olmalarından dolayı günümüzde tüm Anadolu onların elinde."

Galiyev, başka bir çalışmasında Anadolu hareketinin önemini vurguluyordu: Ruslar nasıl ki, Kuzey Türklerini yenip, Kazan'ı ele geçirerek doğuya ilerledilerse, Batı Avrupalı emperyalistler de doğuya ilerleyebilmek için Güney Türklerinin cesetleri üzerinden geçmek zorundaydılar. Anadolu halkı buna engel oldu: "...Türkiye yaşıyor ve yaşayacaktır. Türkiye, yalnızca kendisi yaşamakla yetinmeyecek ve Avrupa tarafından zorla kopartılmış olan kendi eski parçalanan ve geri kalan tüm Ortadoğu'ya da hayat verecektir" (GALİYEV,1998d: 54; GALİYEV,1998a: 19).

Galiyev'in Anadolu hareketiyle ilişkisi bu değerlendirmelerle kalmamıştır. Bolşevik yönetimin tüm doğuya, bu arada emperyalistler tarafından işgal edilen bu coğrafyaya da yayılması için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların da en önemli yardımı Mustafa Suphi'dir. Her yerde olduğu gibi Anadolu'da da yerli Bolşevik hareketlerin, kendi dinamikleriyle iktidara yürümesi ilkesini benimsemiştir. Bolşevik akımı Anadolu'da da iktidara getirme girişimi bir yandan Mustafa Suphi'nin öldürülmesi ve ardından Ankara ile Moskova arasında ilişkilerin kurulması, öte yandan Galiyev'in tasfiyesiyle sona erse de Galiyev'in Mustafa Suphi'yle işbirliği sözü edilmeye değer niteliktedir.

15 Bolşevik Hükümet Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesine en hafif deyişle ses çıkartmamıştır ve Ankara Hükümeti ile ilişkilerinde sorun yaratmamıştır. (GÖKAY, 1993:220-235). Yavuz Aslan daha ileri giderek Mustafa Suphi'nin ölümünün Ankara Hükümeti ve Sovyet liderlerinin işine geldiğini öne sürmektedir (ASLAN, 1997: 376). Halit Kakinç ise en rasyonel açıklamanın İttihâçılarım öldürmüş olabileceği iddiası olduğunu savunuyor (KAKINÇ, 1999c: 30-34).

4. GALİYEV VE BOLŞEVİZM

Galiyev'i Galiyev yapan en önemli özelliği onun Bolşevik kimliğidir. Bunu Bolşevik iktidarının Müslüman/Türk coğrafyasında yerleşmesinde gösterdiği gayretten çıkarabiliyoruz. Galiyev'in Marksist ya da sosyalist değil Bolşevik olduğundan söz ederken, bu ayrım özenle yapılmalıdır. Aşağıda, Bolşevik öğretisi çerçevesinde Galiyev'in gündeme getirerek tartıştığı kavramlar ele alındıktan sonra Galiyev'in Bolşevik iktidarla yaptığı işbirliğiyle tasfiyesine yol açan gelişmeler ele alınacaktır.

4.1.Kavramlar

Başlarken, Galiyev'in diyalektik materyalizme bağlılığı vurgulanmalıdır:"... *Bir hususu ilk baştan açıkça söylemeliyiz ki, biz bu meseleye de (tüm diğer meseleler gibi) materyalist dünya görüşü ve materyalist felsefe açısından bakmaktayız. Ayrıca biz, bir devrimci felsefe mektebinin daha radikal olan ve tarihi veya diyalektik materyalizm diye adlandırılan koluna önem veriyoruz*"(GALİYEV, 199& 39). Galiyev Ekim Devrimi'nin ardından açıkça Bolşeviklerin yanında yer almış ve bunun için çaba harcamıştır. Ona göre Ekim Devrimiyle birlikte emperyalizmin çöküşü başlamıştır: "...*tüm halklar ve hükümetler için ise karar anı gelmiştir. İsteseniz de istemeseniz de bu savaşın içinde yer alacaksınız, bilinçli ya da bilinçsiz biçimde 'kıızıl' ya da 'beyaz' olacaksınız*" (MIRSAİD, 1998:198;BENNINGSEN/wtMBUSH, 1995:156). "Kızıl" kimliğini açıkça ifade eden Galiyev, böyle olmakla birlikte söz konusu Doğu'da devrim olduğunda Bolşeviklerden ayrılıyordu. Doğu toplumlarında Batı'dakine benzer bir proleter sınıftan söz etmek mümkün değildi. Müslümanlar arasında sınıf farklılıkları olmadığı gibi, sömürgeciler toplumlar arasındaki katmanlar arasında fark gözetmeksizin sömürmekteydi.Bu nedenle tüm sömürge halklar proleterdiler.

16 Galiyev'in bu konudaki görüşlerini, Mustafa Suphi'nin öldürülmesi üzerine kaleme aldığı makalesinden öğreniyoruz (MIRSAİD, 1998: 335-339; BENNINGSEN/QUELQUEJA Y, 1995:9-15). Galiyev'in Türkiye tarihi açısından başka bir önemi de onun Mustafa Suphi'yle kurduğu yoldaşlıktır. Kakinç'in değerlendirmesine göre, Galiyev yanlısı Mustafa Suphi(Bakü'deki) Türkiye Komünist Fırkası içerisindeki itihatchıların tasfiye etmiş ve Partiyegaliyev doğrultusunda yön vermiştir: "Söz konusu dönemde 0920-1922, E.T.), SultanGaliyev Sovyetler Birliği'nin tüm Türk asıllı bölgelerinde etkilidir. itihatchıların bertaraf edilerek itihatchı olmayan Türkiye kökenli komünistlerin devreye girmesi konusunda,Neriman Nerimanov ve Azerbaycan Komünist Partisi, Mustafa Suphi'ye büyük bir destek sağlamıştır." (Tarihleri ekledim, çünkü bu sırada SSCByok. E.T.) (KAKINÇ, 1999c: 30).

17 Zeki Velidi Togan şöyle anıyor Galiyev'i: "Sultangaliyev'in bizden diğer bir farkı:Komünizmi bizim gibi zaruret icabı değil, bizzat buna inanarak intisap etmiş ve samimi olarak din aleyhtarı kesilmiş olması idi" (TOGAN, 1969:289).

Batı toplumlarında bujuvazi/proletarya arasındaki eşitsiz ilişki biçiminde ortaya çıkan kapitalist ekonominin çıkmazı asıl olarak zengin/fakir, zalim/mazlum çelişkisiydi: "...Dünya ticaret yolları, pazarlar ve hammadde kaynakları, küçük istisnalar dışında, Batı halklarının eline geçmiştir ...Batı halkları, kendi ulusal kölelik sistemlerini ki feodalizm dönemindeki toprak köleliği sistemi, aslında köle ekonomisi olduğu gibi; kapitalizm döneminde de sınıf baskısı bir tür kölelikten, insanın insan tarafından istismarından başka birşey değildir- siyah ve sarı kıtalardaki sömürgelerine de taşımış ve bu kölelik sistemine uluslararası bir nitelik kazandırmışlardır."(CALİYEV, 1998c: 41).

Uluslararası topluluğun metropoller ve sömürge/yarı-sömürgeler olarak ikiye ayrıldığını saptayan Caliyev, bu iki grup arasındaki ilişkinin "tam bir kölelik ilişkisi" olduğunu öne sürmektedir (CALİYEV, 1998a: 12). Üretim, tüketim, dolaşım Batı'nın tekelindedir. Doğu'nun sömürüsü üzerine kurulan Batı uygarlığı bir yandan da Doğu'nun kendi kültürünü geliştirmesini engellemiştir:

"Bugünün 'özgürlük sever' Amerikasının, 'ilerleme ve teknoloji' şeklindeki 'kozmpolit kültürü' ile birlikte oluşabilmesi için on milyonlarca Amerika ve Afrika yerlisinin telef olması ve İnkaların zengin kültürünün yeryüzünden

tamamen silinmesi gerekmiştir. Chicago, New York ve diğer kentlerin mağrur gökdelenleri, insanlık düşmanı plantasyon sahiplerinin işkence ettiği 'Kızılderililer'in ve Zencilerin kemikleri ve İnkaların yakıp yıkılan kentlerinin tüten harabeleri üzerinde inşa edilmiştir. Kristof Kolomb! Avrupa emperyalistlerinin kalplerine ne kadar da yakındır adı. Avrupalı talancılara Amerika'nın yolunu 'açan' odur; İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya ve Almanya, hepsi de eşit olarak 'yerli' Amerika'nın bu talanına, yıkımına ve silinip süpürülmesine katılmışlar ve onun zamanına kapitalist kentlerini ve burjuva kültürlerini dikmişlerdir. Timurlenk'in, Cengiz Han'ın ve diğer Moğol şehzadelerinin Avrupa'ya akınları, tüm yıkıcı gücünün zalimliğine rağmen, Avrupalıların keşfettikleri bu Amerika'da yaptıklarının yanında sönük kalır.:' (BENNINCSEN/wIMBUSH,1995: 161). .

"...Batı Avrupa'nın Doğu sömürgelerinin istismar edilen zenginliklerini rakamla ifade edebilseydik, Batı Avrupa'nın tüm maddi zenginliklerinin % 95'inin, kültürünün ve işçi sınıfı bilincinin temelini oluşturduğunu göreceğiz, bunun da kökünde Doğu'nun kanı ve teri vardır. Doğu'ya bu açıdan yaklaşırsak şunu farkedeceğiz: Doğu öyle bir devrim kazanıdır ki, bu kazan tüm Batı Avrupa'yı devrim içinde boğabilir ..."

Galiyev, Batı proletaryası ile Doğu proletaryası arasındaki farka işaret ederek, Avrupa toplumunda burjuvazi yerine geçecek proletarya diktatoryasının "insanlığın ezilen kısımlarının toplumsal yaşamında hiçbir değişiklik getirmeyeceğini" ileri sürmüştür. 19 Batıda iktidarı ele geçiren proletaryanın hangi nedenle sömürüye son vereceği sorusuna yanıt bulamamıştır. Milliyetçiliğin sömürgeci milletlerde "üstün millet", sömürülen milletlerde "eşitlik" iddialarıyla ortaya çıktığından hareketle, "proleter milletlerin" sömürü ilişkisine son vererek eşitliği sağlayabilmesi için Bolşevizme yönelmiştir. Başka bir deyişle, Lenin Bolşevik Devrim için nasıl Marksizmi yorumladıysa, Galiyev de ulusal bağımsızlık için Bolşevizmi yorumlamaya çabalamıştır.

Bu saptamaları yaptıktan sonra kendi önerisini sunmuştur: Dünya devrimine yol açacak tek yol olan "Sömürgeler Devrimi". Batı'da beklenen sosyalist devrimin gerçekleşmemesi açıkça göstermiştir ki, Doğu'yu dışlayan hiçbir tasarım dünya devrimi yolunda başarıya ulaşamayacaktır: "...İnsanlığın yeniden yapılandırılmasının maddi zemini, yalnızca sömürge ve yarı sömürgelerin metropoller üzerindeki diktatoryası aracılığıyla oluşturulabilir. Zira yalnızca bu yol, yer kürenin Batı emperyalizmi tarafından zincirlere vurulmuş olan üretici güçlerinin kurtuluşu ve atılım yapması için gerçek bir teminat sağlayabilir."(GALİYEV, 1998a: 10; GALİYEV, 1998: 40). Başka bir deyişle Sömürge Devrimi Batı'da sosyalist devrimin başlaması ve bunu bir dünya devrimine dönüştürmesi için ilk ve zorunlu adım olacaktır: "Dünya devriminin bir tek yolu vardır. Biz Doğulu devrimciler, bu yolu gösteriyoruz. Daha net bir şekilde ifade edecek olursak, her şeyden önce Doğu ülkelerini kudretli Avrupa sermayesinden kurtarmak ve bu sermayeyi hammaddeden mahrum bırakmak gerekir. Sovyet hakimiyetinin Avrupa'ya uzanan doğrudan yolu, Doğu dünyasından geçmektedir: (GALİYEV,1998b:221-222).

4.2 İşbirliği

Galiyev 23 Mayıs 1923'te kaleme aldığı "Ben Kimim ?" başlıklı çalışmasına şöyle başlıyor (MİRSAİD, 1998:446): "Rusya Komünist (bolşevik) Partisi üyesi... Milliyetler Halk Komitesi üyesi... RKP MK Tatar-Başkırt Komünist Örgütü Merkez Komite üyesi... Toprak İşleri Federal Komite Başkanı... VTsIK (Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu, E.T.) Tarım İşleri ve Tarım Ürünleri Komitesi üyesi..." Yalnızca

buradan da anlıyoruz ki, Galiyev devrimden sonra Bolşevik iktidarı içerisinde önemli görevler üstlenmiştir. Özellikle Tataristan'da S.Maksudi önderliğindeki burjuva milliyetçi hareketin tasfiye edilerek Bolşeviklerin iktidara gelmesindeki rolü tartışılmazdır (ENGİN: 117-118).

18 Galiyev'in Kasım 1919'da Doğu Halkları Teşkilatı 2, Rusya Kurultayı'nda yaptığı konuşmadan aktaran Attila İlhan: (ILI-IAN, 1999ge).

19 "Aralarında en gelişmiş olan İngiliz proletaryası durumunu ele alalım, Eğer İngiltere'de bir devrim başarıya ulaşsa bile, proletarya sömürgeleri tahakküme ve var olan burjuva hükümetinin politikasını izlemeye devam edecektir; çünkü bu sömürgelerin sömürülmesinde çıkarı vardır. Doğulu mazlumun ezilmesini önlemek için, Müslüman kitleleri, bizim ve muhtar olacak bir komünist hareket içinde birleştirmeliyiz"(BENNINGSEN/WIMBUSH, 1995: 64),

20 Galiyev ve çevresindekilere bakıldığında Sayılğan'ın, "...ileride Türkler Bolşeviklerin kendilerine asgari otonomi, azami bağımsızlık vereceklerine inanarak ihtilale teşkilatlı olarak katılmışlardı" (SAYILGAN, 1966: 43). 21 değerlendirmesi açıklayıcı görünüyor. Dönemin kargaşa ortamı içerisinde, Beyaz Ordu, Çarlık Rusyası, İşgal ordularının yönetimi gibi alternatifler gözönünde tutulduğunda, Bolşevizme olan eğilim daha anlaşılır olacaktır. Öyleki, Eylül 1920'de toplanan Bakü Kongresi'nde Enver Paşa, "Yoldaşlar, temin ederim ki, bugünkü Rusya o zaman var olsaydı ve şimdiki hedefleriyle savaşa katılmış bulunsaydı, biz bugün yaptığımız gibi tüm gücümüzle onun yanında yer alırdık" (ATAÖV, 1974:49) diyebiliyordu.

Ötesinde, Galiyev'in Bolşevizme yaklaşımıyla Lenin'in sömürgeler sorununa yaklaşımı arasında koşutluk vardır. Haziran 1920'de toplanan III. Enternasyonal'in II. Kongresi'nde hazırlanan. "Uluslar ve Sömürgeler Komisyonu'nun Raporu"nu sunuş konuşmasına (26 Temmuz 1920) Lenin,"Birincisi, bizim tezlerimizin temel fikri nedir? Ezilen halklarla ezen halklar arasında ayrımın yapılması" sözleriyle başlamıştır (LENIN, 1998b: 208). Bu saptama Galiyev'in zalim/mazlum saptamasıdır. Başka bir deyişle GaliyevLenin'in bu saptamasına katılmaktadır. Sonra, Galiyev'in "Avrupa'daki olası proleter devrimin Doğu halklarına yarar sağlamayacağı" yönündeki görüşünde özgün olduğu söylenemez. Aynı toplantıda Britanya Sosyalist Partisi adına konuşan temsilci, "basit bir İngiliz işçisinin, köle haline getirilmiş halklara, İngiliz boyunduruğuna karşı ayaklanmalarında yardımcı olmayı, ihanet saydığımı" dile getirmiş ve Lenin de işçi aristokrasisinin sosyalizmin önündeki en büyük tehlike olduğunu öne sürerek bu saptamaya katılmıştır (LENIN,1998b: 213). Yani, bu noktada da en azından saptama düzeyinde bir oydaşma söz konusudur.

20 Galiyev yalnızca Tataristan'da değil, Müslüman-Türk nüfusun yaşadığı diğer bölgelerde de Bolşeviklerin iktidarı için çaba göstermiştir. Örneğin, Zeki Yelidov önderliğindeki Başkırtların Kızıl Ordu yanına geçmesinde doğrudan etkili olmuştur (TOGAN, 1969:248).

21 Bolşeviklerin milliyetlere kendi kaderlerini tayin hakkı vaatmeleri ve başlangıçta bu yöndeki içtenlikli uygulamaları yalnızca Yelidov'u ya da Galiyev'i değil Mustafa Kemal de etkiliyordu. Bunu, Dağıstan'ın bağımsızlığının tanınması nedeniyle 5 Ocak 1921'de Lenin'e çektiği telgrafta ve Lenin'in 7 Ocak da verdiği yanıtta açıkça görebiliyoruz (ILERI,1994:198-199).

22 Rem Kazaneyan'ın Bolşeviklerle Jöntürkler arasındaki ilişkilere ait belgeleri derlediği çalışması Türkçe'ye çevrilmiştir. (KAZANCYAN, 2000). Belgeler daha önce de HalitKakınç'ın yorumuyla yayınlanmıştı (KAKINÇ, 1999c: 30-34).

23 "Kazan sosyalist komitesi ve Kırım'dan Türkistan'a kadar olan topraklardaki benzer devrimci gruplar Bolşevikler tarafından ... Bolşevik etkisinin yayılması için yararlı örgütler olarak görülüyorlardı. Onlar bu grupların, cari birliktelikleri ve ideolojik kusurlarına bakılmaksızın, yol arkadaşlarını geçici müttefiklerini 'bolşevikleştireceklerine', gerçek Marksizm okulları olduklarına inanıyorlardı." (BENNINGSEN/WIMBUSH, 1995: 38). 24 quid pro quo: Karşılık, bedel, ikame, bir şey karşılığında alınan ya da verilen şey (RORLICH, 2000: 274-275).

Moskova yönetimi açısından bakıldığında da benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bolşevikler bir yandan Batı'dan gelecek proleter devrimi dört gözle beklerken, diğer yandan devrimin Doğu'ya yayılması için her türlü girişimi denemişlerdir. Bolşeviklerle İttihatçılar arasındaki işbirliği girişimi bunun en güzel örneklerindedir. 22 Bolşeviklerin Doğu'nun yerli komünistleriyle işbirliğide bu çerçevede değerlendirilmelidir. Galiyev ya da benzeri akımlara Bolşevik iktidarı başlangıçta göz yummuştur. Çünkü, "Bolşevik iktidarın tamamen sağlamlaşmasından önce azınlıkları yabancılaştırmaktan kaçınma arzusu; bu değişikliğe uğramış Marksizmin ve milli komünistlerin dinamizminin gücünün azımsanması; Rus merkez ile sınırlar arasındaki gerçek ilişkilerin belirsizliği; ve Stalin'in fiilen yapacağı gibi, sözcülerini denetleyerek veya saf dışı ederek, merkez kaç milliyetçiliği denetim altına almaya yetecek kadar güçlü kişinin yokluğu koşulları belirlemiştir. (BENNINGSEN/WIMBUSH, 1995:56)23 Ayşe Rorlich, Kazan Tatarlarıyla Moskova yönetimi arasındaki işbirliğinde quid pro quo nitelikten söz ediyor. 24 Yani Müslümanlar komünizm, İslam ve milliyetçiliğin ortak yaşamına inanarak Bolşevizme geçici olarak bakarlar, Moskova yönetimi İslami ve Milliyetçi unsurlara sosyalizm yolundaki geçit durakları olarak bakıp, sonunda merkezi yönetimin kurulacağına inanıyordu.

4.4 Tasfiye

Öncelikle, tasfiyenin hangi süreç içerisinde gerçekleştiğine bakmak gerekir. Bolşevikler dini/milli' akımlara karşı önlemleri daha 1919'da almaya başlamışlardır. Mart 1919'daki 8. Parti Kongresinde Müslüman Teşkilatı Merkez Bürosu'nun adı, Doğu Milletleri Komünist Teşkilatı Merkez Bürosu olarak değiştirilmiştir (YAMAUCHİ, 1998: 59). 1920 yazında Türkistan Komünist Partisi ve Müslüman Örgütler Bürosu Rus Komünist Partisi'ne bağlanmıştır. Bunu Bakü Kongresi'nde "Müslüman" sıfatının kaldırılıp, yerine "Doğu halkları"teriminin kullanılması izlemiştir (ROY,2000: 81). Müslüman/milliyetçi akımlara karşı alınan bu önlemler Bolşevik kimliği ağır basan Galiyev'in çizgisini etkilememiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Stalin 1921'de RKP'nin X. Kongresi'ne sunduğu raporda yoldaşlarını "... Doğuda kendini panislamizm, turancılık gibi akımlarla deyimleyen... yerli milliyetçilik sapması Ona karşı uyarılmıştır (STALİN, 1990: 120). 17-25 Nisan 1923'te toplanan XII. Parti Kongresi'nde Stalin'in Galiyev karşıtlığı açıkça su yüzüne çıkmıştı. Stalin, Kongre'ye sunduğu raporda "ulusal sorunun yeni bir konuş biçiminden söz edilebileceğine" işaret etmiştir (STALİN, 1990: 170): "Ulusal sorunu bir kez daha koyacağız, çünkü ulusal ve uluslararası koşullar değişiyor" (STALİN, 1990:190). Tartışmayı kapama konuşmasında Stalin, Büyük-Rus şovenizmiyle savaş kadar, yerli şovenizmlere de savaşmanın gerekliliğinin altını çizmiştir (STALİN,1990: 194-197). Bolşevikler ve özellikle de Stalin, milliyetlere özgürlük ilkesini ancak proletaryanın yararına olduğu zaman kabul etmişlerdir. Ardından, Galiyev 4 Mayıs 1923'te tutuklanarak 10 Mayıs'ta Parti'den ihraç edilmiş, Galiyevcilğin yargılandığı RKP(b) Merkez Komitesi'nin genişletilmiş

4.toplantısında (9-12 Haziran 1923) Galiyev'in milliyetçiliği ağır şekilde eleştirilmiştir. 25 Galiyev açıkça "karşı-devrimci" ilan edilerek, "Galiyevdlik" SSCB tarihinin bundan sonraki sayfalarında milliyetçi/dinci sapma anlamına gelmiştir.

Stalin 10 Haziranda toplantıda yaptığı "Sultan Galiyev Sorunu" başlıklı konuşmasında Galiyev'i Basmacılarla işbirliği yapmakla suçlamış ve ilişkilerini açıkça koparmıştır. Galiyev'in yazmış olduğunu ileri sürdüğü iki ihanet mektubu bardağı taşıran son damla olmuştur (STALİN, 1990: 198-207):27 "Ama her şeyin bir sınırı vardır ve Sultan Galiyev komünist saflardan, basmacıların saflarına geçtiği anda, bu sınırı aşmış oldu. Türk elçisini, Partimizin Merkez Komitesinden makbul sayması bunu gösterir. Eğer Sultan Galiyev, pantürkizm ve panislamizmin ideolojik alanında kalsaydı, bu, o kadar büyük kötülük sayılmazdı; ..." Galiyev 1923 ilkbaharında Ufa'daki Başkırt komünistlere yazdığı gizli mektupta şöyle diyordu: "Merkez hükümetini iyice bildiğim için sizi katiyetle temin ederim ki, bu hükümetin Rus olmayan milliyetlere karşın güttüğü siyaset, Velikorusların eski emperyalist siyasetinden katiiyen farklı değildir, 1917'de verilen vaatler gerçekleştirilmemiştir. Buna göre de biz, yakın gelecekteki kongrelerde, müşterek bir cephe kurmak ve kendi menfaatlerimizi savunmak için Kazak Türkleri ve Türkistanlılarla birleşmeliyiz." (ENGIN: 118).

25 Tartışmalar sırasında Şamigulov Caliyev için şöyle sözler sarf ediyordu: "Kamburu kabur düzeltir" diyen Rus atasözünü unutmayalım, Milliyetçiden komünist olmaz," (KAKINÇ, 1998b: 2), Caliyev'e itibarı 1990'da iade edildi (İLHAN, 2000h),

26 Tataristan Komünist Partisi Bölge Komitesi Bürosu Ekim 1929'da Sultangaliyevizm hakkında bir karar almıştır. 1928'de Galiyev'in tutuklanmasının ardından alınan bu kararda Sultangaliyevizm burjuva milliyetçisi olmakla, karşı-devrimcilerle işbirliği yapmakla, Parti içinde Parti karşıtı çalışmalar yürüterek fraksiyonculuk yapmakla suçlanmıştır (STMA: 167-1(8),

27 Toplantıda Galiyev'i savunan ilocanov ve İbrahimov da, "bugünkü Türkistan'la, çarlık zamanının Türkistan'ı arasında bir fark olmadığını, ancak tabclanın değiştiğini, Türkistan'ın çarlık zamanındaki durumda kaldığını" dile getirmişler ve bu, Stalin'izyadesiyle kızdırmıştır (STALIN, 1990: 2(3)).

İkinci olarak, bu tasfiyenin nedenleri üzerinde durulmalıdır. Sovyet hükümetinin Galiyev'in komünizmi yerel koşullara uyumlama girişimine neden izin vermediğini sorgulayan Bennigsen şu sonuçlara ulaşıyor (BENNIGSEN, 1958: 409): Her şeyden önce ideolojik neden: Bolşevikler Batı eğitimi almışlardı ve proletarya yı desteklemeyen hiçbir devrimci hareketten çıkar beklemiyorlardı. Sonra ekonomik: Kızıl Ordunun çevreyi yeniden fethetmesi gerekiyordu. Müslümanlar için devrim Rusların yaptığı bir şeydi ve Rusların varlığını hatırlatıyordu. Ve siyasal: Devrim tüm doğuya yayılıysaydı Ruslar denetimi kaybedebilirlerdi. Bütün bunların yanında bir de Stalin'in uzlaşmazlığı vardı ki bu Lenin dışında tüm liderlerle söz konusuydu. Ayrıca, Galiyev'in tasfiyesine SSCB'nin kuruluşunun (30 Aralık 1922) ardından başlanması rastlantı değildir. SSCB'nin kurulmasıyla en azından Moskova açısından devletin örgütlenme modeli artık tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Turan Devleti'ni savunan Galiyev ise doğrudan muhalif konuma düşmüştür. Yine, tasfiyeyle "tek ülkede sosyalizmin inşasına geçilmesi (başka bir deyişle Doğu'da devrimin terk edilmesi) arasında da bağlar vardır. Son olarak, 6 Mart 1923'te Lenin'in üçüncü kez kriz geçirerek siyasetten ayrılmasının da tasfiye sürecinde etkisinden söz edilebilir.

Tasfiyeye bir de Galiyev açısından bakmak yararlı olacaktır. Pek çok konuda Batılı ve bu arada Bolşevik komünistlerden ayrılan Galiyev'in bu ayrılığı için temelinde

yatıyordu: "... bizim diyalektik, daha doğrusu enerjetik materyalizm mektebine mensubiyetimiz; bu mektebin Batı Avrupalı temsilcilerini (Marksist veya komünist denilenleri) körü körüne taklit etmemiz ve onların bu mektebin ürünü bildikleri veya öyle takdim ettikleri her şeyi körü körüne kopya etmemiz anlamına gelmez" (CALİYEV, 1998c: 40). Caliyev "Doğu'nun içinden Doğu" tanımını yaparak, Doğuda devrime giden yolu bulmaya çabalamış, bunun için öneriler sunmuştur (KAYMAK, 1993: 137-139).Devrimin önderlerinden ayrıldığı noktalardan biri de bu olmuştur. Çünkü Lenin Batı'dan gelecek proleter devrim muştusuna bel bağlarken, iktidarı ele geçiren Stalin artık hiçbir yerden hiçbir beklentisi olmaksızın yeni bir devlet kurmuştur.

Zekeriya Sertel'in deyimiyle, "devrimci devrimi yapınca kadar devrimcidir. Ama bir kez devrim oldu mu, artık elde ettiği başarıyı bozmamak tarafından Doğu'da denendiği kabul edilecek olunursa, bu deneyimler üzerine yapılacak tartışmalar "dünya çapında bir deney" in başlangıç noktası olabilir. Bu nedenle Sultan Galiyev tartışmaları hem Türkiye düzleminde hem de uluslararası düzlemde çok önemlidir.

28 1921 yazından başlayarak sağlık sorunları nedeniyle "özerkleştirme" sorununda "ihmalkir" davrandığını itiraf eden Lenin, özellikle Gürcistan'da şiddete başvuran yönetimi eleştirmiş ve son dönemde milliyetçi sorununa yaklaşımda Stalin'le yollarını ayırmıştır. "Stalin'in aceleciliği ve katıksız yönetim scvdasından söz eden, onu "Büyük-Rus zorbası" olarak tanımlayan ve " bütün bu halis Büyük-Rus milliyetçi seferberliğin siyasal sorumluluğu, elbette, Stalin'in ve Derjinski'nin sırtına yüklenmelidir" sözleriyle Stalin'i açıkça suçlayan (LENIN, 1998b: 214-219) Lenin'in iktidardan 7. aşaması hiç kuşkusuz diğer önderler gibi Galiyev'in tasfiyesinde de önemli bir etken olmuştur.

SONUÇ

Mirsaid Sultangaliyev, yaşadığı bölgenin belki en kaotik ve siyasi belirsizlik içinde kaldığı bir dönemde yaşamıştır. Düşüncelerini özgürce ifade etme seçeneği hep kısıtlı kalmıştır. Bugün bize yabancı gelen fikirleri, hatta tutarsızlıkları olabilir; ama bunlar onun niyetine veya milletine olan gönülden bağlılığına hanel getirmez. Bu mücadele dahilinde yaptığı hatalar ona hain damgasını layık görmek için yeterli sebep olamaz. Devrimin en önemli ikinci adamı Troçki'nin bile korkusundan fare gibi kaçıp saklandığı Stalin canisine karşı milleti uğruna verdiği cesurca müdahale bile onun saygı görmesi için yeterli bir sebeptir.

Bugün kendisini karalamak için işkence altında verdiği ifadeleri kullananlara en güzel cevap büyük Türk aydınlarından biri olan Ayaz Ishaki'den gelmiştir: "*Bizde gerçek anlamda bağımsızlık hareketi vatanımızda Sultan Galiyev ve dış ülkelerde bizim tarafımızdan yirminci yıllarda başlatıldı.*"

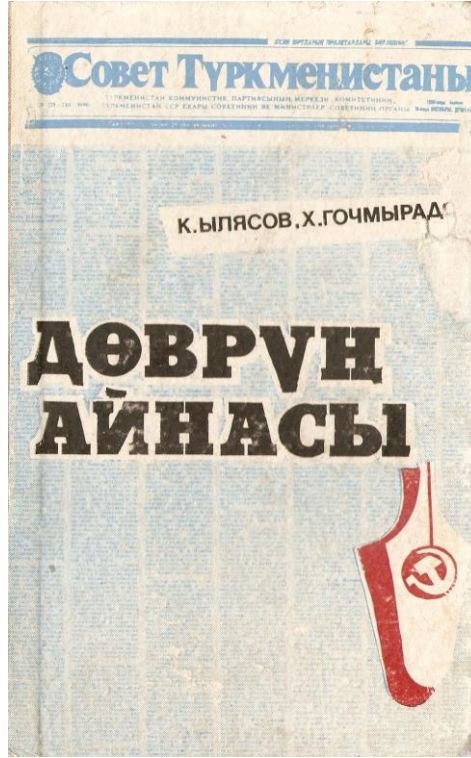
BİBLİYOGRAFYA

Sultan-Galiev, İzbrannıy Trudi, Kazan 1998; Aclan Sayılğan, SSCB ve Sultan Galiev, Ankara 1965; A. Bennigsen – S. E. Wimbush, Muslim National Communism in the Soviet Union; A Revolutionary Strategy for the Colonial World, Chicago 1979; A. Rorlich, The Volga Tatars: A Profile in National Resilience, Stanford 1986; a.mlf., “Mirsaid Sultan Galiev ve Millî Komünizm” (trc. Bülent Keneş), Türkler (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XVIII, 837-842; Renad Muhammedi, Sırat Köprüsü: Sultan Galiev (trc. Mustafa Öner), İstanbul 1993; Erol Kaymak, Sultan Galiev ve Sömürgeler Enternasyonalı, İstanbul 1993; A. Bennigsen – C. L. Quelquejay, Sultan Galiev ve Üçüncü Dünya Devriminin Babası (trc. T. Ahmet Şensılay – Erden Akbulut), İstanbul 1995; M. Yamauchi, Sultan Galiev: İslam Dünyası ve Rusya (trc. H. Matsutani), İstanbul 1998; Mehmet Bedri Gültekin, Sultan Galiev Eleştirisi, İstanbul 1999; Oğuz Şaban Duman, Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiev, İstanbul 1999; a.mlf., “Sultan Galiev’de Medeniyet Tartışmaları, Milliyetçilik, Sosyalizm ve Din”, İslâmiyât, V/2, Ankara 2002, s. 101-116; Rafael Muhammetdinov, “Bolşevizm, Milli Komünizm ve M. Sultan Galiev Fenomeni”, Türkler (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XVIII, 843-847; Halit Kakınç, Sultan Galiev ve Milli Komünizm, İstanbul 2003; a.mlf., Destansı Kuramcı Sultangaliyev, İstanbul 2004; Necdet Ekinci, “Türkçü-Turancı Bir Komünist; Sultan Galiev”, Yeni Türkiye, sy. 46, İstanbul 2002, s. 423-435.

Yukarıdaki pasaj <https://islamansiklopedisi.org.tr/mir-said-sultan-galiyev> sayfasından alınmıştır.

**ILYASOV, K. – H. GOÇMİRADOV. H. (1990). DÖVRÜD
AYNASI (“SOVET TÜRKMENİSTANI” GAZETİ 70
YAŞADI), AŞGABAT: TÜRKMENİSTAN. 208 S.**

1920 yılında yayın hayatına başlayan “*Türkmenistan*” gazetesinin, Türkmen basın tarihinde özel bir yeri bulunmaktadır. XX. yüzyılda Türkmenistan’da, basın ve hassaten “*Türkmenistan*” gazetesi; Türkmen halkını bilgilendirme, Sovyetler Birliği’nin ideolojisini, kültürünü tabana yayma gibi bir misyonu üstlenmiştir. Türkmenistan’da Türkmen basın tarihi ile ilgili bugüne değin çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda “*Türkmenistan*” gazetesinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü Türkmenistan’da yayımlanan “*Türkmenistan*” gazetesi, 29 Temmuz 1920 tarihinde başladığı yayın hayatına o günden bugüne kesintisiz olarak devam etmiş ve bugün de yayımlanmaya devam etme niteliğini haizdir. Bu derece ehemmiyeti haiz gazete hakkında birçok değerlendirmenin yapılmış olması da tabiidir. Nitekim bu çeşit değerlendirmelerden biri de Abdulhekim Kulmuhammedov’un (1885-1931), 1927’de yayımladığı “*Türkistan Möçberinde Milli Metbugat*” (Türkistan Çapında Milli Matbuat) adlı makalesidir. Yazar bu makalesinde, çeşitli açılardan “*Türkmenistan*”

**Millî Kültür
Araştırmaları Dergisi
(MİKAD)
CİLT 4 / SAYI 1
HAZİRAN 2020**

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

Tahir AŞİROV
Zonguldak Bülent Ecevit
Üniversitesi, Dr.
Öğretim Üyesi,
tahirashirov@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-
9684-0834

Çağdaş ALBAYRAK
Zonguldak Bülent Ecevit
Üniversitesi, Öğr.
Görevlisi,
cagdasalbayrak@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-
4097-3371

**Gönderim Tarihi
Recieved
30. 05.2020**

**Kabul Tarihi
Accepted
07.06.2020**

Atf

Aşirov, T. ve Albayrak, Ç.
(2020). Ilyasov, K. – H.
Goçmiradov. H. (1990).
Dövrüñ Aynası (“Sovet
Türkmenistani” Gazeti 70
Yaşadı), Aşgabat:
Türkmenistan. 208 S.
Milli Kültür Araştırma
Dergisi, (4/1). 141-146.

gazetesi üzerinde durmaktadır. (Kulmuammedov, 1927). Aynı şekilde Yakov Markoviç Faktoroviç (1892-1948), 1929 yılında “*Türkmenovedeniye*” (Türkmen Araştırmaları) dergisindeki “*Peçat v Turkmenskoy SSR*” (Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde Basın) adlı yazısında, “*Türkmenistan*” gazetesinden bahsetmektedir (Aşirov- Arıcan, 1929: 101). Yakup Nasırlı (1889-1958), 1929 yılında “*Türkmenovedeniye*” (Türkmen Araştırmaları) dergisindeki “*Natspeçat v Turkmenistane: Kratkiy Oçerk İstorii Periodiçeskoy Peçati*” (Türkmenistan’da Ulusal Basın: Süreli Yayınlar Tarihinin Kısa Bir Özeti) adlı makalesinde, “*Türkmenistan*” gazetesini hakkında bilgi vermektedir (Nasırlı, 1929: 16). Türkmenistan’daki yayınları inceleyen Mämed Durdı Annagurdov, 1957 yılında kaleme aldığı “*Türkmenistanda Kommunistik Metbugatın Tarihinden*” (Türkmenistan’da Komünist Matbuatın Tarihinden) isimli eserinde (Annagurdov, 1957) ve 1962 yılında yayımladığı “*Sovet Türkmenistanın Metbugat Tarihinden Oçerkler*” (Türkmenistan’ın Matbuat Tarihinden Denemeler) adlı kitabında, “*Türkmenistan*” gazetesini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır (Annagurdov, 1962: 272-314). Akabinde “*Türkmenistan*” gazetesine ilgili Kakabay İlyasov ile Hocamırat Goçmıradov tarafından 1990’da Aşkabat’ta “*Dövrüñ Aynası: “Sovet Türkmenistanı gazeti 70 yaşadı”*” adıyla “*Türkmenistan*” gazetesinin tarihsel sürecini ele alan özgün bir eser yayımlanmıştır (İlyasov - Goçmıradov, 1990).

Kakabay İlyasov ile Hocamırat Goçmıradov, 1990’da Aşkabat’ta Türkmenistan’ın en köklü basın organı olan “*Türkmenistan*” gazetesini konu edinen kitabını, onun 70. yılı anısına yayımlamıştır. Bununla birlikte yazarlar, kitabın ismini de dönemi aydınlatan anlamında “*Dövrüñ Aynası*” (Devrin Aynası) olarak belirlemiştir. Yine iç kapakta başlığın altında 70. yıl anısına hazırlandığını belirten yazı da şu şekildedir: “*Sovet Türkmenistanı gazeti 70 yaşadı*” (“Sovyet Türkmenistan” gazetesini 70 yaşında). “*Dövrüñ Aynası*” adlı eseri kaleme alanlardan Kakabay İlyasov’un, o dönemde “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörü, diğer yazar Hocamırat Goçmıradov’un ise “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktör yardımcısı olduğu görülmektedir.

Kakabay İlyasov ile Hocamırat Goçmıradov “*Dövrüñ Aynası*” (Devrin Aynası) adlı eserlerinde, *ön söz yerine* anlamına gelen “*Sözbaşı yerine*” ibaresini giriş olarak nitelendirdikleri “*Avtorlardan*” (Yazarlardan) başlığının altında parantez ile vermişlerdir (s. 3-6). Yazarlar bu sunuşta; basının önemini, dönemin ideolojisi bağlamında değerlendirmekte ve “*Türkmenistan*” gazetesinin öncülüğünde Türkmen basın tarihine yer vermektedir: “Sovyet Türkmenistanı” (önceki *Türkmenistan*) gazetesini, cumhuriyetimizde ilk ve en çok tirajı olan gazetedir. O, 29 Temmuz 1920 yılında çıkmaya başladı. Bu gazete bu yıl yetmişinci senesini doldurdu” (s. 3). Ayrıca ön sözde bu eserin, “*Türkmenistan*” gazetesini üzerine yapılan ilk özgün çalışma olduğu belirtilirken bunun yanı sıra bu konuda emeği geçenlere de teşekkür edilmektedir (s. 5-6).

Eserin “*Gazetiñ ösüş etapları (1920-1990-ncı yıllar)*” (Gazetenin gelişim dönemleri “1920-1990 yılları”) adlı ilk bölümünde, “*Türkmenistan*” gazetesinin 70 yıllık tarihî seyri ele alınmaktadır (s. 7-22). Eserde, “*Türkmenistan*” gazetesinin ilk sayısının 29 Temmuz 1920 Perşembe tarihli olduğu özellikle belirtilmektedir. Çünkü “*Türkmenistan*” gazetesinin 1950 yılındaki 30. yılı anısına yapılan kutlamada, gazetenin ilk sayısının yayın tarihi olarak 11 Ekim 1920 tarihi verilmektedir (s. 10-11).

Yine yazarlar tarafından bu bölümde, “*Türkmenistan*” gazetesinin ülküsü açıklanmaya çalışılmakta ve 29 Temmuz 1920 yılında yayımlanan ilk sayısındaki şiarı

şöyle nakledilmektedir: “*Bütün hâkimiyet emekçi halka ait olmalıdır*” (s. 8). Devamında “*Türkmenistan*” gazetesinin ilk sayısının “*Gazet nâme diymek?*” (Gazete ne demek?) adlı makale başta olmak üzere içeriğinden bahsetmektedirler (s. 12). Bu tür içeriklerle yayın hayatına başlayan “*Türkmenistan*” gazetesinin kurucusu, imtiyaz sahibi, redaktörü, redaktör yardımcısı ve çalışanları, gazetenin tarihinde ciddi önem teşkil etmişlerdir. Eserde, “*Türkmenistan*” gazetesinin Kominist Parti’nin *Zakaspi Oblast* komitesinin ve Oblast ihtilal komitesinin yayın organı olduğu belirtilmektedir (s. 8). Ancak Zeki Velidi Togan “*Hatıralar*” adlı eserinde Türkmen aydını Kakacan Berdiyev ile “*Türkmenistan*” gazetesini yayımladıklarını belirtir ve bir nevi yukarıdaki görüşe karşı çıkar: “*Berdi Hacı’nın oğlu eski dostum avukat Kakacan ile ‘Türkmenistan’ gazetesini çıkardık*” (Togan, 1999: 285).

“*Türkmenistan*” gazetesinin ismi Arap harfleri ile Türkmençe ve Kiril alfabesiyle Rusça olmak üzere iki şekilde yazılmıştır (s. 11). 1920 yılında Türkmenistan’da “*Türkmenistan*” adıyla yayımlanmaya başlayan gazetenin süreç içerisinde ismine yapılan eklemeler ayrı bir safahatı da işaret etmektedir. Nitekim 13 Şubat 1932 yılında Türkmen Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Sekreterliği, “*Türkmenistan*” gazetesinin adını “*Şuralar Türkmenistanı*” şeklinde değiştirmiştir (s. 47). Bununla birlikte 30 Mart 1936 tarihinden itibaren de “*Şuralar Türkmenistanı*” gazetesi, yayın hayatına “*Sovyet Türkmenistanı*” adıyla devam etmiştir (s. 55).

Yukarıda zikrettiğimiz bu iki yazar eserlerinde, “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlerinin hayatı ve onların çalıştığı dönemin özelliklerine de yer vermektedir. Bir bakıma eserde, “*Türkmenistan*” gazetesinin tarihi yayın süreci, redaktörler başlığında hususi bir konu olarak ele alınmıştır denilebilir. Bu bağlamda 1920 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin ilk sorumlu redaktörü olarak görevine başlayan Gabeydulla Abdullayevîç Husaynov (1892-1948), farklı zamanlarda gazetenin redaktör yardımcılığı görevinde de bulunmuştur (s. 23-36). 1922/1925 yılında Hudaygulı Hanov, “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğünü üstlenmiş (s. 20-21, 31). 1926 yılında Kümüşali Böriyev (1896-1942), “*Türkmenistan*” gazetesinin sorumlu redaktörü olarak görevini yürütmüştür (s. 54). Cuma Halmıradov (1901-1938), 1928 yılından itibaren “*Türkmenistan*” gazetesine ve “*Tokmak*” dergisine redaktörlük yapmaktayken 1930 yılında Türkmen dilinde yayımlanan tüm yayınların redaktörlüğüne getirilmiştir (s. 37-44). 20 Ocak 1932 yılında Galandar Nazarov (1904-1938), “*Türkmenistan*” gazetesinin sorumlu redaktörü olarak görevine başlamış ve 1935 yılına kadar da bu görevini devam ettirmiştir (s. 45-52). Oraz Täçnazarov (1904-1942), 21 Ağustos 1935 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğü görevine getirilmiş ve 21 Temmuz 1937 yılına kadar da bu görevine devam etmiştir (s. 53-58). G. Husaynov, “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğü görevini 22 Temmuz 1937 yılından 1938 yılının Nisan ayına kadar sürdürmüştür (s. 58). Şaca Batırov (1908-1965), 12 Mayıs 1938 yılından 1939 yılının Ocak ayının sonuna kadar “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğünde başlangıçta ilk bölüm müdürü olarak görev almış, sonrasında ise gazetenin redaktörü olarak çalışmıştır (s. 59-68). Seyitnazar Mätiyev (1909-1964), Şubat 1939 yılından Kasım 1940 yılına kadar “*Türkmenistan*” gazetesinin sorumlu redaktörü olarak görev yapmıştır (s. 69-74). Gürgen Mıradov (1916-1980), Aralık 1940 – Mart 1942 yılları arasında “*Türkmenistan*” gazetesinde sorumlu redaktör olarak çalışmıştır (s. 75-79). Aşır Annabayev (1902-1985), 12 Mayıs 1942 – 7 Mart 1945 yıllarında “*Türkmenistan*” gazetesinin önce sorumlu redaktör yardımcısı, sonrasında ise sorumlu redaktörü olarak görev almıştır (s. 80-100). Şamırat Täşliyev (1913-), 8 Eylül 1945 yılında

“*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğü görevine getirilmiş ve Kasım 1948 yılına kadar da bu görevi ifa etmiştir (s. 101-107). Gurbandurdi Gurbansâhedov (1919-), 14 Kasım 1948 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin sorumlu redaktörü olarak görevine başlamış ve 1950 yılına kadar da bu görevde kalmıştır (s. 108-125). Çarı Matalov (1914-), 18 Ağustos 1950 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörü olarak görevine başlamış ve 1953 yılına kadar da çalışmalarını bu pozisyonda sürdürmüştür (s. 126-134). Ata Atacanov (1922-1989), 4 Mayıs 1953 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğü koltuğuna oturmuştur (s. 135-141). Nurcan Amanov (1913-1971), 11 Ağustos 1955 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğü görevine getirilmiştir (s. 142-151). Mâmmet Badayev (1924-), 12 Mart 1963 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğü görevine getirilmiş ve Nisan 1975 yılına kadar da bu görevini sürdürmüştür. (s. 152-167). Begeç Kerimi (1925-), 1 Nisan 1975 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğü görevine getirilmiş ve 1987 yılına kadar da bu görevine devam etmiştir (s. 168-180). Kakabay İlyasov (1938-), 27 Aralık 1987 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin redaktörlüğü görevine başlamıştır (s. 181-188). Eserde, bu hususun üstünde önemle durulmuş olması, konunun tarihî sürecinin aydınlanması açısından da yararlı olmuştur.

Eserde, “*Türkmenistan*” gazetesinin anıldığı dönüm yıllarına, “*Yubiley Seneleri*” (Kutlama Yılları) başlığı altında yer verilmektedir. Bu bölümde “*Türkmenistan*” gazetesinin anma yılları ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. İlk olarak 16 Ekim 1925 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin beşinci yılının kutlandığını belirtmektedir (s. 189). İkincisinin 11 Ağustos 1927 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin bininci sayısının anısına kutlandığını ifade etmektedir (s. 189). Üçüncüsünün 27 Temmuz 1935 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin 15. yılı anısına kutlandığını ifade etmektedir (s. 189). Dördüncüsünün 6 Ekim 1940 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin 20. yılı anısına kutlandığını belirtmektedir (s. 189). Beşincisinin 6 Ekim 1945 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin 25. yılı anısına kutlandığını ifade etmektedir (s. 189-190). Altıncısının 6 Ekim 1950 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin 30. yılı anısına kutlandığını kaydetmektedir (s. 190). Yedincisinin 5 Kasım 1958 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin on bininci sayıya ulaşması anısına kutlandığını belirtmektedir (s. 190). Sekizincisinin 29 Temmuz 1970 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin 50. yılı anısına kutlandığını kaydetmektedir (s. 190). Dokuzuncusu yani sonuncusunun ise 29 Temmuz 1980 yılında “*Türkmenistan*” gazetesinin 60. yılı anısına kutlandığını zikretmektedir (s. 190-191).

Eserde, “*Hatlarıň hereketi ve işçi hem-de oba habarçılarınıň sanı*” (Yazıların hareketi ve işçi ve köy muhabirlerinin sayısı) isimli başlıkta, “*Türkmenistan*” gazetesinin yıllara göre yayımlanan yazıları, cevap verilen yazılar, incelemeye gönderilen yazılar, muhabirlerin sayıları gibi hususlar 1925 yılından 1989 tarihine kadar bir tablo halinde okuyucuya sunulmaktadır.

Yıllar	Yazıların sayısı	Yayımlanan yazıların sayısı	Cevap verilen yazıların sayısı	İncelemeye gönderilen yazıların sayısı	İşçi ve köy muhabirlerinin sayısı
1925	812	335	-	-	105

1934	13613	5265	7735	613	1570
1989	7994	4423	2213	571	1404

Yine eserde “*Bular redaktsiyada işlerdiler*” (Bunlar redaktörlük yaptılar) başlığının altında, “*Türkmenistan*” gazetesinde redaktörlük görevinde çalışanların isimleri alfabetik sıra ile yer almaktadır (s. 193-200). Ayrıca “*Türkmenistan*” gazetesinde çalışanlardan İkinci Dünya Savaşı’nda vefat edenler için ise “*Beyik Vatançılık urşunda vepat bolan işgârler*” (İkinci Dünya Savaşı’nda vefat eden çalışanlar) başlığında bahsedilmektedir (s. 200). Bununla birlikte kitabın yazıldığı dönemde “*Türkmenistan*” gazetesinde çalışanların da özel olarak “*Redaktsiyada hâzir işleyânler*” (Redaktörlükte şimdi çalışanlar) başlığı altında, redaktörden teknik çalışana kadar özel başlıklarda isimleri zikredilmektedir (s. 200-203).

Türkmenistan basın tarihinde önemli bir yeri olan “*Türkmenistan*” gazetesinin, XX. yüzyıl Türkmen tarihi, düşüncesi, edebiyatı, dili, kültürü, medeniyeti açısından bir arşiv belgesi niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca “*Türkmenistan*” gazetesinin, XX. yüzyıl Türkmen düşünce tarihinin değişim ve gelişim sürecini gösteren bir yayın organı olduğunu dile getirmek de yerinde bir tespit olacaktır. “*Türkmenistan*” gazetesinde, Türkmenistan’ın kurulması sonrasında farklı düşünce yapılarına sahip entelektüellerin yazıları daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu durum, ona yeni bir yön ve içerik kazandırmıştır. Ayrıca gazete, dönemin genç kalemlerinin yazılarına hususi bir önem vererek onların yetişmesine yardımcı olmuştur. Ancak Sovyetler Birliğinde baskı (repressiya) döneminin başlamasıyla farklı görüşlerin yer aldığı “*Türkmenistan*” gazetesinin, yalnızca dönemin ideolojisinin bir yayın organı hâline geldiğini söylemek de fazlasıyla mümkündür.

Aynı şekilde “*Türkmenistan*” gazetesi, Türkmen halkının Zakaspi ve Sovyet Türkmenistanı dönemlerinde siyasi, kültürel ve ilmî algısını da açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bütün bunların yanında “*Türkmenistan*” gazetesi, Türkmenistan’ın resmî gazetesi olma özelliğine de sahiptir. “*Türkmenistan*” gazetesinin Türkmen basın tarihindeki yeri, genel olarak halka hitap eden bir gazete olarak konumlandırılabilceği gibi, bu gazetede özel konular ile ilgili makaleler ve genellikle entelektüelleri ilgilendiren ilmî içerikli yazıların da yer aldığını söylemek mümkündür. Bu bakımdan “*Türkmenistan*” gazetesinin yayın hayatına başladığı dönemden itibaren bilimsel hüviyeti haiz bir gazete olduğu da söylenebilir. Çünkü dönemin en ciddi yayın organı olan “*Türkmenistan*” gazetesi, Türkmenistan’da yayımlanan gazetelerin temel rükünlerinin başında gelmektedir. Nitekim bugün Türkmenistan’da yayımlanan birçok gazete ve derginin, yayın hayatlarına “*Türkmenistan*” gazetesinin eki olarak başladığı bilinmektedir.

Kakabay Ilyasov ile Hocamirat Goçmıradov’un, 1990’da Aşkabat’ta “*Türkmenistan*” gazetesinin 70. Yılı anısına hazırladıkları, “*Dövrüň Aynası*” (Devrin Aynası) adlı özgün eser, “*Türkmenistan*” gazetesinin tarihî serüvenine ismiyle müsemma bir şekilde ayna tutmaktadır. Adı geçen bu çalışmaya temel teşkil eden eserleri ise Mâmed Durdı Annagurdov’un çalışmaları ve “*Türkmenistan*” gazetesinde çalışanların hatıraları başta olmak üzere Türkmenistan’ın arşiv belgeleri şeklinde sıralamak mümkündür. Eserde, “*Türkmenistan*” gazetesinin tarihî safahatı, gazetede çalışanların hayatı ve onların döneminde gazetede yapılan çalışmalar hakkında bilgiler

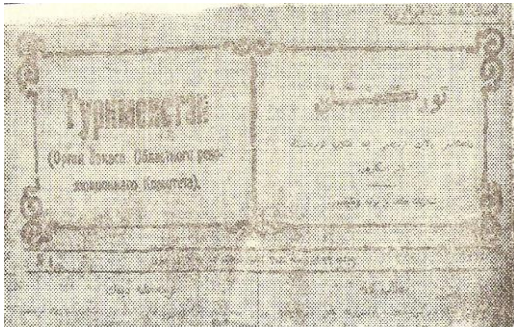
detaylı bir şekilde ortaya konulmaktadır. Eser, esasen “Türkmenistan” gazetesinin tarihî serüvenini ele almakla birlikte, bunu yaparken Türkmen basın tarihi hakkında ortaya koydukları ile de önemli bir çalışma olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Annagurdov, M.D. (1957). *Türkmenistanda Kommunistik Metbugatın Tarihinden*, Kitap 1. Aşgabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı.
- Annagurdov, M.D. (1962). *Sovet Türkmenistanın Metbugat Tarihinden Oçerkler*. Kitap 2. Aşgabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı.
- Aşirov, T. - Arıcan, O. (2019). “Yakov Markoviç Faktoroviç’e (1892-1948) Göre Sovyet Türkmenistanı’nda Süreli Yayınlar”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), s. 98-108.
- Ilyasov, K. - Goçmiradov, H. (1990). *Dövrüň Aynası (“Sovet Türkmenistanı” Gazeti 70 Yaşadı)*. Aşgabat: Türkmenistan Yay.
- Kulmuhammedov, A. (1927). “Türkistan Möçberinde Milli Metbugat”, *Türkmenistan*, Aşgabat.
- Nasırlı, Y. (1929). “Natspeçat v Turkmenistane: Kratkiy oçerk istorii periodičeskoy peçatı”. *Turkmenovedeniye* 5, 15-18.
- Togan, Z. V. (1999). *Hatıralar (Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri)*, Ankara: TDV Yay.

Ekler

Ek-1: “Türkmenistan” gazetesinin ilk sayısı. (Arap alfabesinde)

Ek-2: “Şuralar Türkmenistanı” gazetesini. (Latin alfabesinde)

Ek-3: “Sovet Türkmenistanı” gazetesini. (Latin alfabesinde)

Ek-4: “Sovet Türkmenistanı” gazetesini. (Kırlı alfabesinde)

